

ÚJ FOLYAM XIX. 3-4. SZÁM BUDAPEST 2010. ÁPRILIS ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC: BÚCSÚ HERCZEGH GÉZÁTÓL – BOD PÉTER
ÁKOS: HONNAN HOVA JUTOTTUNK 8 ÉV ALATT – EGEDY
GERGELY: EGY ELLENFORRADALOM KISIKLÁSA – FÁY ZOLTÁN
HAITIRÓL – UJVÁRY GÁBOR KLEBELSBERG KUNÓRÓL – HAAS
GYÖRGY DESSEWFFY GYULÁRÓL – PROKOPP MÁRIA: BOTTICELLI
ESZTERGOMBAN – VÖLGYESI ORSOLYA A KÖZGYŰJTEMÉNYI
VITÁRÓL – GRÓH GÁSPÁR SÁROSI BÁLINT NÓTÁSKÖNYVÉRŐL

HÍREK

2010. március 4-én a Corinthia Grand Hotel Royalban ünnepélyes keretek között mutattuk be dr. Molnár Géza, írói nevén M. Szebeni Géza könyvét: *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért.*

Ez a könyv az első olyan Schuman-monográfia, amelyet magyar szerző írt magyar közönségnek. Schuman neve nálunk is szállóige lett mindazok körében, akik mindennapjaikban találkoznak a kereszténydemokrácia és az Európai Unió történetével – valójában azonban Magyarországon vajmi kevésbé ismert a nagy politikus életműve, sarkalatos politikai filozófiája.

A könyv szerzője 2001-ig jelentős diplomatapályát futott be, többek közt Párizs és a Vatikán voltak állomáshelyei. Történelmi munkásságában közelmúltunkat tekinti át saját kutatásokra támaszkodva. Előző kötetében *Alcide De Gasperi* politikai életútját tekintette át (Magyar Szemle Könyvek, 2007).

A könyv a brüsszeli Robert Schuman Alapítvány segítségével jelent meg. A könyvbemutató az alapítvány és a Magyar Szemle közös rendezvénye volt.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2009) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 9000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magyar szemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyi gyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

A Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: Abinéri Ottó, Csejdy Virág, Gróh Gáspár,
Hajnal Anna, Kiss István, Sebestyén Ilona

ÚJ FOLYAM XIX.	3–4. SZÁM	2010. ÁPRILIS
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Halál az úttesten</i>	3
EGY NAP		
SZÁVAI JÁNOS	1989. június 16. <i>vagy azok a kivételes pillanatok</i>	8
CSÓTI GYÖRGY	<i>A magyarság jogállapota Erdélyben. Beszélgetés Ujvári Ferencsel</i>	16
UJVÁRY GÁBOR	<i>„Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit”. Klebelsberg Kuno megítéléséről és időszerűségéről. 1. rész</i>	25
HAAS GYÖRGY	<i>Desseffy Gyula, egy magyar girondista</i>	38
SOMORJAI ÁDÁM	<i>Pax et Iustitia osculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában</i>	53
ŐZE SÁNDOR	<i>Nemzeti helyzetértékelés Németh László és Bibó István gondolkodásában. 1. rész</i>	64
PROKOPP MÁRIA	<i>Botticelli Esztergomban</i>	87
VÖLGYESI ORSOLYA	<i>Tudományos közintézetek vagy közművelődési intézmények?</i>	105
MÁDL FERENC	<i>Búcsú Herczegh Gézától</i>	117

1% METAFIZIKA	Szabados György rovata Hamvas Béla: Magyar Hüperion	123
KÖRKÉP		
EGEDY GERGELY	Neokonzervatívizmus Amerikában: egy ellenforradalom kisiklása	125
GRÓH GÁSPÁR	Ne felejtsük a nótát! Sárosi Bálint antológiája	133
SZMODIS JENŐ	Van kiút az útvesztőből? (Prugberger Tamás: Globalizáció, neoliberalizmus és a jog)	139
FÁY ZOLTÁN	Katasztrófa és segítség. Haiti	144
METZ KATALIN	Bibliai hősök és bohémek	148
KUBINSZKY MIHÁLY	A vasbeton évszázada	152
GÁSPÁR G. JÁNOS	Fordulóban	156
BOD PÉTER ÁKOS	Honnan hova jutott hazánk nyolc év alatt	165
Summaries		175
E számunk szerzői		179

A fedélen a *Mértékletesség* allegóriájának részlete a 2005–2006. évi letisztítás után. Esztergom, Vármúzeum. A fotókat Wierdl Zsuzsa készítette. A képek Prokopp Mária *Botticelli Esztergomban* című cikkének illusztrációi, a képek közlését köszönjük a Studiolo Kft.-nek.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

otpbank

Polgári
Magyarországért
Alapítvány

Batthyány
ALAPÍTVÁNY

HALÁL AZ ÚTTESTEN

Lánglovagok és emlékhelyek

Valahol a dombok között, egy út szélén, csendes kis házban él az idős hölgy, Emma néni, akit rendszeresen meg szoktunk látogatni. Jó néhány hónapja, egy pénteki reggelen hiába hívtuk, nem vette fel a telefont, rosszat sejtettünk. Éppen indulni készültünk hozzá, amikor a mobilomon hívott a közelében lakó jó barát, és elmondta, éjjel egy autó kettétörte a ház előtt a villanyoszlopot, nincs áram a környéken, a néninél még a csengő sem szól. Amikor odaértünk, a roncsot már elvitték, éppen az új oszlopot állították fel a villanyszerelők, a régi ott feküdt a kerítés mellett, kettétörve. Szerencsére nem a házra zuhant, abból komoly kár lett volna, arról nem is szólva, hogy az embernek csak ilyenkor jut az eszébe, mi történik a házra eső vezetékben lévő nagyfeszültségű árammal.

Benn a hölgy télikabátban fogadott, mert nem működött a fűtés és természetesen meleg víz sem volt. Kimentem megnézni és meghallgatni, mi történt. Éjjel egy kocsi százötven kilométeres sebességgel nekicsapódott a mintegy öt méter magas betonoszlopnak, amely az autót kettévágta, a vezető szörnyethalt, társa, aki be volt kötve, a levált másik résszel együtt berepült a szomszéd kertjébe. Két egyetemista korú fiúval történt a tragédia, az utast egy szemtanú szerint sokáig élesztgették az Emma néni bejárata előtti járdán, majd életveszélyes állapotban vitték a kórházba.

A halál a közönséges embert megérinti, mint egy szélroham. És persze egyszerre tekint arra, aki egyszer csak volt-nincs, meg saját magára is. Vele mi lesz, hogyan lesz

egyszer, előbb vagy utóbb. A hirtelen halál, főként a fiataloké, az erejük teljében lévő férfiaké, szép nők különösen felkavaró. Mindenki átélt már hasonlót. A döbbenetet, a rémületet, hogy ez megtörténhetett. Ez a fájdalom kikezdhetetlen, csak lelketlen ember vonhatja kétségbe.

Rövidesen megindult a búcsújárás a tragédia helyszínéhez, középpontjában az új villanyoszloppal. Az elsők a hozzátartozók lehettek, a furcsa hangok miatt figyeltem fel rájuk a kert egy távolabbi pontjáról egy-két óra elteltével. A férfiak zokogtak, átölelve tartották egymást hosszú percekig, gyorsan visszahúzódtam, annyit láttam, hogy jólöltözöttek voltak, három autóval érkeztek. Este már sok mécses égett, virágcsokrok, koszorúk, sőt egy temetői fakeresztet is leszúrtak az oszlop tövébe, rajta az áldozat nevével, mint a temetőben. Az autók jöttek-mentek, késő estig lehetett hallani az ajtók csapódását. A szürkületben egy ablakból kinézve két lányt láttam, kézen fogva álltak, hátuk rázkódott, némán sírtak, mögöttük négy fiú nézett a semmibe. Jóval később, éjfél után már csak a sok-sok mécses égett, sehol egy lélek. Rítus, amely emberek nélkül folytatódik hosszú árnyakkal? Mindnyájunkra átsugárzott a szomorúság és a fájdalom.

Vasárnap délutánig maradtunk, időnként kinézve az útra láttam, mi történik az emlékhely körül. Szombaton egyre több lett a virág és most már számos nagy, fém, temetői mécsesstartóban is égtek a lángok. Több kisebb koszorú is lógott az oszlopon. Furcsaságok is feltűntek. Egy komor arcú fiatalember nagy, kerekre tágult szemekkel, gyors léptekkel járt ide-oda valamilyen képzeletbeli háromszög vonalait követve, átment az út túloldalára is, időnként leguggolt, úgy nézte félrehajtott fejjel az oszlopot. Valamit átélt, vagy azt akarta erősen. Egy alacsony termetű asszony kiszállt az autójából, a fejéhez kapott, „a fényképezőgépem!” Visszaült és gyorsan elhajtott. Délután ismét láttam, szépen sütött a nap, már egy ideje fotózhatott, éppen a félredobott, sötétszürke

vezetőülésen lévő vérfoltokat örökölte meg egészen közelről, vaku nélkül.

Vasárnapra némileg csökkent a jövés-menés, és persze nem lehetett tudni, mennyi a gyászoló, mennyi az alkalmi báméskodó, aki a néznivaló miatt parkolt le a közelben. Jóllehet a kaputól csak néhány méterre áll az oszlop, ekkor merészkedtem először közel hozzá. Nagyon sok volt a szemét körülötte. Az eset hordalékával senki sem törődött, a vérfoltos ülés most az árokban hevert, talán a fényképész lökte oda. A szétrobbant szélvédők cserepei, bádogdarabok, betontörmelék, egyszer használt steril kesztyűk és fecskendők, gézdarabok, továbbá gyertyacsonkok a járda szélén és a padkán. Mindent összesöpörtem, megtelt a kuka. Aznap több szentségtörő megjegyzést is lehetett hallani, például ilyeneket: „Ez egy közismert száguldozó volt!” Persze ki tudja. „Ilyen alapon minden kórházi ágyat, amelyben meghal egy ember, körbe lehetne rakni újra és újra gyertyákkal.” Mire a másik: „Ezt azért egy kicsit félreérted!” Egy feleség hozzám: „Miért csak nektek jutott eszetekbe a rendrakás!”

Nem lehetett menekülni a tragédia elől. A szomorúság és a hirtelen halál felett érzett döbbenet tovább kísért bennünket. Hét közben többször beszéltünk róla a feleségemmel, aki telefonon is érdeklődött, mi a helyzet az oszlop körül. „Esténként bevilágít a konyhába a gyertyafény” – felelte Emma néni. Valaki szolt, hogy a *lánglovagok.hu* portálon fenn vannak a fényképek, amit akkor éjjel készítettek a tűzoltók. Több tucatot találtam ott, szerencsére csak az autóról és a károkról, a borzalmakról nem. Állítólag sokan böngészik ezt a lapot rendszeresen. A kettévált és a hátán fekvő öreg piros autó egyik szándékosan kinagyított részlete megdöbbsentett, a kerékgumik annyira lekoptak, hogy tükörsimák voltak.

Ekkor kezdtem el gondolkodni. Például azon, szolt-e valaki, mondjuk a mécses gyújtó gyászolók közül, hogy ilyen gumikkal csak meghalni lehet. Ma már kinyomoz-

hatatlan. Ez a gyász az országút szélén nem a felelősségről szól, az biztos. Akkor miről? Természetesen a hirtelen halálról és a rettenetről. De nem ott fogják eltemetni, az út szélén. Miként azt a sok-sok hasonló áldozatot, vétlent vagy vétkest sem, akiknek az emlékműveivel manapság már egyre sűrűbben lehet találkozni az országutak szélén: művirág koszorús keresztől kopjafáig és apró Mária-szoborig, kőkeresztig mindenfelé láthatóak. Évente még most is több mint hétszázán hálnak meg országúti balesetben. A statisztika az egyik véglet. Lehet, hogy ezek a mementók adják a másik végletet? Esetleg másfajta végletekről van szó, amelyekben a számok közömbösek? Egyik oldalon az elemi érzések, a szív, a másik oldalon a gondolkodás, mérlegelés, az agy. Lehet, hogy az érzelmek áradása kirekeszt minden megfontolást ezekben a látványos gyászokban?

Ki lehet-e jelteni, hogy a gyász helye a temető, nem az országút. Mai fogalmaink szerint ez nagyon keményen hangzik. Viszont tény az is, hogy a halottakat nem az út szélén temetik el, azaz a hevenyészett emlékmű csak azt a helyet jelöli, ahol a test elvált a lélektől. Ateista megfogalmazásban megszűnt lélegezni. Arra a következtetésre jutottam végül, hogy a pogányság előtti állapotról van szó, akik ott gyászolnak, a tragédiát nem a tanulságaiban, netán erkölcsi, közösségi következményeiben élik meg, hanem a halál pillanatával foglalkoznak, egyedül az áradó érzések hatása alatt. A halál itt látvány, nem egy folyamat lezárása, nem is annak logikus vagy váratlan vége. És persze nincs tanulsága sem. Ezért is közömbös, hogy az, ami történt, miért történt, hogy az emlékhely alkalmi, többnyire tisztátlan és gondozatlan is. Az is közömbös, hogy a vétkeseket és a vétlenekeket, ha szintén elpusztultak, nem választja el semmi. Az emlék, amely hevenyészett és alkalmi jellegű, nem az utókornak, nem is művészi igénnyel készült temetői alkotás, erről és egyéb tanulságokról sem mond semmit. Az emlékhely valóban a pillanat kimerevítése. Így a helyet láthatatlan, de

áthathatatlan fal keríti, csak azokról és azoknak szól, akik átéltek az ott bekövetkezett pillanatot.

Mondják, vannak országok, mint Görögország, ahol az út melletti emlékhely még gyakoribb, mint nálunk. Én olyan országokat is ismerek, ahol ez a szokás nem létezik. Kulturális különbségekről, fokozatokról van szó? A baleset úti menti emlékhelye nálunk azt jelenti, hogy a halott közszereplővé vált a gyászolók szerint. Ez nem magától értetődő, hanem tükrözi a közállapotokat. Jajkiáltás. Már akkor más világban élnénk, ha az önkormányzat állítana emléktáblát, amely a rendőrségi jegyzőkönyv alapján feltüntetné a baleset okát, felelősét. Ezt nem kívánalomként állapítom meg. Csak megjegyzem annak banális példájaként, hogy a világok különböznek. Itt és most a közterület és a hirtelen halál személyes és egyedülálló pillanatának nem összeköthető kettősségéről van szó, amit a hátramaradottak úgy oldanak fel, hogy kihalásukat a térből egy darabot.

Elmúlt az ősz, kifelé megyünk a télből, Emma néni háza előtt már nem égnek a mécsesek, egyik-másik fémtartó felborult, leszáradtak a koszorúk. Gondolni sem merek arra, hogy mi lesz, ha egyszer majd felvetődik, rendet kell rakni az oszlopnál.

GRANASZTÓI GYÖRGY

EGY NAP

1989. JÚNIUS 16. VAGY AZOK A KIVÉTELES PILLANATOK

Marcel Proust mondja, művének ez talán a legizgalmasabb üzenete, hogy minden életben vannak kivételes, varázslatos, csodás pillanatok, amelyek megszakítják a szürke vagy fájdalmas pillanatok véget nem érő sorozatát, és így értelmet adnak az életnek. A magánéletről van persze szó Marcel Proustnál, másról nem is lehetne, mert hiszen a közéletnek nála nincsen különösebb értelme, vagy, mint mesterénél, Flaubert-nél, a történelem nem képes változtatni, se így, se úgy a magánélet menetén. Mi azonban másfél ezer kilométerrel keletebbre élünk, mint ők éltek, s ennél fogva azt tapasztaltuk – vagy talán abban az illúzióban élünk, hogy azt tapasztaljuk –, hogy a történelemnek is megvannak a maga izgalmas, varázslatos, mondhatni felemelő pillanatai.

Két ilyen pillanatot éltem meg. Legalább kettőt, ha nagyon szigorúan rostálok. Az első természetesen 1956. október 23-a, a Bem tér, ahová gimnáziumi osztálytársaimmal – mert iskolánk, a Toldy, egészen közel volt hozzá – már jóval a tüntetés kezdete előtt megérkeztünk, és ahol a híradások le is filmeztek bennünket, de az a híradó persze sohasem jutott el a mozikba. Nehéz megfogalmazni, hogy miben nyilvánult meg, miben is állt annak a délutánnak a csodája, legfontosabb benne talán a teljes azonosulás, a teljes egyetértés törékeny pillanata, az az érzés, hogy mindannyian,

akik ott vagyunk, ugyanazt akarjuk, nemcsak a múltat és a közelmúltat megtagadni, elfeledni, kiiktatni, hanem ugyanakkor valami újat, ami persze azért hasonlít egy történelmi képre, létrehozni és életre hívni. Olyan volt az a néhány óra, mint amikor az *én* feloldódik a *mi*-ben, olyan, mint egy hazatalálás, mint az élet folyamatát adó folytonos sűrűlódások, állandó ütközések felfüggesztése, valamiféle varázsos, de persze csak pillanatnyilag lehetséges teljesség megtalálása.

Az emlék, ennek a csodának az emléke, döntő fontosságú maradt számomra (s nyilvánvalóan sokunk számára) a rákövetkező években is. És kezdett lassan mitikussá válni, mert megismételhetetlennek, ugyanakkor viszont – mint a mítoszok – mindent megalapozónak látszott. De a mítosz léptéke más, mint az emberi életé. Akkoriban olyan világban éltünk, amely az emberi élethez képest öröknek, megváltoztathatatlanak tűnt. Referenciaként a százötven éves török hódoltság jelent meg a tudatban, vagyis a szabadulás reménye a beláthatatlan jövőbe tolódott át. A birodalom, melynek a peremén, de azért a határain belül éltünk, akkor már évtizedek óta fennállt, és tudtuk, hogy a birodalmak életét, Rómáét vagy Bizáncét, nem években, de nem is évtizedekben, hanem legalábbis évszázadokban, hacsaknem évezredekben mérik.

Prága 1968-ban – azután Gdansk és Varsó a nyolcvanas évek elején – csak elmélyítette a meggyőződést: itt egyelőre nem jöhet más, csak – Sigmund Freud könyvcímét kölcsönvéve – a mindennapi élet pszichopatológiája. Antall Józseffel, akit még a Toldyból ismertem, azokban az években nem találkoztam, így nem tudtam (ami azóta a Rainer M. János könyvében idézett besúgói jelentésekből is egyértelműen kiviláglik), hogy volt legalább egy ember Magyarországon, aki nem osztozott az általános véleményben; aki tudta és hitte, hogy a birodalmi rendszer hamarosan összeomlik. Csak a nyolcvanas évek második felében kezdtük érezni, hogy a rendszer kezd recsegni-ropogni, gazdaságilag leg-

alábbis, ami persze az erőszakszervek hatékonyságát egy cseppet sem befolyásolta.

1987 szeptemberében meghívtak a Mikes Kelemen Kör, a nyugat-európai magyarok évente megrendezett értelmi-ségi összejövetelére. Ott volt, többek közt, a nyugatiak közül Czigány Lóránt, Karátson Endre, Péter László, Németh Sándor, Sárközi Mátyás, Faragó Béla, hazulról Balassa Péter, Krasznahorkai László, Vallai Péter, vagyis jórészt irodalomról meg történelemről folyt a szó, de azért olykor, bár nem is ritkán, politizáltunk is. Emlékszem, egy beszélgetés során szóba jött a szabad választások kérdése; akkor úgy éreztem, végre már lehet beszélni róla, lehet már latolgatni, de megérni azt az időt, a szabad választásokét, aligha érhetjük meg, olyannyira messze van még. Csak erősített ebben a felfogásban a *Beszélő*nek az a száma, amelyet Balassától kaptam meg, és amelyben a magukat demokratikus ellenzéknek nevező csoportosulás hangadói fogalmazták meg egy hosszú tervezetben politikai céljaikat. Eszerint a Párt a hatalom egy részét átengedné a társadalomnak, döntő részét viszont megtartaná, vagyis a képviselőknek csak egy részét választhatnánk meg szabadon, a többit, a többséget a Párt választaná és nevezné ki. Elképesztett és elriasztott ez a tervezet, de azt gondoltam, ha ők, akiknek több a betekintésük, mint nekem, még ennyire erősnek látják a hatalmat, akkor közeli fordulatra itt egyelőre nincsen remény. A lengyel események is 1989-ben mintha ezt a felfogást támasztották volna alá, az első választásokat ott ebben az öszvér megoldásban (részben választott, részben kinevezett képviselők) tartották meg.

Még egy fontos emlékem van erről az időszakról: Szekfű Gyula újraolvasása. Találtam a *Három nemzedék*ben egy olyan gondolatot, amely szerint az a politikai rendszer, amely pusztán a gyűlöletre épít, nem lehet hosszú életű. Reménykeltő megállapítás volt, ha – ahogyan én magam rögtön tettem – akkori jelenünkre, a hódoltságai állapotra (ez Karátson Endre kedvenc kifejezése volt) vonatkoztatjuk.

Évtizeddel később, de ez már egy másik történet, próbáltam ezt a mondatot visszakeresni a Szekfű-műben, de sehogy se tudtam rátalálni; csak az történhetett, gondolom ma, hogy annak idején magam vontam le a történész gondolatmenetéből ezt az aforisztikus megállapítást.

Az átmenet, a szürke zóna azonban váratlanul véget ért. Tüntetés tüntetést követett, de mintha a fortélyos félelem még nem tűnt volna el teljesen. Ma is előttem van a kép, ahogyan az Alkotmány utcában, már közel a Kossuth Lajos térhez, az útestt közepén haladunk, ez a Nagymaros-tüntetés volt, rengetegen, a bal oldali járdán pedig egyszerre feltűnik a fal mellett futólépésben Esterházy Péter és Kornis Mihály. Esterházy utána azt mondta, ha jól emlékszem, meg is írta, hogy az október 26-i ávós sortűz járt a fejükben, hogy pontosan ott lőttek, a Földművelési Minisztérium előtt. Azóta tudjuk, félelmük nem volt egészen indokolatlan. De ahogy következtek egymás után a monstre megmozdulások, úgy kopott szép lassan a negyven év egyik legerősebb kötőanyaga: a félelem. És az a szép nyári nap, az újratemetés napja egyszerre, talán nem váratlanul, átbillentette a mérleget. Okkal vagy ok nélkül: a félelem helyet adott valami másnak – a reménynek.

Rengetegen voltunk a Hősök terén aznap. Akkoriban négyszázezerre becsülték a tömeget. Különösek voltak az előkészületek. A újratemetést a TIB szervezte. Beszédet terveztek és koszorúzást. Kompromisszum készült, mert bizarr módon maga a hatalom is részt kívánt venni az általa kivégeztetettek újratemetésén. Azóta a sajtóban sok szó esett arról, hogy mi is történt a kulisszák mögött. Sokkal fontosabb azonban, gondolom, mindaz, ami a kulisszák előtt történt. Éreztük mindannyian, akik ott voltunk, hogy végre megtörténhet, talán meg is történik a fordulat, mert az az alap, amelyen harminchárom éven át (különös ez a szám, asszociációkat ébreszt) a Kádár-rendszer látszólag megrendíthetetlenül állott, most hirtelen, egy csapásra eltűnik.

De hadd legyek személyesebb. Akkoriban az MDF még a Budai Vigadó épületében működött, meglehetősen katolikusán. Ott hallottam pár nappal június 16-a előtt, amint Csurka szemére veti a vezetőség tagjainak: miként mehettek bele, míg ő külföldön járt, hogy az ünnepség szónokai közt egyetlen emdéefes se szerepeljen, holott az MDF az egyetlen ellenzéki szervezet, amely képes tömegeket megmozgatni. Ugyanakkor hangzott el, hogy a rendezői gárdát viszont az új párt biztosítja, Lezsák kétezer embert ígért.

Antall akkor még nem volt tagja a fórumos vezetésnek, csak októberben választották meg elnöknek. De aktív volt, két szervezetet is létrehozott: az Emberi Jogok Ligájának magyar tagozatát, és az Európa Mozgalom (Mouvement Européen) magyar tagozatát. Kettős célja volt ezekkel, ahogyan visszatekintve látom, egyrészt maga köré gyűjtendő azokat, akik a későbbiekben majd segíthetik munkáját, másrészt az alakulगतó párt besorolása a hagyományos (konzervatív-kereszténydemokrata, liberális, szocialista) európai pártstruktúrába. A Liga áprilisban alakult meg az Orvostörténeti Múzeum nagytermében, három párizsi magyar, Tar Pál, Philippovich Tamás, Kende Péter, az ottani szervezet tisztségviselői segítségével, Csoóri Sándor elnökletével. Al-elnökök lettek Göncz Árpád és Vásárhelyi Miklós, pénztáros Boross Péter, főtitkár jómagam. Antall a háttérben maradt, elnökségi tag volt csupán, Mészöly Miklóssal, Kodolányi Gyulával, Joó Rudolffal, Illyés Máriával, Mécs Imrével és másokkal együtt.

A Liga is koszorúzott természetesen. Az a döntés született, hogy Philippovich Tamással együtt én helyezzem el majd a koszorút a Hősök terén, a virtuális ravatal lábánál. Előző nap a TIB székhelyén kellett egyeztetnünk. Mindenféle listákat mutattak; a kivégzettekét, akiknek nevét majd a szertartás során felolvassák, meg más papírokat is, többek közt az ötvenhatos perekben halálra ítéltékét. Ahogy erre a névsorra néztem, egyszerre elállt a lélegzetem: Czájlik

Péter nevét láttam meg, elemista osztálytársamét, született 1940-ben, tehát tévedés nem lehet, de él még, tehát bizonyosan életfogytiglanira enyhítették a büntetését. A Széna tériek közé tartozott, mint megtudtam; logikus, hiszen, emlékeztem rá, az Ezredes utcában lakott. Czájlik arról volt nevezetes, hogy harmadikban skarlátot kapott, ami akkoriban piros cédulás lakást, utána pedig könyörtelen fertőtlenítést jelentett. Könyvet, játékot gyűjtöttünk neki az osztályban. Nem kölcsönbe, hanem örökbe adtuk, amit adtunk, mert a fertőzött tárgyakat a karantén megszűntével megsemmisítették. Czájlikot harmadik óta nem láttam, egy szemüveges fiúcska maradt meg az emlékezetemben. De hogyan lett belőle tizenhat évesen fegyveres felkelő?

Amikor a Hősök terén a kivégzettek nevét olvasták, lenyűgöző, torokszorító percek, arra gondoltam, ő is, a velem egykorú, ötvenhatban még szinte gyerek, rajta lehetett volna a listán. Mint ahogyan Mansfeld Péter rajta volt. Aznap korán reggel indultunk el Anikóval, gyönyörűen süttött a nap, a kocsit sikerült lerakni valahol a Ligetben, onnan sétáltunk be a térre, ahol lassan gyűltek az emberek. Nyugodt, csendes, méltóságteljes volt az egyre dagadó tömeg; azt éreztük, gondolom, mindannyian, akik ott voltunk, hogy irtózatossá, legyőzhetetlen erővé képvisel. Az áldozatok listájának felolvasása volt az igazán nagy pillanat, az igazi *gyászmunka*, ahogyan Paul Ricoeur mondaná. A koszorúzások viszont inkább a régi filmhíradók végtelenül unalmas és komikus pillanatait idézték volna, ha nem érvényesül az új szereposztás. De érvényesült, a régiek, a megszokottak: az Országgyűlés elnöke, a Minisztertanács elnöke, a Hazafias Népfront elnöke csak egyek voltak a sok közül, vadonatúj szervezetek, egyesületek, bizottságok alig vagy egyáltalán nem ismert képviselői orozták el tőlük a főszerepet. A Kádár-rendszer elitje többé nem dominált, a mérleg átbillent, érezni lehetett, hogy már az újak az erősebbek. A Párt embelei, arra a három-négy órára legalábbis, belesimultak az új

többségbe. Megtört a félelem, végre megtört harminchárom esztendő megszokott és nyomasztó varázsa.

A beszédek retorikusan szóltak. Én ilyenkor többnyire kikapcsolok, az előre gyártott elemekből összeálló orációnak inkább csak a ritmusát követem. Így volt akkor is. Az utolsó beszéd azonban hirtelen felébresztett. Egy hatodik koporsóról beszélt egy szakállas fiatalember, amelyben a magyar ifjúság nyugszik, az az ifjúság, amelynek a forradalom levevése derékba törte az életét. A Múcsarnok pitvarában valóban hat koporsó állott, azok előtt helyeztük el koszorúinkat: ötben Nagy Imre és munkatársainak maradványai, és egy hatodik, üres, amelyik a magyar ifjúság sorsát jelképezte. A szónok evidenciákat mondott, de olyan evidenciákat, amelyeket addig a nyilvánosság előtt, ekkora nyilvánosság előtt senki sem mert kimondani: arról, hogy Magyarország helyzetéért az MSZMP a felelős, arról, hogy ha megadják alapvető jogainkat, azzal nem kegyet gyakorolnak, hanem csak a minimumot adják meg, és hogy az ország életében most végre gyökeres változásoknak kell bekövetkezniük.

Jól emlékeztem a harmincegy évvel azelőtti napra, amikor a *Népszabadság*ban rövid közlemény tudatta: lezajlott a Nagy Imre-per, amelyről azt se tudtuk, hogy folyamatban van, a vádlottakat bűnösnek találták, mindegyiküket halálra ítélték, és az ítéletet végrehajtották. Éppen érettségi után voltam, a bankettre egyik osztálytársunk, Incze Péter nem jött el; a nővére jelent meg helyette, és elmondta, hogy két nappal azelőtt letartóztatták. Tehetetlen düh fogott el az újsághír olvasása közben.

Következett az egyetemi felvételi vizsga. Előtte való este apám leült velem, és nagyon komolyan arra kért, hogy ha közéleti téma kerül szóba – tudtuk, hogy F., a KISZ-titkár is ott lesz a felvételi bizottságban, hogy munkásőr, fegyvere is van –, próbáljam kikerülni a válaszadást. Miket mondhatam otthon? Mert apámnak nem volt szokása, hogy így direktben intelmeket osztogasson. Mindenesetre megígértem,

hallgató leszek. F. azonban – öt évvel a Nagy Imre-temetés után, 1994-ben a Horn-kormányban kapott funkciót – nem kellemetlenkedett.

Most már, 1989. június 16-án végre ki lehetett mondani, amit akkor csak a lakás falai közt mondhattam. Sőt, a Párt korifeusai, bármily hihetetlen volt, majdnem ugyanazt mondták. De a hangulat békés volt, a remény végtelen. Megint ugyanazt éreztem, amit annak idején, október 23-án, az *én* és a *mi* egybeolvadását.

Ismertem már akkoriban persze Sigmund Freud *Tömegpszichológiáját*, amelyben finom logikával fejt ki az ilyenfajta egybeolvadás veszélyeit, amely nem történhet másként, mondja, mint hogy az *én* a *mi* kedvéért pillanatilag felfüggeszti a gondolkodást, feladja kritikai szellemét s teljesen átadja magát a tömeg érzelmeinek, mozgásának, céljainak. A hadsereget és az egyházat hozza föl példának, mint ahol tökéletes ez a fajta önfeladás. Ez történt volna velünk is azon a kivételes délelőttön? Önfeladás? A szabad szellemmel szemben, ahogyan Nietzsche mondaná, a kötött szellem diadala?

Talán nem. Inkább úgy gondolom, sem egyikük, sem a másikuk nem élt át az 1956-oshoz és az 1989-eshez mérhető történelmi pillanatot. Az irónia, amely máskor élnünk segít azzal, hogy közös szintre hozza a fájdalmasan kettéhasadt világot, ilyenkor egy pillanatra (egy történelmi pillanatra) felfüggesztődik, és mi diadalmasan átéljük a teljesség érzetét.

Életem nagy szerencséje, hogy megélhettem két ilyen – történelmi – pillanatot.

SZÁVAI JÁNOS

A MAGYARSÁG JOGÁLLAPOTA ERDÉLYBEN

Csóti György beszélgetése Ujvári Ferencsel

Ujvári Ferenc kolozsvári ügyvéd lakásán arról beszélgetünk, hogy milyen a magyarság jogállapota, joghelyzete a mai Romániában, az Erdélyben élő magyarságnak milyen alkotmányos jogai vannak. De mielőtt arról beszélgetnénk, hogy ma, 2007-ben mi is a helyzet, nézzünk meg egy régi videofelvételt: 17 évvel ezelőtt, a temesvári forradalom utáni napokban, 1989. december végén itt voltam, ebben a lakásban, és ott, annál az íróasztalnál, abban a karosszékekben, amellet az állólámpa mellett nagyon szépen kifejtetted, hogy milyen jog illeti meg a magyarságot Erdélyben. Nézzük meg most ezt a felvételt!

Cs. Gy.: *Most december 30-a van, tehát két hét telt el a forradalom kitörése óta. Mi a helyzet Kolozsváron? A forradalmi erők kezében van a város, forradalmi bizottság van, kiből áll ez a forradalmi bizottság?*

U. F.: Teljes nyugalom van. Megindult ennek a nemzetmegmentő tanácsnak a szerveződése megyei szinten is. Én abból az alapállásból indulok ki, nincs többet kompromisszum, nem lehetünk többet opportunisták. Negyven éven át az opportunizmusunk, a kompromisszumunk ide vezetett. Ezért már az induláskor radikális álláspontra kell helyezkedni. Sorskérdéseink megoldásához radikálisan kell hozzáfognunk. Erdélyben három történelmi nemzet él. Magyar, román, szász, és ezek szabadok és egyenlőek. Szabadok azért, mert a természeti jognál fogva mindenki szabadnak születik. És egyenlőek azért, mert az őseiktől örö-

költék a jogaikat. Ezért mi, erdélyi magyar demokraták nem akarunk semmit kérni az induláskor a románoktól. Nekem a románok ne adjanak semmit. Mert ha a románok adnak valamit, köztudott, ha valaki valamit ad, azt vissza is tudja vonni. Ezért erre nekem nincs szükségem. Az én jogom nem a másik itt élő nemzetnek a jogaiból származik, az én jogaim azon tényből fakadnak, hogy az én elődeim itt születtek, falvakat, városokat építettek fel, kultúrintézményeket hoztak létre. S akkor én itt nem lehetek nemzetiség! A magyar Erdélyben történelmi nemzet. Igénylem, hogy a jövőben ez így legyen az alapokmányokba befoglalva. A magyar lehet nemzetiség Moldovában, Monténiában, Dobrudzsában és Olténiában. Mint ahogy a három nemzet mellett Erdélyben szintén lehetnek nemzetiségek. Cigányok, horvátok, örmények, szerbek, szlovákok, zsidók és mások. Ezek szintén lehetnek nemzetiségek. De nekem ne készítsék a nemzetiségi törvényt, nekem ne legyen Bukarestben a miniszterelnökség mellett egy nemzetiségi miniszter. Legyen, de nem nekem. Legyen a nemzetiségeknek. Nemzetiségek vannak a felsorolt országrészekben is, és vannak Erdélyben is. De én nem engedem meg, hogy besoroljanak a nemzetiségek közé! Én Erdélyben az országot alkotó és építő egyik nemzet vagyok. Nyilvánvaló, hogy nekünk együtt kell felépítenünk és megteremtünk az új erdélyi világrendet, amely olyan kell legyen, mint ahogy Móricz Zsigmond fogalmazott: tündérkert. És ez csak a három együtt lakó nemzet akaratától függ. Ha célul ezt tűzzük ki, nyilvánvaló, hogy meg is tudjuk valósítani. Én rendkívül bízom abban, hogy ez a pillanat, amelyre – mondom – az erdélyi népek hetven éve várnak, hogy ez valóban a demokráciát hozta el. És a demokrácia keretein belül a teljes szabadságot, a teljes autonómiát, a teljes önrendelkezési jogainkat, mert ha nem így van, akkor minket ismét becsapott a történelem. De én bízom benne, hogy ezt most mindenki komolyan veszi. Valóban magyarok is, románok is, szászok is. S hogy ez így legyen, ez ma

már nemcsak magyar érdek, hanem éppúgy román, szász érdek is.

– *Nos hát, ezek után a szavak után, amelyeket tizenhét évvel ezelőtt fogalmaztál meg, hogyan látod ma, 2007-ben a magyarság alkotmányos helyzetét itt Erdélyben, Románián belül?*

– Sajnos semmi változás nem következett be. Én Romániában ma is negyedrendű állampolgár vagyok.

– *Nem is másodrendű?*

– Nem is másodrendű. Elsőrendű állampolgár az uralkodó osztályhoz tartozó minden román, másodrendű állampolgár világnézet nélkül minden román, harmadrendű állampolgárok azok a nemzetiségi kisebbségek, akik a román érdekeket kiszolgálják, ide sorolom az RMDSZ-t is. És negyedrendű állampolgár vagyok én, aki a saját nemzeti érdekeimet úgy akarom érvényesíteni, hogy az összhangban legyen a Kárpát-medencei népek érdekeivel. Ami számomra rendkívül elszomorító dolog, és ez 1920. június 4-e óta így van. Én a saját szülőföldemen, a saját hazámban nemzetiségi kisebbsége kell legyek annak a román nemzetnek, amelyhez 1920. június 4-én odacsatoltak. Noha én nem a románok által megalkotott államba készültem, költöztem be, én a saját szülőföldemet, amely nekem hazám, Erdély, Bánság, Partium, Máramaros, én ezt soha el nem hagytam. Én a románok által megalkotott államba be nem költöztem. A románok költöztek be az általam, illetve az én nemzetem, az én népem által megalakított országba.

– *Ezek sajnos történelmi tények. Tehát ami Trianon és 1920 óta történt, azt nagyjából ismerjük, ha esetleg a kulisszatitkokat nem is mind. Most 2007-et írunk, Magyarország is, Románia is, Szlovákia is egyébként, egy másik nagy elcsatolt terület, az Európai Unión belül találja magát. Ez egy szerencsés helyzet, amely keretet, lehetőséget ad arra, hogy a történelmi sérelmeket valamilyen módon orvosoljuk. Csak keretet ad, hangsúlyozom, meg nem oldja. Mi lenne a megoldás, mit kellene tennünk, és úgy, ahogy nagyon okosan és szépen kifejtetted, hogy a Kárpát-medencében élő vala-*

A STUDIOLO ÁSATÁS KÖZBEN,
MÉG A FEHÉR TORONY BÁSTYÁJA ALATT.

Archív fotó, 1935

mennyi nép, valamennyi nemzet érdekeit szem előtt tartjuk. Mi a teendő, hogyan tudnánk ezt az igen bonyolult, igen kényes és igen súlyos kérdést kezelni, megoldani?

– Bármilyen rosszul hangzik 2007-ben, de idéznem kell Páskándi Gézát, aki miután hét évet leült a romániai börtönökben, Magyarországra költözött ki, csonka Magyarországra, és ott volt kénytelen élni haláláig. Ő mondotta – szó szerint idézem, mert megtanultam –, „ha nem lesz határkiigazítás, az Európai Unió számunkra, a magyar nemzet részére nézve egy fabatkát sem fog érni, mert nem mindegy, mekkora szántóval, mekkora kaszálóval, mekkora erdőekkel lépek be az Európai Unióba”.

– Ez tény. De az Európai Unión belül a határok jelentősége egyre inkább csökken. Tehát lassan remélhetőleg szimbolikussá válik, hiszen most ha a schengeni határon belül leszünk valameny-

nyien, akkor mindenféle kontroll, ellenőrzés nélkül mehetünk egyik országból a másikba, de nemcsak a személyek, hanem a tőke, az információ, a szellemi termékek, minden szabadon mozog. Tehát a határnak a jelentősége lecsökken. Viszont a területen élő népek, nemzetek státusa, jogállása rendkívül sok kívánnivalót hagy maga után. Ugye, Románia – hasonlóan Szlovákia – olyan alkotmány-nyal rendelkezik, amely kimondja, hogy Románia a románok állama. Talán itt kellene kezdeni a változtatást. A határokról talán kevesebb értelme van ma beszélni, mint inkább arról, hogy egyenrangú és nem egyenrangú népek, nemzetek élnek itt. Arra kell tehát törekedni, ahogy te mondtad, hogy egyenrangú állampolgár legyen a jelenleg Romániában élő magyarság.

– Sajnos mindig vitatni szoktam az Európai Unió által nekünk felkínált jövőt. Én azért nem vagyok elragadtatva, és engem azért nem örvendeztet meg ez a felkínált jövő, mert lozinkának (zsákbamacska – a szerk.) tartom azt, hogy a határok légiesednek. Rendben van, légiesedjenek a határok. Én azt szoktam mondani, én nem akarok tekeregni, határ nélkül járni a világot, én nem tekeregni akarok. Én a saját szülőföldemen az alapvető emberi jogok gyakorlása mellett akarok megmaradni. Nem lesz jelentősége a határoknak, mondják az Európai Unióban. És akkor az én kérdésem mindig az, a román közigazgatás hol ér véget? Ártádnál. Hol kezdődik a magyar közigazgatás? Ártádnál.

– *Na de ha nincsenek határok, ha egy unión belül vagyunk, akkor a román jognak olyan lehetőséget kell biztosítani a magyar nemzethez tartozó állampolgároknak, mint amely a többségi nemzetet megilleti. Tehát talán ott kellene kezdeni, hogy a jogállását kellene megváltoztatni az erdélyi magyarságnak Románián belül, és arra a szintre emelni, hogy egyenrangú állampolgárok legyenek a románokkal, és ugyanezt Szlovákiában. De maradjunk itt Erdély területén. Én persze Budapestről nem adhatok tanácsot. Akik itt élnek, azoknak jobban kell látniuk a helyzetet. De nekem az első dolgom lenne, ha itt élnék, azért harcolnék, hogy Románia alkot-*

mánya változzon meg. Románia nem a románok állama, Románia az itt élő összes nemzet, nemzeti közösség állama.

– 1989 óta hirdetem minden fórumon, ahol megadatik számomra, lapokban megírtam, hogy addig, amíg én nem leszek társnemzete a Kárpát-medencén belül élő nemzeteknek, s főként román partnereimnek, addig változást nem várhatok. Én 1959 óta ügyvédeskedem Kolozsvárott. Én még soha anyanyelvemen Kolozsvárott perbeszédet nem tarthattam. Pedig alkotmányos rendelkezések biztosították a jogegyenlőséget. De más volt az elmélet és más volt a gyakorlat. Amikor engem Ceaușescu idejében be-bevittek időnként kihallgatásra a Securitatera, ott nagyon nyíltan megmondották: „Ujvári elvtárs, maga ne hivatkozzon a román alkotmányos rendre, az alkotmányos rend nem azért van, hogy maga hivatkozzon erre.”

– *Akkor miért van?*

– Ez a nagyvilágnak szól, nem pedig az ott élő polgároknak.

– *Ilyen cinikus módon?*

– Nekem ezt így, hosszú éjszakákon, amikor bent tartottak, és állandóan nyilatkozatokat írtak velem, s végül egy íróasztalra fektettek le, egy olyan plédet adtak, amely tele volt vérrel. Nekem azon kellett aludnom. És nyíltan megmondották, az elméletet ne próbáljam gyakorlattá tenni.

– *Most viszont megérett az idő arra, hogy az elmélet gyakorlattá váljon, ha egyáltalán van jó elmélet. Mármint a román berendezkedésben.*

– Na most a jó elmélet csak az lehet, ha a magyarok a Bánságban, Partiumban, Erdélyben, Máramarosban kijelentik – és ezt én már többször hangoztattam –, hogy ha társtulajdonosok vagyunk, akkor engem mint társtulajdonost miért rekesztettek ki az egyetemi épületekből, miért nem lehet nekem ott magyarul beszélnem, mint társtulajdonosnak anyanyelvemen – államháztartási és költségvetési pénzen fenntartott egyetemen –, miért nem lehet nekem a klinikán

magyarul szólnom, ha társtulajdonos vagyok ottan, márpedig elméletileg az vagyok. Én telekkönyvi jogi társtulajdonos vagyok Erdélyben együtt a román partnereimmel. S akkor idézem Márton Áron püspök urat, aki rabruhában, a román bukaresti katonai törvényszéken az utolsó szó jogán ezt mondotta: „Az, hogy én tiltakozom a trianoni békeszerződés ellen, az megfelel a valóságnak. És ezért én vállalom a felelősséget.” Mert ez közös tulajdon, a Bánság, Partium, Máramaros, Erdély közös tulajdona az itt lakó népeknek. Ezt a közös társtulajdoni viszonyt nem úgy szüntethetem meg, hogy az egész vagyont, birtokjogot odaítélem egynek, hanem megosztom a lakosság néparányszámának megfelelően. Mi Erdélyben – mondta a püspök úr – 43 százalékban vagyunk jelen. Ennyi illet meg bennünket. És én most már, megérve a 85 évet, abban bízom, hogy az utánam következő nemzedék őseinktől örökölt telekkönyvi jogainkat vissza fogja igényelni. El kell mondanom azt is, hogy én a Babeş-Bolyai egyetemet sem tudom elfogadni, és nem vagyok híve a Bolyai Társaságnak. A Bolyai Társaság igényli vissza azt az egyetemet, amelyet Groza Péter ajándékba adott az észak-erdélyi magyarságnak azért, hogy az 1947. február 10-i párizsi békeszerződéssel biztosíthassa román érdekeit azzal indokolva, hogy íme, megoldottam a magyar nemzetiségi kérdést, ezért nyugodtan csatolhatják vissza Észak-Erdélyt újra a román közigazgatás alá, mert én, dr. Petru Groza miniszterelnök megoldottam a magyar nemzeti kisebbség kérdését, még egyetemet is biztosítottam nekik. Mivel ezt az egyetemet, a Bolyai Egyetemet, Groza Péter ajándékozta az észak-erdélyi magyarságnak, akkor veszik vissza, amikor akarják, és vissza is vették úgy, amint akarták. Nekem nem a Bolyai Egyetem kell.

– *Az egyetem korábban is egyetem volt. Nem Groza alapította.*

– Pontosan. Én azt az egyetemet igénylem vissza, amelyet az én őseim 1568 óta működtettek lent Gyulafehérvá-

ron, s amelyet 1872-ben Kolozsvárott nyitottak meg. Mindig szoktam idézni a nagy román történészt, Iorgát. Iorga számtalanszor hangsúlyozta: „Nem azért szereztük meg Erdélyt, hogy elvegyük a magyarok megvalósításait. Hanem azért szereztük meg, hogy mi is felépíthessük a mieinket. Nevezetesen közigazgatási épületeinket, nemzeti színházunkat, klinikai épületeinket, egyetemi könyvtárunkat, egyetemi épületeinket.” Na most, ha én telekkönyvi tulajdonosa voltam a kolozsvári Nemzeti Színháznak, 1872 óta telekkönyvi tulajdonosa vagyok az egyetemnek, a Mikó utcában a klinikai épületeknek, akkor nekem ezt a telekkönyvi tulajdonjogi állapotomat vissza kell állítanom. Én erről a jogról lemondani nem tudok.

– *Megoldás lenne ennek a jognak az érvényesítése útján az autonómia?*

– Minden további nélkül.

– *A személyi elvű, a kulturális, a területi autonómia.*

– És ennek keretein belül megvalósítani a Iorga által felállított tételt. Azaz visszaadni mindent, ami telekkönyvi jogilag a magyaroké volt, és közös erővel felépíteni mindazokat az ingatlanokat, épületeket, amelyekről Iorga beszélt. Egyetlen megoldásnak ezt látom. Minket azzal vádolnak, ha igényeljük a jogainkat, hogy szeparatisták vagyunk. És hogy ha a román nemzet azt mondja, ez az egyetem az enyém, ezen az egyetemen román nyelven kell beszélni, ez nem szeparatizmus? Tehát a kölcsönösség elve alapján kell alkalmazni az alapvető emberi jogokat.

– *Vagyis több tolerancia, megértés és empátia kívántatik a többségi nemzettől.*

– Pontosan. És ne egymás torkának essünk neki, hanem a keresztény szellem, a kétezer éves keresztény szellem értelmében egymásnak az érdekeit segítsük elő.

– *Ez zárószónak is nagyon szép volt. Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést Ujvári Ferenc.*

– Örvendek, hogy kiönthetem lelkem keserűségét és álmatlan éjszakáim gondjait. Szeretném hinni, hogy mindezek a változások, amelyek be kell, hogy következzenek az Európai Unió szervezetén belül, ezek már az én életemben, noha a 85. évet már betöltöttem, már az én életemben be fognak ezek indulni.

CSÓTI GYÖRGY

„ÉLT ÖTVENHÉT ÉVET, DOLGOZOTT EGY ÉVSZÁZADNYIT”

Klebensberg Kuno (1875–1932) megítéléséről
és időszerűségéről

1. rész

Gróf Klebensberg Kuno (Magyarpécska, 1875. nov. 13. – Budapest, 1932. okt. 11.), a 20. századi magyar kultúr- és tudománypolitika egyik legkiválóbb, nemzetközi hírű államférfija. 1898-as államtudományi doktorátusa után, a miniszterelnökség tisztviselőjeként fokozatosan emelkedett a hivatali ranglétrán: 1907-ben a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezetője, 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közigazgatási, 1917-ben, néhány hónapon át – politikai példaképe, Tisza István mellett – a miniszterelnökség politikai államtitkára. 1917-től Kolozsvár, 1920-tól Sopron, 1926-tól Szeged országgyűlési képviselője. 1921 decemberétől belügy-, 1922 júniusától 1931 augusztusáig pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter. A tárca vezetőjeként számos törvényt fogadtat el: a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetemről (1922), a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról (1923), a középiskolák reformjáról (1924), a népiskolákról (1926 – ez 1930-ra már 5000 tanterem és tanítói lakás átadását eredményezte), a külföldi magyar intézetekről, a kül- és a belföldi ösztöndíjakról, illetve a közalkalmazottak gyermekeinek állami támogatásáról, valamint a polgári iskolákról (1927), a numerus clausus enyhítéséről (1928), a természettudományi kutatások fejlesztéséről (1930). 1917-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Neki köszönhető a „menekültegyetemek” (Kolozsvár és Pozsony) szegedi és pécsi befogadása, Szeged és Debrecen univerzitásainak

kiépítése, a szegedi Dóm tér és környezete kialakítása, a Tihanyi Biológiai Intézet, a Corvin-rend és az Alföld-kutató Bizottság megalapítása. 1926-tól minisztériuma kapta a legnagyobb arányú (1927-től már több mint 10 százalékos) támogatást az állami költségvetésből. Az egyik első magyar politikusként ismerte föl a rádió jelentőségét. Elképzeléseit gyakran népszerűsítette újságcikkekben, több kötetben foglalta össze. Legfőbb törekvése a „széles néprétegek értelmi szintjének” emelése és a helyét nemzetközi szinten is mindenben megálló értelmiségi, köztisztviselői elit kiképzése volt. Utóbbi célját a Collegium Hungaricumok alapításával (1924: Róma, Berlin, 1927: Róma; ezt tervezte – végül is eredménytelenül – bővíteni Párizsban, Londonban és Zürichben) és külföldi magyar állami ösztöndíjak adományozásával részben el is érte. Sokszor tévesen értelmezett „kultúrfölény”-gondolatának és „neonacionalizmusának” lényege a magyar kultúra és tudomány nemzetközi versenyképességének biztosítása és emelése volt.

Fényképeiről fegyelmezett, néha szigorú, kifinomult és arisztokratikus arc néz ránk. Határozottság, eltökéltség és rendszeret sugárzik róla. Szinte sohasem mosolyog. Nemigen lehetett a társaság középpontjában álló, kedélyes, sokakat felvidító és megnevettető személyiség. Sok szempontból száraz, nehezen megközelíthető ember volt, nem vette őt körül a barátok hada. Kevés követője, ám annál több ellenfele, irigye volt. Rátermettségét, intelligenciáját, kiváló menedzseri képességeit viszont kevesen vitatták. Ugyanakkor számosan tartották unalmasnak, minden eredetiséget nélkülözőnek, olyan embernek, aki csak mások gondolatait adaptálta ügyesen. És mégis: egy egész korszak meghatározó politikusaként tekintettek rá már a saját korában is. Bethlen István mellett leginkább az ő nevéhez kötötték az 1920-as évek Magyarországnak konszolidációját, napjainkban pedig a két világháború közötti időszak egyik legbefolyásosabb és legnagyobb hatású államférfijaként beszélünk róla. Méltán.

Megítélése már életében is fölöttébb ellentmondásos volt. Mikor a kultuszminisztérium közigazgatási államtitkáráként 1917 februárjában a Magyar Történelmi Társulat elnökének választották – jogi, nem pedig bölcsész végzettsége ellenére –, Kunfi Zsigmond, a Tanácsköztársaság későbbi népbiztosa a következőket írta a *Népszavában*: „[...] ezt a választást, bármily jelentéktelen dologról is van szó, a magyar kultúrpolitika legnagyobb botrányai közé kell sorozni, az alázkodás oly tényei közé, amelyhez fogható még a magyar irodalmi és tudományos életben is ritkán esett meg. [...] a Magyar Történelmi Társulat tagjai nagyrészt oly férfiakból állanak, akik valamilyenfajta alárendeltségi és függő viszonyban állanak Klebelsberg Kuno gróf, titkos tanácsossal szemben [...], mint tanárok és múzeumi emberek. A sokoldalú gróf ugyanis [...] vallás- és közoktatásügyi államtitkár is.” Ráadásul Klebelsbergnek semmiféle tudományos munkássága nincs – hangzott Kunfi vádja.^{1*}

Tíz esztendővel később Klebelsberg miniszteri tevékenységét – beszédeit és cikkeit tartalmazó kötete megjelenése kapcsán – egyértelműen pozitívnak ítélte Alexander Bernát. Az az Alexander, aki nehezen volt „kurzusbarátsággal” vádolható. „[...] csak egy sebezhető pontja van: a *numerus clausus* – írta. – Itt is minden elfogulatlan olvasója is azt a benyomást szerzi, hogy bárcsak mint ügyvédet is meg lehetne őt szerezni a *numerus clausus* – megtámadására.” (Klebelsberg egyébként nemzetgyűlési képviselőként az 1920-as *numerus clausus* törvényt ellenezte, s nem is szavazta meg.) „Látjuk, hogy ő maga fanatikus munkása ennek a kultúrának. Nem tudom, mért haragusznak rá a politikusok és haragusznak-e rá valóban. Nekünk lelkesednünk kell érte. Akarja a jót, a nagyot, a tökéleteset, akarja nemzetének

* Az íráshoz tartozó jegyzetek a www.magjarszemle.hu weboldalunkon találhatóak.

az emelését. [...] A nagy célkitűzéshez és az érte folyó munkában Klebelsberg egyik hivatott vezérünk.”²

A mára szinte teljesen elfeledett történész, Gogolák Lajos tizenkilenc esztendősen, 1929-ben jelentkezett első írásával, éppen a *Magyar Szemlében*. Nem sokkal ezután már részt is vett a Hungária Szálló éttermében tartott Magyar Szemle-esten, ahol felháborodottan tapasztalta, hogy sokan „csúnyán röhögtek, hogy a »Klebi« – gróf Klebelsberg Kuno, Magyarország Eötvös József és Trefort Ágoston után legkülönb vallás- és közoktatásügyi minisztere –, lám, sosem nyer meghívást ezen már 1926–27 óta rendezett pompás díszvacsorákra, holott hát mily nélkülözhetetlen építője volna a rezsim kultúrpolitikájának.” Később, a korai harmincas években arra is felfigyelt, hogy a magyar szellemi elit képviselőinek egy része, „Szekfű, Hóman, Gerevich, Farkas Gyula stb. micsoda undorító és szemtelen módon beszéltek Klebelsberg Kunóról [...]. Azután is még sokszor hallottam a »Klebi«-ről gunyoros megjegyzéseket Szekfű Gyulától a híres-hírhedt péntek délutáni Modern kávéházi asztalnál, holott Szekfút a pesti fakultás ellenzésével dacolva [...] ép-penséggel a »Klebi« hozta haza a bécsi Staatsarchivból, ahol ugyan m. kir. külügyminiszteri tanácsosi rangban élt, de magányosan és folyvást csak olvasva vagy lerészegedve – vesebaja is, maga mondta, innét való volt...”³

Mondhatnánk, hogy a közismerten csípős nyelvű, nem éppen jóindulatú megjegyzéseiről ismert Gogolák szavainak csak részben adhatunk hitelt. Ám mégiscsak elgondolkoztató, hogy a korabeli levelezésekben is számos, Gogolák észrevételeit igazoló utalást találunk.

Pasteiner Iván, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ igazgatója, már 1922 nyarán – alig egy hónappal azután, hogy Klebelsberg kultuszminiszter lett – figyelmeztette Hóman Bálintot: „Klebi barátod nem az az okos ember, kinek Te gondolod s a múzeumi és könyvtári reformra vonatkozó tervezete csapni való ostobaság!”⁴ Hóman fele-

sége, Bora asszony is úgy vélte: „Klebi mint mindig, most is bolonddá tartja magát [...]” – „Klebi a d.[isz]nó, jó neki, hogy Maga V. fiz. oszt[ál]lyal dolgozza agyon magát neki.”⁵

Tóth László történész, a Római Magyar Történeti Intézet titkára 1926-ban gúnyosan Klebediásznak nevezte a Klebelsberg ötvenedik születésnapjának tiszteletére kiadott, máskülönben neves szerzők által írott, színvonalas tanulmánykötetet. Bibó István pedig, szintén nem minden él nélkül, Klebiklésznek titulálta 1931-ben, nem sokkal miniszterségről történt lemondását követően.⁶

Az indulatos és vitriolos hangvételű – sokszor igaztalanul vádaskodó – esszéiről ismert Szabó Dezső még Klebelsberg halála után is a „szerencsétlen emlékezetű Klebelsberg Kunó reformnimfomániájáról” beszélt. Gyilkos kritikájában (*Kultúrfölény és kultúrpolitika*) pedig így jellemezte a klebelsbergi politikát: „Klebelsberg gróf azzal az ernyedetlen pátozzsal, melyen ugyan némelyek felismerni vélik a modern politika gyári jegyét, de amelynek őszinteségében kételkednünk mégsem szabad: elkiáltotta már honunk és Európa minden kukkabb domborodásán, hogy ő kultúrfölény-politikát csinál. A nemes gróf ilyenkor tagadhatatlanul ama látványosságok közé tartozik, amelyek Pintér [Jenő irodalomtörténész] tanár úrnak a *fenséges hatással* szemben felállított követelményeinek minden *ismérvét* kimerítik. E kimerült ismérveknek jelen esetben valóságos wagneri kíséretet ad a holtradolgozott, agyon-priváttanítóskodó nyomorgó tanárok kísérteties gyomorzenéje. [...] A gróf úr minden mozgékony-ságával – bizonyára tudattalanul, az őszileg determinált hajlamok vak kényszerével: *minden tényében a germán hódítást építi, annak egyenget utat, annak jelent jövőt.*”⁷

A német szociáldemokraták *Vorwärts* című napilapja 1930-ban – meglehetősen rosszindulatú megközelítésben, a baloldali magyar emigráció érvelését átvéve és ismételve – megrögzött reakcióként, a nagybirtokok, az „egyházfejedelmek” és az analfabéták minisztereként mutatta

be. „Igen sokszor a liberalizmus és a felvilágosodás jelmezében jelenik meg, emiatt a Bethlen-kabinet házi liberálisa, és a keresztény kurzus házi zsidainak körében is lármázik. A zsidók főiskolai felvételét korlátozó numerus clausus szellemi felbujtójaként a pesti izraelita hitközség ünnepélyén vesz részt, hogy egy oldalgát adjon ugyanennek a törvénynek. Ébredő magyarok és zsidóbarát liberalizmus, parlamenti demokrácia és százszázalékos fasizmus, sötét klerikalizmus és modern irodalom – ez Klebelsberg. [...] Modern szépítőszert a magyar nemesi uralom élő hulláján, ez az alapvonása a Gróf kultúrpolitikájának, amelyet ő »neonacionalizmusnak« nevez.”⁸

A gyakran igaztalan ítéletek csak Klebelsberg 1932 októberében bekövetkezett, váratlan halála után változtak meg és alakultak pozitív értékelésekké. A címben szereplő idézet Klebelsberg „háziújságjának”, a *Pesti Napló*nak a nekrológiájából származik. „Majd minden törvényjavaslatának kompozíciója és vázlata egy újságcikk volt a *Pesti Napló*ban. Felderítő szolgálatra küldte az újságbetűt, hogy a közvélemény hangulatát és felfogását megállapítsa.”⁹ Az őt korábban minduntalan támadó *Népszava* is kijelentette: „elismeréssel kell megmondani, hogy a magyar ellenforradalom politikusai közül ő volt az egyetlen ember, aki akkor, amikor nem politizált, amikor nem az ellenforradalom kívánsága szerint való kultúrpolitikát irányított, hanem csak kultúrát adott, minden kemény szembenállásunk ellenére kiérdemelte az értékes ellenfélnek kijáró tiszteletet. [...] Csodálatos és egyben jellegzetes tragédiája, hogy a tulajdon pártjának és tulajdon világszemléletének emberei támadtak ellene a legélesebben. A nagybirtok iskolaiszonya és a kultúra fölött való nyegle dzsentri viccelődés, a »csiborpatkolda« [az 1927-ben felavatott tihanyi biológiai intézet gúnyos elnevezése] jelszava feküdt Klebelsberg szándékainak útjába. [...] Klebelsberg *hittel állott a maradi polgári gondolat frontján, de kultúrával szolgálta világszemléletét.* Az ordító dilettantizmusnak ezekben a szomorú éveiben emléke

megérdemli, hogy máshova sorozzuk, mint az ellenforradalom többi szereplőjét.”¹⁰

Részben kritikus hangok azonban még búcsúztatásakor is hallatszottak. A *Magyar Hírlap* szerint: „nagyvonalú kultúrpolitikát csinált Klebelsberg. Olyan kultúrpolitikát, amelyet *boldogabb és gazdagabb időkben* talán senki nem kifogásolt volna. Így túlméretezte a külföldi magyar kollégiumokat, túlméretezte az egyetemeket és lefelé túlméretezte a tanyai iskolákat. De a *Bethlen-korszak* sok túlméretezése közül alighanem Klebelsberg kultúrpolitikájának nagyvonalúsága a legmegbocsáthatóbb. [...] Volt egy nagy hibája. Takarékoskodni nem tudott. De legalább jobb és hasznosabb dolgokra költötte a pénzt, mint néhány minisztertársa.”¹¹ Klebelsberg halálakor még csak másfél hete volt kultuszminiszter Hóman Bálint, akit korábban maga Klebelsberg is utódjának javasolt. Hóman már a ravatalnál mondott beszédében is finoman jelezte: folytatni kívánja ugyan elődje politikáját, de – a gazdasági világválság következtében – csak módosításokkal teheti ezt. „Elgondolásában az állam, mint mecénás, a reneszánsz fejedelmek és humanista főpapok örököseként jelentkezett – állította – s ő maga reneszánsz államférfiak módjára élt az irányítás eszközeivel [...]. Klebelsberg Kuno a vallásos ember szent meggyőződésével hitt a kultúra nemzetmentő, államfenntartó hivatásában. A kultúra eszközeivel hitte kivívhatóknak nemzete elrablott jogait.”¹²

Az ezt követő időszak hozta aztán magával Klebelsberg életművének kanonizálódását. Ennek köszönhetően Klebelsberg megítélése 1932-től 1944-ig egyértelműen pozitív volt. 1933-ban a munkásságát bemutató, nagyszabású kiállítást szerveztek emlékezetére a Múcsarnokban.¹³ Ugyanebben az esztendőben róla nevezték el az általa 1920-ban alapított Bécsi Magyar Történeti Intézetet, ahol 1934 januárjában a mellszobrát is fölállították.¹⁴ Síremlékét 1935 áprilisában szentelték föl Szegeden. Kárpáti Aurél ennek kapcsán, a „reálpolitikusok” kidobott millióira utalva támadta a Klebelsberget korábban

„luxus-kiadásokkal” vádlókat: „Azok a milliók nyomtalanul olvadtak el. De ezek ma is itt vannak. A magyar szellem fellegvárjai és alsó palánkjai épültek belőle. Olyan időálló keretek, amelyeket minden kor újra meg újra kitölthet a maga spirituális tartalmával. [...] Annyi kétkedő közt neki volt igaza, a fanatikus hívőnek. Annyi »réalpolitikus« közt – az álmódó »fantasztának«.”¹⁵

1938-ban adták ki azt a több mint 350 oldalas emlékkötetet, amely a Klebelsberg-ről 1932-től elhangzó méltatásokat, emlékbeszédeket közölte, a korszak legnevesebb politikusaitól, szellemi vezetőitől.¹⁶ 1939 májusában – hosszas huzavona után – Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter avatta föl az Eskü téren azt a szoborcsoportot, amely napjainkban a Villányi úti Szent Imre Gimnázium és templom között látható. „Egy távoli nagy célt tartva szeme előtt – mondotta ekkor Hóman –, könnyedén fel tudott emelkedni a napi élet szűk horizontján, mindig a jövőnek dolgozva, nemegyszer áttörte az aktuális helyzetek korlátait. Esméket és ötleteket gyártó, ezrével termelő agyának ereje folyton új alkotásokra ösztönözte s gyakorta ott és olyat is alkotott, ahol a köznapi gondolkodás már luxusnak minősít minden kultúrát és tudományt. Ezért került szembe azokkal, akik nem érthették meg politikája nagy vonalait. Pedig művelődéspolitikájának nemcsak irányelve, a magyar kultúrfölény gondolata volt helyes, hanem eredménye is korjelölő művelődésünk történetében.”¹⁷

1942-ben jelent meg Huszti József vaskos és igen alapos Klebelsberg-biográfiája, mindmáig a legfontosabb összefoglaló Klebelsberg életművéről, a mindenkori Klebelsberg-kutatások alapja. Nem véletlenül, hiszen a munka részletességét és rendkívüli adatgazdagságát bizonyára nagyban

A NÉGY KARDINÁLIS ERÉNY ALLEGÓRIÁJA
AZ ESZTERGOMI KIRÁLYI, MAJD ÉRSEKI VÁRBAN
In situ, 1465–67, freskó, archív felvétel ►

segítette, hogy Huszti még használhatta a második világháború végén megsemmisült vagy elkallódott Klebelsberg-hagyatékot. Klebelsberg példaszzerűnek tartott életéről szóló összegzése szerint: „Klebelsberg tiszta lélek volt: szegényen élt, és szegényen halt meg. A közvagyonnak hűségesebb sáfárját elképzelni sem lehet. A rábizott fillérekkel és milliókkal úgy gazdálkodott, hogy a befektetések még az unokáknak is megmaradnak, és bőséges kamatot hoznak. [...] Klebelsberg évszázadokban gondolkodott! Viszont azokban az épületekben, amelyeket a »legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter« álmodott valósággá, ma is, meg majd évtizedek múlva is folyik a munka, formálódik a magyar jövő. Mennyi mindennel lennének szegényebbek, ha Klebelsberg akkor »takarékoskodik«!”¹⁸

Az addigi méltatásokkal szemben 1944 tavaszától, a német megszállástól, majd különösen az októberi nyilas hatalomátvételtől ismét teljesen megváltozott Klebelsberg értékelése. A szélsőjobboldal ugyanis mindenkor keményen támadta Klebelsberget, a korrupt és feudális, liberális és zsidóbarát rendszer egyik fő ideológusának és támaszának tartotta, és gyakran beszélt úgy az általa mélyen elítélt húszas évekről, mint Bethlen–Klebelsberg-kurzusról.

1945 után azonban, egy-két esztendőn át még tárgyilagosan lehetett fölidézni emlékét. Főként amiatt, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén álló utóda, Keresztury Dezső a saját példáján is tapasztalhatta Klebelsberg kulturális politikájának helyességét. Hiszen bécsi és berlini magyar állami ösztöndíjasként, majd a berlini egyetem magyar lektoraként nagyon is jól tudta, milyen fontos mérföldkövet jelentett a külföldi magyar intézményrendszer Klebelsberg általi kialakítása.

Becsmérlő jelzők használata nélkül utoljára 1947-ben Eckhart Ferenc, a Magyar Történelmi Társulat elnöke – e pozícióban szintén Klebelsberg utóda – beszélhetett a grófról.¹⁹ Meg is kapta érte a magáét. Két esztendővel később, 1949

márciusában, a társulat új elnökasszonya, a magyar történettudomány nagy átértékelője, a másokat ideológiai elfogultsággal vádoló – közben a maga eszméit és elméleteit a szaktudomány ezt legkevésbé sem tűrő területeire is kiterjesztő, azokat harcosan és pártosan hirdető – Andics Erzsébet kíméletlen, még saját köreiben is szokatlan durvasággal szólt az addigi magyar történettudomány teljes csődjéről és eredménytelenségéről. Mindennek egyik fő felelőseként pedig éppen Klebelsberget nevezte meg. Sommás ítélete nemcsak igazságtalan: tudatosan ferdítő volt. Szerinte ugyanis 1919 után – amikor csak a budapesti tudományegyetemen egy időben olyan „iskolateremtő” historikusok tanítottak, mint Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Hajnal István stb. – „lépett fel az a történelmi iskola, amely már egészen nyíltan a reakció, a történelmi fejlődés útján való megállás, ill. lehetőleg visszafordulás mellett szállt síkra”. Az Eckhartnak szánt oldalvágás pedig így hangzott: „Klebelsberg Kunóról úgy emlékezik meg, mint akinek a működésével »a magyar történetírás történetében örökké emlékezetes« dicsőséges korszak indult meg. Azt hiszem, nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy Magyarországon ebben az időben a Századokon kívül aligha volt még egy nyomtatott orgánus, amely Klebelsberg Kunó dicsőítésével foglalkozott volna.”²⁰

Talán én sem tévedek, ha feltételezem, hogy elsősorban Andics Erzsébet beszédének és az általa is képviselt, meglehetősen szűk látókörű, egyedül üdvözítőnek vélt, hamis ideológiának „köszönhető”, hogy a hatvanas évek végéig nem volt nyomtatott orgánus, amely – ha nem is Klebelsberg dicsőítésével, de legalább – Klebelsberg szerepével a tárgyilagosságot megközelítve foglalkozott volna. Balogh Sándor 1959-ben, majd 1962-ben megjelent – egyébként Klebelsberg munkáinak alapos ismeretéről tanúskodó – írásai a „neonacionalizmus” következő összegzésével zárulnak: Klebelsberg „a 19. század végi és 20. század eleji

magyar nagyhatalmi nacionalizmust alkalmazta a Horthy-korszak igényeire. Az úri »ünneplő hazafiság« formáinak demokratizálásával és az egyházak modernizálásával igyekezett megnyerni a tömegek »bizalmát« az uralkodó osztályok számára. A neonacionalizmus mégsem egyszerű folytatása a megelőző korszak nacionalizmusának. Az első világháború előtti nacionalizmusnak – amellet, hogy idegen népek erőszakos magyarosítását tűzte ki célul – Habsburg-ellenessége miatt voltak haladó vonásai is. Ezzel szemben a neonacionalizmus egyedül az idegen népek leigázását és idegen területek erőszakos meghódítását írta a zászlajára. Nem egyszerűen a nacionalizmus egyik válfaja volt, hanem a fasizmus nacionalizmusa. Ideológiailag támasztotta alá azt a politikát, amely aztán Magyarországot alig több mint egy évtized múltán, történelme legszégyenteljesebb háborújába rántotta bele.”²¹ Bizonyára részben szintén az ő fogalmazásában született a Magyar Szocialista Munkáspárt 1959-es határozata *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról*. Eszerint a Klebelsberg és Kornis Gyula nevével fémjelezhető „ellenforradalmi korszak nacionalizmusára elsősorban az nyomta rá bélyegét, hogy Magyarországon már volt proletárdiktatúra, s az uralkodó osztályok rettegtek egy új forradalomtól. [...] Ez a kommunistaellenes nacionalizmus volt hivatva arra, hogy filozófiailag és történetileg igazolja a »történelmi osztály« hatalmát: a nacionalizmus a nagybirtokos-nagyfőkés uralmi rendszer osztályjellegét a »keresztény magyar intelligencia« vezető szerepének hangoztatásával ködösítette el, a »nemzeti egység« kialakításán munkálkodott, a kizsákmányoló uralkodó osztályok mögött és érdekében, a kommunista párt, a demokrácia és a szocializmus ellen akarta egyesíteni a parasztságot, az értelmiséget és a munkások elmaradott rétegeit.”²²

Andics fenyegető szavainak és az egyeduralkodó párt állásfoglalásának hatására hosszú ideig senki sem merészelt a kötelező ideológiai kötöttségek nélkül szólni

Klebelsbergéről. Egyedül a Bécsi Magyar Történeti Intézet és egyben a Collegium Hungaricum egykori igazgatója, az akkor már tizenhárom esztendeje osztrák állampolgár Miskolczy Gyula szólhatott méltóképpen a magyar történettudomány történetének bécsi műhelyéről, annak létrehozásában és működtetésében Klebelsberg szerepéről, 1962-ben Bécsben, németül megjelent tanulmányában.²³

Magyarországon elsőként és jelentősen Glatz Ferenc módosította az Andics által kialakított képet az ellenforradalmi korszak történetírásáról és benne Klebelsberg szerepéről. A hatvanas évek végétől jelentek meg Klebelsbergét újraértékelő-rehabilitáló írásai.²⁴ Ezek után a nyolcvanas évektől sorra adták ki azokat a könyvrészleteket, tanulmányokat, amelyekben jeles történészek – Romsics Ignác, Tőkéczy László és mások – igyekeztek tárgyilagos, a korábbi, meglehetősen egyoldalú ábrázolásokon túllépő Klebelsberg-portrét fölvázolni.²⁵

UJVÁRY GÁBOR

(Folytatjuk)

DESSEWFFY GYULA, EGY MAGYAR GIRONDISTA

Dessewffy Gyula, gróf Batthyány Lajos és gróf Andrássy Gyula dédunokája, 1909. november 19-én született egy olyan családban, amelynek legismertebb családtagja Dessewffy Arisztid honvéd tábornok, aradi vértanú. A család tagjai nemcsak a kard, hanem a toll mesterei is voltak. Dessewffy Gyulában ez a két hagyomány ötvöződött, amikor a személyes bátorság kellett nem feltétlenül a fegyver, hanem a toll forгатásához is életveszélyes helyzetben. Ezért lett a náciellenes összefogás egyik vezetője, és a másik megszálló hatalom ötödik hadoszlopának, a kommunista pártnak az ellenfele.

Gondolkodásában, politikai alapelveiben erősen kötődött Teleki Pálhoz. Ebben a politizálásban fontos szerepet kapott az egyetemes humanizmus és az erkölcsi princípium, az, hogy a mindennapokban és a közéletben mindenkiben az embert kell keresni. Élete végéig irányadó volt számára, amit még egyetemistaként hallott professzorától, Teleki Páltól: morál, etika és hit nélkül a nemzetnek nincs jövője.

„Nem voltam tanácsadója” – írja visszaemlékezésében Dessewffy Gyula – „sem barátja, munkatársa, csak zöldfülű politikai érdeklődéssel bíró csodálója voltam. Apám Teleki Pál barátja volt. Mint gyermekeinek játszótársa, bejáratos lettem a József téri Teleki-palotába. Itt ismertem meg családi körben »papucsban«, és választottam ideálomul. Gyermekeivel hallgattam, amikor amerikai útjáról mesélt, csodálatosan értékelte az Egyesült Államok világhatalommá fejlődését. Más alkalommal, a magyar gyümölcs minőségét

dicsérte, elmondotta, hogy ennek utolérhetetlen minőségét a Kárpátok hegláncának köszönhetjük. Mert ezek az Alföldre összpontosítják a nap ultraviola sugarait, ez teszi kémiai szerek nélkül, utolérhetetlenné a magyar gyümölcs minőségét. Költővé vált, amikor a magyar szellemről, a magyar emberről, a magyar földről beszélt.”

Dessewffy Gyula láthatta azt is, hogy Teleki, aki valójában nagyszabású reformok megvalósítására készült, ehelyett nemzeti önállóságunkért küzd a nácizmus ellen.

(*Harc a reformokért – a második világháború árnyékában*)
Dessewffy Gyula meggyőződése szerint Magyarország minden polgára a nemzet egyenjogú tagja volt. Ezért lett a Deák Ferenc Társaság elnöke; szociális érzékenysége vezette őt el az *Ország Útja* és a *Kis Újság* kiadásáig. Nyugati tanulmányai befejeztével, az édesapja halála után öröksége birtokában, a demokratikus eszmékre fogékony ifjúságnak indított folyóiratot az *Ország Útja* címmel. Lapjával fel akarta készíteni az ifjú nemzedéket a közeledő náci és kommunista veszélyre. A folyóirat hasábjain sokszor gondolkodásra készítető, ellentétes nézetek láttak napvilágot. A szerkesztőség követte a demokrácia törvényeit. Barankovics István szerkesztése idején a folyóiratban olyan szerzők publikáltak, mint Kovács Imre, Ortutay Gyula, Szabó Zoltán, Katona Jenő, Kodolányi János.

„Teleki Pál miniszterelnök egy napon hívatott 1939-ben, a második világháború kitörésének árnyékában” – mondta egyszer. „Azt kérdezte: van-e annyi pénz, hogy tisztességes áron megvehesd a *Kis Újságot*? Az eddigi tulajdonosoknak a zsidótörvény miatt meg kell válnia a laptól, és tartok tőle, hogy a kormánypárti szélsőjobboldal ráteszi a kezét. Én pénzzel is támogatlak, és megszerzem számodra a lapengedélyt. Te viszont titokban tartod, hogy az én irányításommal dolgozol. Csinálsz egy újságot a falunak, felsorakoztatod a parasztságot a német veszéllyel, a nemzeti szocializmussal szemben.” A *Kis Újság* fejlécén hamarosan

új főszerkesztő neve jelent meg: Dessewffy Gyuláé (grófi címe nélkül). Ezzel egyúttal aktív résztvevője lett a német befolyás elleni szellemi honvédelemnek, majd a földalatti küzdelemnek. A *Kis Újság*ot a Független Kisgazdapárt félhivatalos lapjává tette. Úgy gondolta, a paraszti társadalom kulturális és gazdasági felemelése jelenti a demokratikus és nemzeti kibontakozás egyik leglényegesebb feltételét. Tisztában volt azonban a munkásság politikai jelentőségével, és nemzetbe emelésének, integrációjának történelmi követelményével is. Ebben a látásmódjában már benne rejlett a középrétegek gyöngeségéről vallott véleménye is – hiszen korábban az alsóbb társadalmi osztályok emelkedésében látta azt a kivételesen fontos erőt, amely megújíthatja a modern társadalmakat. Nem volt elégedett az értelmiséggel sem: fejlődésének a gátját abban látta, hogy az hamisan informált és külső hatásokkal könnyen befolyásolható.

Az ország agrárjellegénél fogva úgy gondolta, hogy a változások alapja a paraszti rétegek szellemi fölemelése. Neveltetésénél, szakmájánál fogva is (a debreceni mezőgazdasági akadémiát végezte, és kétezer holdon gazdálkodott) szoros kapcsolatban állt a magyar parasztság számos politikai képviselőjével, vezetőjével. Tudatosan és áldozatosan segítette a parasztfiatalokat, akik később nemcsak a parasztságnak, hanem a függetlenségért és a demokráciáért küzdő Magyarországnak a vezetői lettek, vagy lehettek volna.

A közéleti-újságírói működésében döntő jelentőségű *Kis Újság*ban kezdett írni Kovács Béla, Dobi István, Darvas József. De itt fejtette ki munkásságát Nagy Ferenc is, aki akkor már közismert publicista volt, és a Független Kisgazdapártnak Tildy Zoltán, Varga Béla mellett egyik kiemelkedő vezetője. A *Kis Újság* úttörő munkát végzett, olyan szellemi műhelyként működött, amelynek szervező ereje és gondolati hatása kellett ahhoz, hogy a negyvenes évek elején megszülessen a Parasztszövetség, megerősödjön a Kisgaz-

dapárt. A lap támogatta a népi kollégiumok megszületését, és úgy állt a rokon törekvések rendelkezésére, hogy nem kívánt uralkodni fölöttük.

A 19. század első felének reformkora az embert az egyenlőség születési jogával helyezte célkitűzéseinek középpontjába, a jobbágyfelszabadítás és a birtokhoz juttatás, a tagosítás egyaránt fontos kérdés volt. A szabad verseny korának a liberalizmusa ezt az érzékenységet nem örökölte. Dessewffy Gyula családjában viszont megőrződött ez a hagyomány, a reformok bevezetésében élen jártak, elsőnek, önként bevezették a családi munkabért. A tanyai iskola legtehetségesebb tanulóját beírták a Nyíregyházi Gimnáziumba. „Otthoni élményeim, származásom ellenére arra a meggyőződésre jutottam, hogy milliók sorsa és jövője nem függhet egyesek kénye-kedvétől. Csak intézményes szociálpolitika, mélyreható szociális és társadalmi reform, gazdasági életünk alapvető átformálása, földbirtokreform oldhatja meg a nemzeti problémákat” – írta. Az arisztokrácia köreiben ezért sokan osztályuk árulójának nevezték, hiszen nagybirtokos létére földreformot akart végrehajtani. A földreform elképzeléseiben – a Kisgazdapárttal együtt – Dániát, Hollandiát tekintette példának: ezekben a földkérdést az értekek rombolása nélkül megoldották.

A harmincas évek második felében a társadalmi reformizmus képviselője mellé a magyar nemzeteszmé védelme jegyében kiemelkedő feladat volt a német fenyegetés és a nácizmus veszélyével szemben való föllépés. Dessewffy számára ezért volt olyan fontos a *Kis Újság* megtartása: lapja költségeinek fedezésére – főszerkesztőként – eladta királytelki tölgyerdejét.

A Duna-parti Hangli kávéházban járt össze Pethő Sándorral, a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjével, Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Tombor Jenővel (aki 1945 után a kommunista hatalomátvétel árnyékában, mint honvédelmi miniszter a

magyar honvédséget akarta megteremteni, ennek lett az áldozata). Társaságukhoz tartozott Rassay Károly, a magyar liberálisok vezére.

A német megszállás napjának hajnalán Dessewffy még bement a *Kis Újság* szerkesztőségébe. Nem várta meg, amíg betiltják a megszállók a lapot, estére találkozt akart megbeszélni Tildy Zoltánnal, Nagy Ferencsel, a szociáldemokratáktól Kéthly Annával – de már elkésett. A megbeszélés helyett csak azt az üzenetet kapta, hogy mindenki bújjon el, ahova tud. Másnap reggel a Keleti pályaudvar restijében mégis találkozott Nagy Ferencsel, és azt mondta neki: „cselekedj belátásod szerint, és én majd fedezlek”.

Dessewffy Gyulának Királypusztán, Nyíregyháza és Tokaj között, bátyjának pedig a közeli Vencsellőn volt birtoka. Nevében ő kereste fel a kolozsvári hadtestparancsnokot, Dalnoki Veres Lajost, és azzal tért vissza, hogy környezete szerint az ellenállás előkészítésében a kormánynak kell megtennie az első lépéseket.

Dessewffy Gyula már a német megszállás előtt az ellenállás legbelsőbb köréhez tartozott. A formálódó mozgalom számára oly fontos információkat Lázár Károlytól, a kormányzó testőrségének parancsnokától kapta. (Ismertetes, hogy ez az ellenállás igen széles spektrumot fogott át, résztvevői között volt a kommunista Rajk László, akit Kállai Gyula, a szociáldemokrata pártlap, a *Népszava* munkatársa vitt oda.) Dessewffy kapcsolatait ismerve nem meglepő, hogy a kiugrási kísérlet ígéretes szakaszában, 1944. október 15-én a testőrség autójával ment a Gyűjtőfogházba, hogy kiszabadítson az ellenállás köréhez tartozó foglyokat. Így hozta ki a fogságból Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Néhány órával később már neki is bujkálnia kellett, a budai Fillér utcában vészelté át az ostromot is.

1945 februárjában Tildy Zoltán hívta, hogy vezesse a Független Kisgazdapárt propagandaosztályát. Így indította újra a *Kis Újságot*. Fontos szerepe volt az 1945-ös kisgazda-

párti többséget hozó választásokban. Meg volt győződve arról, hogy a többpárti rendszeren belül jelentős többséggel rendelkeznek, és véleménye szerint mindannyian bíztak abban, hogy ezt a politikában is hasznosítani tudják majd. Rá kellett azonban jönnie, hogy a demokrácia díszletei mögött nem a parlamentáris demokrácia szabályai érvényesülnek, a politikai intézményrendszer valójában nem működik. Így például a parlamentben az egyedül abszolút többséget szerzett FKgP kormányt alakítva nem kaphatta meg a belügyminiszteri tárcát. Dessewffy az elsők között ismerte fel, hogy az események egyre gyorsabb ütemben haladtak a végkifejlet, a teljes kommunista hatalomátvétel felé. 1947-ben, mint a Kisgazdapárt parlamenti képviselője, Egyiptomban járt az Interparlamentáris Unió gyűlésén. „Hazafelé jövet – emlékezett vissza – a mi vonatunk mellett állt meg egy másik vonat, ott láttam a kisgazdapárti miniszterelnököt, Nagy Ferencet. – Az istenért – kérdeztem tőle –, mi történt? – Azt mondja: Utazom Svájcba, szabadságra. Rövid időre rá volt egy diplomáciai fogadás a Park Klubban, ott Varga Béla, a párt egyik vezetője félrehív, azt súgta meg, hogy Nagy Ferencnek le kell mondania, vissza se jöhet Svájcból. Ez volt a vég kezdete. Nemsokára kaptam egy üzenetet. Gyula, most tűnés! Menj el, ameddig még mehetsz. Holnap már késő!”

Dessewffy jó kapcsolatokkal rendelkezett, így a figyelemztetés másnapján a francia katonai attasé teherautójára néhány nagy ládát raktak fel. Az egyikben Dessewffy Gyula, a másikban felesége, Bársony Éva kuporgott. Így jutottak ki Bécsbe. A franciákkal kialakult jó kapcsolat még a Magyarországra menekült lengyelek és franciák segítségének idején formálódott, a franciák akkori érdemei okán tanulták meg tisztelni. De jó kapcsolatai voltak az amerikaiakkal is. Így viszonylag gyorsan úti okmányokhoz jutott, és élete újrakezdéséhez 5000 dollárt kapott, amit Bécsből Párizsba érve azonnal visszafizetett.

(A Szabad Európa Rádió megteremtése) Párizsban a francia rádió munkatársa lesz. Az ÁVH által elfogott, Magyarországra írt levelében azt írta, hogy helyesen cselekedett, amikor az emigrációt választotta, mert onnan tovább tudja folytatni a harcot, és ha valamilyen változás állna be Magyarországon, ő készen áll a hazatérésre, az újabb feladatokra.

A levélből kiderül, hogy megítélése szerint két taktika között kellett választania, vagy otthon kollaborál a bolsevistákkal, és megpróbálja lassítani a bolsevizálás folyamatát, vagy pedig emigrál, hogy egy kedvező fordulat után újrakezdhesse a harcot. Kifejezi levelében azt a véleményét, hogy bár ő a második megoldást választotta, de az előbbire is szükség van. Világosan látta, hogy a nagyhatalmak politikájának világa két részre szakadt, ő pedig, minden kritikája dacára is a nyugatot választja. Úgy látta, hogy az amerikai propaganda (amelyben a szabadság védelmezése döntő szerepet kapott) elszakadt az amerikai nép akaratától, amelytől idegen volt, hogy a szép jelszavakért újabb véráldozatot hozzon. Dessewffy kizártnak tartott egy újabb háborút, kivéve azt az eshetőséget, hogy valami új Pearl Harbour-szerű esemény következik be. A maga részéről az angol külpolitikát látta követendőnek, amely a háború és a belenyugvás között keresett valami középutat. Levele szerint úgy érezte, hogy az emigráció politikai világában ezzel az engedménnyel a baloldalra került.

Dessewffy Gyula Párizsban a Nemzeti Bizottmány (amely egy emigráns magyar kormány szerepét kívánta betölteni) lapjának, a *Nyugati Hírnök*nek a munkájában vett részt, s ezzel egy időben a francia *Epoque* című lap főszerkesztője lesz. Ebben minél több közép-kelet-európai hírt igyekezett továbbítani. Ugyancsak Párizsban lett a Páneurópai Unió képviselője, és részt vett az unió hágai kongresszusán. Egyidejűleg a francia rádió magyar adásának szerkesztőségét is vezette.

Nemcsak jó amerikai kapcsolatai miatt merült fel a neve a Szabad Európa Bizottság vezetői közt, amikor döntés született egy rádióállomás megteremtésére. Őt javasolta a Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke, Varga Béla is, aki a Független Kisgazdapártból és a Nemzetgyűlés elnökeként is jól ismerte. Varga Béla szerkesztőként a demokrácia bátor védelmezőjének tartotta, aki egyaránt szembeszállt a nyilasokkal és a kommunistákkal is. Végül 1951 nyarán a müncheni Regina Szállóban az amerikai vezetés (többek között C. D. Jackson) felajánlotta neki a rádió magyar osztályának vezetését. A feladatot azzal a feltétellel fogadta el, hogy olyan széles keretek között csinálhatja, ahogyan azt annak idején a Magyar Frontban tette.

A hazai diktatúra ügynökei mindig szorosan Dessewffy Gyula nyomában voltak. Erről tanúskodik Szántó követnek a külügyminisztérium részére küldött 550/950 jelentése, melyet 1950. május 8-án továbbított Budapestre.

„– Tisztelettel jelentem, hogy Dessewffy Gyulát értesüléseim szerint mintegy 2 hónappal ezelőtt a párizsi Rádiótól elbocsájtották. Tudomásom szerint Németország nyugati zónájába utazott. Az elbocsájtás Dessewffyt kompromittáló anyagok publikálására vezethető vissza. A francia kormány ugyanis nem vállalhatja a felelősséget egy franciaellenes németbarát fasiszta alkalmazásáért. A francia rádió magyar adásának az iránya Dessewffy elbocsájtásával nem változott meg.

Szántó s.k.
követ”

Dessewffy Gyulát – úgy látszik, e diverzió ellenére is – megválasztották a Párizsi Magyar Újságírók egyesülete elnökének. Részt vett a Szabad Európa Bizottság magyar szekciójának, az Európa Tanácsnak a vezetésében, melynek elnöke Auer Pál volt. Ő volt a Magyar Nemzeti Bizottság klagenfurti követe is.

Müncheni feladatai közé tartozott, hogy tanulmányozza az akkor már működő csehszlovák osztály munkáját. Összeállította a meginduló magyar adás szerkesztősége munkatársainak a névsorát. Helyettese lett a Svájcban élő Thury Lajos újságíró, az egyházi műsorok irányítására Jánosi József jezsuita atyát választotta, aki 1942-től a Szent Kereszt Egyesület elnöke volt, és a pápai nunciatúrán, a német megszállás idején részt vett az üldözöttek mentésében (a magyar kormány 1944–45-ben, Serédi Jusztinián hercegprímás halála után őt jelölte utódjának); a gazdasági műsorok szerkesztője Kemény György szociáldemokrata államtitkár, Kovách Aladár író, a Nemzeti Színház volt igazgatója, Márjás Viktor a *Nemzeti Újság* budapesti és párizsi munkatársa lett. Az induláskor ott volt Márai Sándor is, de ő nem maradt Münchenben, hanem hetente küldte írásait a szerkesztőségnek.

Dessewffy Gyulának bőséges lehetősége volt munkatársai kiválasztására, a világban szétszórva számos kitűnő magyar író és újságíró élt. 1951. augusztus 6-án találkoztak először a Münchenbe érkezett jelöltek. A magyar osztály 81 fővel indult. A találkozón a Szabad Európa Bizottság részéről William Raphael tartott beszédet. „Kértük önöket – mondta –, hogy tegyenek félre minden személyes, minden politikai, minden pártszempontot, és csak egyetlenegy nagy célt tartsanak szem előtt. Ez a cél: a szabad Magyarország. Semmiképpen és sohasem szabad bekövetkeznie annak, hogy pártok vagy egyéni törekvések sértsék ezt a tervet, ezt a célt, hogy egy szabad Magyarorszáért dolgoznak, munkájuk végcélja a szabad Magyarország. Ami a rádióknak amerikai ellenőrzését illeti – hogy ezzel a szörnyű kifejezéssel éljek –, ezt az ellenőrzést csak a legszükségesebb mértékben és csak abból az egyetlen okból fogjuk gyakorolni, hogy annak a tizenhatmillió amerikainak, aki belénk helyezte a bizalmát, hitét megerősítsük, és meggyőzzük őket arról, hogy valóban a szabad Magyarorszáért dolgoznak” – jegyezte fel Borbándi Gyula a *Magyarok az Angol Kertben* című kötetében.

Dessewffy Gyula a továbbiakban is szoros kapcsolatot tartott fent a Nemzeti Bizottmánnyal, de tudta, hogy a születendő rádióknak a programját nem az határozza meg. Ez az ő feladata volt, közösen a rádió amerikai vezetőivel. 1951 szeptemberére kialakult a műsorrend, az első adás időpontját 1951. október 6-ra tűzték ki. A megnyitó ünnepség a müncheni Bayerische Hofban volt. Az amerikai vezetők üdvözlő szavai után Dessewffy Gyula köszönte meg a bizalmat és segítséget: „A gesztus több mint szimbólum, forradalmi cselekmény. Tizenhatmillió szabad amerikai polgár nyújt baráti segítő kezet a szenvedő magyar nép felé ebben a gesztusban. Nem kormányok képviselői, nem világszervezetek reprezentánsai folytatnak tárgyalásokat, hoznak határozatokat ügyünkben, hanem nagy néptömegek támogatják a magyarok szabadságát... Rádióink egymagában is tanúsítja, hogy az elnyomott népek felszabadításáért folyó küzdelem új szakaszába lépett. Magyar rádió szólal meg, melyben magyarok szólnak magyarokhoz és hirdetik korunk egyetlen mindent átfogó eszményét: a szabadság gondolatát és a népek testvériségét.”

A szerkesztőség munkatársai nemcsak megélhetési lehetőséget, egyéni és családi egzisztenciát, szakmai kihívást kaptak, hanem nemzeti feladat teljesítését is, annak a ritka alkalomnak a kihasználását, hogy hazájukért tehettek valamit: szolgálatnak tekintették tevékenységüket.

Dessewffy Gyula komolyan gondolta, hogy az adó amerikai anyagi támogatással működik, de ő a magyar szempontok figyelembevételével irányítja a szerkesztőség munkáját. Az amerikaiak ezt nem kifogásolták. Ez a magatartás később kezdett eltolódni, így a SZER mindinkább Washington közép-kelet-európai politikájának rendelődött alá. De nem volt ellentét a washingtoni kormány és a magyar emigráció között abban, hogy a fő cél Moszkva hatalmának megtörése, a megszállás és a hódoltsági állapot megszüntetése. Sajátos módon a magyar osztály munkatársai kevesebb

fizetést kaptak, mint a rádió más nemzetiségű osztályainak dolgozói. Azért alakult ez így, mert Dessewffy Gyula szerény ember volt, és méltatlannak tartotta, hogy akik nemzetüket szolgálják, azok anyagi előnyökért harcoljanak.

1952. március 7-én a rádió megkapta a müncheni Angol Kertben található épületet, melyben a magyar osztály a D szárnyba költözhetett be. A naponta megtartott szerkesztőségi értekezleten sokszor harminc-negyvenen is részt vettek. Dessewffy Gyula ezeken politikai vitákat vezetett, amelyben nagy segítséget jelentett, hogy 1945-től nemzetgyűlési képviselő volt. A magyar osztály munkatársai nemcsak a napi műsorprogramról, hanem általános politikai és világnézeti kérdésekről is vitatkoztak. Sokszor megvitatták, hogy mely politikai értékeket részesítsék előnyben munkájuk folyamán. Voltak, akik az 1945-ös jogfolytonosság alapján álltak, vagyis az 1947-ig tartó demokratikus kísérlet akarták folytatni, mások a megelőző korszak néhány maradandó elemét is beemelték volna a kommunizmus utáni Magyarország folytatandó örökségébe. Utóbbiak hajlottak arra, hogy a demokratikus kísérlet időszakát összemosás az ezt követő kommunista diktatúrával.

Dessewffy Gyula kiegyenlítő, toleráns magatartása összhangot tudott teremteni a munkatársak között. Ebben segítségére volt az amerikai vezetés, amely egyértelműen az 1945-ös politikai törekvéseket részesítette előnyben.

1952 júniusában Dessewffynek egy rendkívüli szerkesztőségi értekezletet kellett összehívni, mivel egyes műsorok nem váltak be, ezek vezetői közül sokan azt hitték, hogy leváltják őket. A rádió fél éves munkájának értékelésére meghívták az Európában élő magyar értelmiség számos jeles képviselőjét. Dessewffy Gyula megnyitójában kifejtette, hogy az első hat hónap során „mindinkább felismertük, hogy rádiónkat a kommunizmus ellen irányuló propaganda adásain túlmenően fokozottabban a magyar kultúra szolgálatába kell állítanunk. A hazulról jövő értesülések arról számolnak be, hogy a magyarországi népi demokráciát rohamos tempóban

alakítják át kommunista proletárdiktatúrává. Ez kulturális vonatkozásban a nemzeti jelleg, a nemzeti sajátosságok, a nemzeti kultúra teljes megsemmisítését eredményezi. Számolnunk kell azzal, hogy a magyar kultúrából az marad meg, amit sikerült Nyugatra kimenekítenünk, és itt fenntartanunk. A magyar emigráció feladata és hivatása, hogy a magyar nemzeti kultúrát szétszórtságában is megmentse, ápolja és fejlessze. A mai helyzetben a rádió az egyetlen technikai eszköz, melyen keresztül hazafelé lehet sugározni az otthon megfojtásra ítélt magyar kultúra szellemét... A magyar jövő kialakítása szempontjából a magyar emigráció ma ezzel szolgálja legjobban a magyar nemzet öntudatának, lelki és erkölcsi ellenállásának megerősítését. Amerikai barátaink is felismerték, hogy pszichológiai háborút erőteljes kultúrpropaganda nélkül folytatni nem lehet.”

A kulturális műsorok életre hívásával egy időben művészeti titkárságot állítottak fel, amelynek két tagja a műsorszámok meghallgatása után véleményezte az elhangzottakat. Dessewffy Gyula már 1952 októberében elrendelte, hogy a bizottság számára véleményüket írásban is rögzítsék. Ez robbantotta ki azt a konfliktust, amelynek során a korábban oly sikeres író, Vaszary Gábor személyes elfogultsággal vádolta Dessewffy Gyulát, és kijelentette, hogy az intézményben az osztályvezetők és a munkatársak a pénzt adók és a vezetők bizalmából kerültek ebbe az állásba. Ez a támadás felerősítette a személyi ellentéteket. A belső feszültség miatt távozott a munkatársak közül Kovách Aladár. A támadást vezénylők felszólították Dessewffy Gyulát, hogy vesse fel a bizalmi kérdést. A magyar osztály vezetője ellen indított támadásokat egyértelműen szélsőjobboldali erők vezették, szakmai kritikájuk mögött határozott politikai szándék rejtett. Állításuk szerint a rádió nem eléggé nemzeti, keresztény és antikommunista. Dessewffyt az a vád is érte, hogy kirekeszti a „magyar rádiósok jeles képviselőit”, megteremtve a dilettánsok rémuralmát. A szélsőjobboldali emigrációt rendkívüli módon bántotta, hogy az

amerikai kormány a demokratikus kísérlet polgári irányvonalát részesítette előnyben. A rádió előtt tüntetésre is sor került, egy kis csoport követelte, hogy a Dessewffy–Thury csoport tevékenységét bizottság vizsgálja ki.

Utóbb sok hasonló megosztási kísérletről derült ki, hogy mögöttük a hazai titkosszolgálat tevékenysége állt. Erre mutatnak azok a budapesti kommunista titkosszolgálati jelentések, amelyek Dessewffy Gyula megfigyeléséről születtek.

Jelentés

Budapest, 1951. december 27.

A csoportunkban elfekvő anyagok között Dessewffy Gyulára a következő anyagok vannak.

Kapcsolatba van egy Gulyás Gábor nevű személlyel.

A „Szabad Európa Bizottság” magyar szekciójának, az Európa Tanácsnak a vezetőségében szerepel. Ennek elnöke Auer Pál és a főtítkárok: Dessewffy Gyula és Nemestóthy Dénes. A Párizsi Szabad Magyar Újságírók Egyesületének elnöke Dessewffy Gyula gróf. Dessewffy Gyula megvált a párizsi rádiótól és a Nemzeti Bizottmány követe lett Karintiában.

Ezek az anyagok mind az objektum dossziékban szerepelnek, 1949, és 1950-es adatok.

Faraghó Mihály á.v. fhdgy

A kommunista politika mindent elkövetett, hogy a Szabad Európa Rádiót szétrobbantsák, és Dessewffy Gyulát diszkreditálják. A titkosszolgálat ügynököket próbált a közelébe csempészni, hogy információkhoz jussanak.

Ezt igazolja a következő feljegyzés is:

„Ráépülés Dessewffy Gyulára.

Klamár Gyula újságíró

Gr. Dessewffy Gyula – aki jelenleg a Szabad Európa Rádió vezetője, megközelítésre akarjuk felhasználni. Mielőtt a nevezettel konkrétan foglalkoznánk, javasolom az I/II osztállyal beszerveztetni

A MÉRTÉKLETESSÉG FEJE RESTAURÁLÁS KÖZBEN

és dolgoztatni. Ez a kombináció azért is szükséges lenne, hogy a nevezettel, az általa végzett munkája során lekompromittálhatjuk. Beszervezése után az I/II osztályon keresztül feladatokat adnánk a mi szempontjainknak megfelelően.

Amikor az ügynök munkája során kellőképpen kompromittálódott, az I/II osztálytól át vesszük és megkezdődik a vele való konkrét foglalkozás, Dessewffy megközelítésre, illetve a rádióhoz való beépülésre.

Turi József áv. alhadnagy"

Sztálin halála után a Szabad Európa Rádió műsorpolitikája is megváltozott.

Dessewffy Gyula 1954. január 4-én beszédet mondott a magyar osztály tagjai előtt. „A nemzetközi és az otthoni helyzetben beállott változások egészen speciális új feladatok

elé állítanak bennünket. Munkánk fontossága napról napra növekszik. Két és fél évvel ezelőtt még a hazaiak informálásában és biztatásában láttuk legfőbb feladatunkat. Ma új teendőkkel kell számolnunk. Figyelembe kell vennünk, hogy hallgatóink eddig nem nemzetközi tárgyalásokban, hanem gyors katonai megoldásban reménykedtek. Valószínűnek látszik, hogy az otthoniak ez irányú vágya és elképzelése nem fog bekövetkezni, legalábbis nem a közeli jövőben” – számol be szavairól Borbándi Gyula. A magyar osztályon megindult a fluktuáció a következő években sem lett kisebb, így 1954 augusztusában az amerikai igazgatósággal egyetértésben Dessewffy Gyulát New Yorkba helyezték át, ahol a központi műsorellenőrzésben mint elnöki tanácsadó kapott beosztást. A távozását a magyar osztály éléről nem indokolták, de nem kevesen voltak, akik azon a véleményen voltak, hogy nemcsak a szélsőjobboldal, hanem a baloldal áskálódásai is hozzájárultak pozíciója elvesztéséhez.

Dessewffy Gyula egy ideig még részt vett a New York-i magyar emigráció életében, majd 1958-ban visszavonult, Brazíliában telepedett le. Curitibában egy húsz főt foglalkoztató háziipari üzemet hozott létre. Magas kora ellenére vezette az üzemet, s csak azért nem zárta be azt, mert nem akarta, hogy dolgozói munka nélkül maradjanak. Hosszú emigrációjából először 1985-ben látogatott haza Magyarországra. Akkori benyomásairól könyvben számolt be. 1990 után még kétszer látogatta meg szülőhazáját. A változásokkal nem volt igazán elégedett, főként a magyar vidék életének ellentmondásai bántották. Megoldást változatlanul a dán és a holland mezőgazdaság példájának követésében látott. Szövetkezetpárti volt – de nem a diktatúra korának kényszer-szövetkezeteiben, hanem az egy tag–egy szavazat elvén alapuló, az egyenjogúság és a belső demokrácia elvén működő szövetkezetekben látta a megoldást.

PAX ET IUSTITIA OSCULABUNTUR?

Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában

Mindszenty bíboros tüdőbetegségének kiújulása 1965-ben

Mindszenty bíboros emlékirataiban a követség elhagyásáról szóló részben a következőket olvashatjuk:

„...1965-ben kiújult a pécsi orvosi karon teljesen gyógyultnak nyilvánított tüdőbajom is. Egészségi állapotomról természetesen jelentést küldtek a Fehérháznak s az továbbíthatta azokat a Vatikánnak. Ebben az időben az ír katolikus, O'Shaughnessy – maga is beteges ember – lett a követség vezetője. Egyik este, 1965-ben, orvosi jelentéssel a kezében felkeresett s arra akart rávenni, hogy kezeltetés céljából vonuljak be valamelyik fővárosi kórházba. Nyugodt hangon csak annyit válaszoltam, hogy bolsevik kórházba nem megyek s hogy erre megvannak az okaim... Ha azonban a személyzetet fertőzéstől félténék, úgy a felszolgáló tegye az ételt étkezések előtt ajtóm elé. Én az edényeket onnan majd beveszem s azokat étkezés után szépen visszahelyezem az ajtó elé. Ezt az eljárást ajánlottam az ügyvivőnek gyógyulásomig; vagy ha Isten úgy akarná, halálomig. O'Shaughnessy ebben az értelemben intézkedett s így kaptam az ételt aznap este már s azután még 10–14 napon keresztül.

Dr. Lynsky követségi orvos pedig arra kért igen tapintatosan, hogy ne áldoztassak betegségem alatt. De mivel a hívek még számítottak arra, hogy a szentáldozást személyesen szolgáltatom ki a következő vasárnapon, erre az egy

napra – külön kézmosás után – még engedélyt kaptam. Utána kihirdettem, hogy betegségem miatt többé nem áldoztathatok s így néhány vasárnapon keresztül a hívek nem áldozhattak az én szentmisémen. Istennek legyen hála, a súlyos baj néhány hét múlva eltűnt. (1966-ban Mr. O' Shaughnessyt súlyos betegen egy fővárosi kórházba szállították. Nagy sajnálatomra ott néhány nap múlva meg is halt.)"

Mindszenty bíboros napi jegyzeteiben azt találjuk, hogy már 1965 elején tapasztalta magán a tünetek jelentkezését: „Nagyon rossz éjszakám volt. Dr. Lynsky nem jött. Úgy gondolom, kiköpködöm a tüdőmet. Visszatért 62-ben [sic!] a tüdőbaj, amit a feygházban szereztem...” bejegyzés január 2-án, ill.: „Dr. Lynsky itt. A tbc megújult...” bejegyzés január 26-án. – Betegsége augusztusban, egy enyhe influenza megbetegedés keretében kiújult, és nem akart megszűnni. Az amerikai diplomácia augusztus folyamán az amerikai külügyminisztérium (State Department), a müncheni amerikai misszió és a belgrádi nagykövetség részvételével összehangolt akciót bonyolít le. A körzeti orvos (a kelet-európai szocialista országok amerikai diplomáciai misszióinak orvosa), a belgrádi amerikai nagykövetségen lakó dr. James E. Lynsky azonnal (augusztus 8-án) értesítést kap, beutazási vízumot kér és megvizsgálja a beteget. Augusztus 18-án kelt és laboratóriumi vizsgálatokra hivatkozó jelentésében azt írja, hogy a tünetek tbc-re utalnak, sürgősen röntgépre, annak szakszerű kezelőjére és szakorvosi vizsgálatra van szükség. A budapesti követség, miután egyeztetett fellettes szervével, a washingtoni külügyminisztérium Kelet-európai Hivatalával, soron kívül kér számukra vízumot a bécsi magyar konzulátuson (augusztus 26-án; másnap már meg is kapják), fogadja a frankfurti amerikai kórházból küldött szakszemélyzetet és a külön teherautóval érkező röntgenfelszerelést (érkezésük augusztus 28-án). Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes utóbb fejét csóválta, hogy az

amerikaiak drága pénzen egészen Nyugat-Németországból hozatják meg mindezt, amikor Budapesten van szakorvos is, fölszerelés is, elegendő. Az amerikaiak eközben a szakorvosi vizsgálattal sem késlekednek, az első, röntgenezést követő orvosi jelentés kelte: augusztus 29., vasárnap. Ez és a következő orvosi jelentések arról számolnak be, hogy a helyzet súlyos, fertőző tbc-ről van szó, másfél centiméteres kavernával. A gyógyítás szanatóriumi szakkezelést igényel, legalább egy, inkább két éven át. A bíboros azonban nem óhajtja elhagyni őrhelyét, mert neki feladatai vannak Budapesten. Mint emlékirataiban is írja, vállalta a karantént, az elkülönítést; nem áldoztatható; az edények, amelyekről ír, egyszer használatosak, eldobhatóak voltak.

Közben az amerikaiak értesítik az Apostoli Szentszékét. Agostino Casaroli, Mons. Gabriele Montalvo kíséretében ezért útnak indul, szeptember 13–14-én Budapesten tartózkodik, fölkeresi Mindszenty bíborost, s felajánlja a szanatóriumi kezelést. A bíboros azonban minimalizálja a veszélyt, meggyőzi Casarolit saját verziójáról és biztosítja őt, hogy mihelyt megjön Frankfurtból a vizsgálati eredmény, táviratilag értesíti a Szentatyát is egészségi állapotának javulásáról. Nem akarja ugyanis vállalni a budapesti kormány feltételeit, amelyeket a külföldi szanatóriumi kezeléssel járó kiutazás vonna maga után: vagyis azt, hogy lemond érseki székeről, és hogy magyarországi politikai kérdésekben külföldön nem nyilatkozik. Casaroli tárgyal az ÁEH elnökével, Prantner Józseffel, majd telefonon felhívja a külügyminisztériumot: Péter János külügyminiszterrel akar tárgyalni. A vatikáni diplomatát azonban nem fogadják a külügyminisztériumban: Péter János akkor éppen külföldön, Finnországban tartózkodott, szintje pedig meghaladja az ő rangját: Casarolinak meg kellett volna elégednie főosztályvezetői, esetleg külügyminiszter-helyettesi szintű tárgyalással, ám a külügyi apparátust nem tudta biztosítani arról, hogy van miről tárgyalnia. A budapesti külügyminisztérium ekkor

szívesen tárgyalt volna arról, hogy mely feltételekkel hagy-
ná el Mindszenty az amerikai követséget. Casaroli azonban,
mint Prantner számára egyértelmű volt, erről nem óhajtott
megbeszélést folytatni.

Az amerikai iratokból az is látható, hogy a Kelet-eu-
rópai Hivatal tisztviselői Washingtonban erőfeszítéseket
tettek, hogy Casarolit mégis fogadják magas szinten, és
hogy Mindszenty bíboros kiutazását elő tudják készíteni.
A határidő sürgetett: október 4-ére várták VI. Pál pápát New
Yorkba, ahol kitűztek egy találkozót Johnson elnökkel is. Ha
megfelelő módon elő tudják készíteni, akkor e találkozó al-
kalmával perfekuálhatóvá vált volna Mindszenty kiutazása
az amerikai követségről. Ez azonban a bíboros ellenállása és
Casaroli naivitása miatt meghiúsult, a bíboros távozásának
még nem jött el az ideje.

Mindszenty bíboros és az amerikaiak véleménykü-
lönbsége nyilvánvaló, a helyzet sokkal súlyosabb, mint az
emlékiratokban olvasható, és az amerikai orvosok még 1966
tavaszán és nyarán is vizsgálják a beteget. A minden részletre
kitérő amerikai orvosi jelentések utólagos szakorvosi elem-
zése esetleg közelebb vihetne bennünket a dilemma megol-
dásához: eltúlozták-e az amerikaiak a bíboros állapotát, vagy
sem. A betegség tünetei azonban lassan tényleg elmúltak, bár
a bíboros napi jegyzeteiben az 1966. és az 1967. esztendő fo-
lyamán ismételt olvashatunk – igaz, átmeneti – vérömlé-
sekről.

VI. Pál pápa beszéde az ENSZ-ben és Mindszenty három üzenete

VI. Pál pápa 1965. október 4-én hétfőn járt New Yorkban:
egy hosszú napot töltött ott; útjának elsődleges programja
az ENSZ-közgyűlés előtt tartott beszéd volt, amelyet francia
nyelven mondott el. A világlapok első helyen számoltak be

róla, és a beszéd elhíresült arról, hogy a pápa szót emelt a világbéke mellett.

Mindszenty bíboros is olvasta a lapokat és értesült a beszédről. Már október folyamán írt egy levéltervezetet a pápának, amelyben gratulálni akart, de ez valahogy nála maradt. Amikor azonban azt olvasta a világlapokban, hogy a Szovjetunió a genfi tárgyalások megújítását és a status quo meghosszabbítását kéri, nem tétlenkedhetett tovább. Három kísérletet tesz, hogy üzenetet juttasson el VI. Pálnak.

Az első kísérlet még nem a pápához, hanem König bíboroshoz november 9-én írt egysoros távirata volt, amelyben arra kérte Königet, látogassa meg őt Budapesten, esetleg repülőgép igénybevételével. Az angol nyelvű táviratszöveg magyar fordításunkban így hangzik: „Kérhetem-e önfeláldozó látogatását esetleg repülőgépen, a következő hét elején?” Ez a távirat diplomáciai csatornán eljutott Washingtonig, ahol a külügy-minisztériumi tisztviselők úgy döntöttek, hogy az üzenet nem továbbítható, mert nincs kapcsolatban a bíboros menedékes helyzetének megoldásával. Amikor ezt O'Shaughnessy ügyvivő közli Mindszentyvel, ő ismét tollat ragad, november 12-i dátummal kelt levelében kéri VI. Pált, hogy küldje el hozzá szomszédját, azaz König bíborost. Ebben a levelében tesz említést az el nem küldött októberi fogalmazványról, majd gratulál a Szentatyának a New York-i sikerhez, beszámol egészségi állapotáról, és rátér a levél tulajdonképpeni tárgyára, König bíboros látogatásának kérésére. A levelet a Washingtonban készített angol fordítás alapján fordítjuk magyarra, mivel eredetije még nem került elő az amerikai levéltári őrzési helyeken:

Szentséges Atya!

1965. november 12.

Igen örültem Szentséged egyedülálló sikerének az Egyesült Nemzeteknél. Örömet kifejező leveletem azonnal elkészítettem, de a levél ittmaradt.

Mondanom kell valamit egészségemről is. Nincs meg a jelentés a második vizsgálatról, de azt elvégezték; ugyanígy a harmadikat és a negyediket – amely kisebb, részvizsgálat volt. Mind-egyik negatív. Közérzetem is azt sugallja, hogy jobban vagyok.

Kérem, küldje el szomszédomat, aki már gyakran meglátogatott, nehézség nélkül. Ha kérhetem Szentségedet: az első adandó alkalommal.

Szentséged legalázatosabb szolgálója, aki csókolja áldott és áldó kezeit:

*Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek,
Magyarország Prímása*

Mindszenty még nem tudhatja, hogy ezt a levelét eljuttatják-e majd a pápához, amikor bemutatkozik nála az amerikai követség egy új tisztviselője, Joe Kecskeméthy, aki kiválóan beszél magyarul. A bíboros november 11-én este egy negyedórás bizalmas beszélgetés keretében elmondja a következőket: számára abszolút fontosságú, hogy elérje a pápát, mert Kelet- és Közép-Európa jövője szempontjából rendkívül fontos üzenete van számára; levelét zárt borítékban akarja küldeni, nehogy olvassák az amerikai diplomaták, mert bírálattal illeti benne politikájukat. Üzenetét a Szovjetunióknak az a javaslata indokolja, hogy a status quo alapján újra vegyék fel a lefegyverzésről szóló genfi tárgyalásokat. Mindszenty kifejti véleményét Kecskeméthy előtt: ha az amerikaiak belemennének az efféle tárgyalásokba, az Kelet-Európa vesztét jelentené. A levélben azt is javasolja, hogy a pápának még a zsinati ülészak befejezése előtt föl kellene szólalnia, hogy igazságosságot kérjen a világ számára, sokkal inkább, mint a békét – amit az ENSZ-ben elmondott beszédében hangsúlyozott. A bíboros kifejezte ügyének sürgető voltát, hogy a pápát még a zsinati ülészak befejezése előtt el kell érni. Végezetül fölvetette Kecskeméthynek, nem menne-e ki Bécsbe és továbbítaná meghívását König

bíborosnak, mert fontos közlendője volna számára. Ha nem találná Bécsben – hiszen zsinati ülészak van –, utánamehetne Rómába. Az amerikai diplomata iránti bizalom eme megnyilvánulása jegyében még azt is kéri, hogy minderről ne szóljon az ügyvivőnek, Elim O'Shaughnessynek.

Mindez arra enged következtetni, hogy Mindszenty bíboros irreális világban él: egy tisztviselő nem mehet el se szó, se beszéd a követségről, több napon át nem lehet távol, útiköltséget sem kapna tőle, hogy e missziót végrehajtsa, és engedetlenséget sem tanúsíthat szolgálati előljárójával szemben, hiszen az állásának elvesztését vonná maga után. Kecskeméthy, híven amerikai diplomatai munkaköréhez, három nappal később följegyzést készített és beszámolt a beszélgetésről az ügyvivő számára.

Pax et iustitia osculabuntur?

Június 11-én, amikor aranymiséje alkalmából König bíboros látogatást tesz nála, Mindszenty bíboros többek között ezt jegyzi föl: „Coex. nunquam sine justitia.” Azaz: „Koegzisztencia sohasem igazságosság nélkül.” E napokban, amikor a még ismeretlen új pápát (aki, mint kiderült, a VI. Pál nevet vette föl), levélben köszönti, e szavakat intézi hozzá: „...A kormányzó Szentatyának a földön ne csak békesség legyen osztályrésze, amely már fél évszázada elveti a hitet, hanem annak ikerpárja, az igazságosság is megnyilvánuljon számára.”

Mindszenty bíboros, úgy tűnik, ekkor még nem járatta a *L'Osservatore Romano*t vagy más vatikáni dokumentációt, hogy elolvashatta volna VI. Pálnak az ENSZ közgyűlésén tartott beszéde hiteles szövegét. Ebben ugyanis azt látjuk, hogy VI. Pál nem feledkezett meg az igazságosságról, viszont a világsajtó megelégedett azzal, hogy beszédéből a világbéke fő üzenetét emelje ki. A hivatalos szöveg második pontjában a következőket olvashatjuk:

„Az egymást kölcsönösen elismerő államok pluralizmusát önök az együttélés rendkívül egyszerű és termékeny szabályozásával egészítik ki. Először is elismerik és megkülönböztetik *az egyik államot a másiktól*. Nem önök azok, akik létrehozzák az államokat, de önök azok, akik alkalmasnak minősítik, hogy a népek rendezett együttesében helyet foglaljon minden egyes állam. Önök tehát erkölcsi és jogi téren a legmagasabb szinten ismerik el az egyes szuverén nemzeti közösségeket, és garantálják a megtisztelő nemzetközi [állam]polgárság státusát. Az emberiség ügye számára már nagy szolgálat az, hogy önök egyértelműen meghatározzák és tiszteletben tartják a világközösség nemzeti alanyait, jogilag elismerik azokat, s ezt mindenki el kell ismerje és tiszteletben kell tartsa, s innen ered a nemzetközi élet rendezettsége és stabilitása. Önök biztosítják azt az alapelvet, hogy a népek közti kapcsolatokat a józan ész, az igazságosság, a jog, a tárgyalások kell szabályozzák, nem pedig az erőszak, a háború, nem a félelem és a másik rászédése.”

Bár ebben a beszédben az igazságosság követelménye csak a felsorolás egyik eleme, nem felejtendő, hogy két évvel később, 1967. január 6-án ez a pápa hívja életre a ma is létező *Iustitia et Pax* Pápai Tanácsot, s ebben egyik bizonyítékát láthatjuk annak, hogy VI. Pál tanításában szintén kéz a kézben járt az igazságosság és a béke.

A világlapokat olvasó Mindszenty bíboros nem tévesztette szem elől, hogy a Mennyeek Országában összetartozik az igazságosság és a béke: *iustitia et pax*. A 84. zsoltár szerint ezek csókot váltanak egymással: *iustitia et pax osculabuntur*, kéz a kézben járnak a messiási időkben. Mindszenty úgy vélte, hogy neki mind magyar népe, mind a leigázott kelet-közép-európai rabnemzetek nevében fontos üzenetet kell eljuttatnia a pápához.

Mindszenty bíboros ekkor tbc-től szenvedett, környezete azt kívánta volna tőle, hogy hagyja el a követséget,

KÉT FEJ BOTTICELLITŐL: PALLAS ATHÉNÉ (UFFIZI);
FRESKÓRÉSZLET (LOUVRE) ÉS KÖZÉPEN
AZ ESZTERGOMI MÉRTÉKLETESSÉG

vállalja a budapesti kormány feltételeit és kezeltesse magát külföldi szanatóriumban. A magyarországi kezeltetés fölmerült ugyan az alternatívák között, de hamar elejtették. Ehhez újabb házat, villát kellett volna követségi tulajdonba venni, ennek őrzésére, illetve területenkívüliségének garantálására tengerészgyalogosokat kellett volna hozatni, továbbá szakorvosi kezelést kellett volna biztosítani. Ezt sem a budapesti, sem a washingtoni külügyminisztérium nem tartotta járható útnak.

Mindszenty, aki vasakarátának vagy isteni erők közreműködésének – vagy mindkettőnek – együttes hatására, viszonylag hamar, nem három hét, hanem mondjuk három hónap alatt kigyógyult betegségéből, úgy tűnik, nem gondolt arra, hogy neki, aki Kelet-Közép-Európa rabnemzetei nevében fontos üzenetet tartogat a pápa számára, ezt személyesen kellene – és lehetne – előtárnia. Bizonyára abból a megfontolásból, amelyet az amerikai ügyvivőnek, akit emlékirataiban – helyesen – betegesnek írt le és aki vele, a nagybeteggel szemben meg is halt a következő esztendőben, így fejezett ki: „Ő ...nem hagyhatja el Magyarországot

...mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint prímásnak.”

SOMORJAI ÁDÁM

Felhasznált irodalom

Insegnamenti di Paolo VI, III. 1965, Tipografia Poliglotta Vaticana, [1966.] 507–523.

L'Attività della Santa Sede nel 1965, Vatikánváros [1966.] – *L'Osservatore Romano*, 1965. okt. 4–5. és okt. 6.

Barberini, Giovanni, szerk.: *La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana* (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008. 188–193.

Borhi László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*, Budapest, 2002. 475–514.

Casaroli, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Budapest 2001. 145–151.

M. Szebeni Géza: *A Mindszenty-ügyek (1949–1971)*, I. in: *Magyar Szemle*, XVII (2008/11–12) 79–99. Itt: 95–98.

Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás, 446. 479–480.

Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén, szerk. Ólmosi Zoltán, Budapest, 1991.

Mindszenty J.: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*, Vaduz, 1979. 371. 374.

Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest, 2005. 277–286.

Somorjai Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta, 1956–1963.*

Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések, METEM Budapest, 2009. 126–127.

Az 1963–1971 közötti periódust tárgyaló III. kötet sajtó alatt, itt találhatóak a vontakozó publikálatlan dokumentumok is.

Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, 2008. 1004. 1020–1022.

Levéltári kutatások

Írásunkhoz felhasználtunk számos kiadott és még kiadatlan amerikai levéltári forrást. Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára (National Archives and Records Administration) budapesti követségi anyagát korábbi tanulmányainkban a budapesti Mindszenty Archívumban őrzött másolatok digitális felvételeinek száma alapján jelöltük meg. Tekintettel arra, hogy ezt többen kifogásolták, a jelzetet, bár nagyobb apparátust kíván, ezentúl az eredeti őrzési hely szerint adjuk meg. A budapesti misszió (követség, majd nagykövetség) levéltári fondjának jelzete: Record Group 84, MLR (Master Location Register Entry Number [rövidítve: „entry”]): UD-WX 2691B, Department of State, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163. Leírása: Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest. – Ezen jelzet alatt hat dobozt találunk, amelyből négydoboznyi van meg másolatban a budapesti Mindszenty Archívumban. Az itt felhasznált iratok jelzetei: 2. doboz, 3. és 4. ő. e.; 3. doboz, 1. és 2. ő. e. Megjegyzendő, hogy az iratok sokasága miatt a szakirodalom megelégszik azzal, hogy az őrzési egység (ő. e.) leírását adja meg, azon belül (általában kronológiai rendben) több tucat vagy több száz dokumentum található.

2009 augusztusában személyesen is lehetőségem nyílt betekinteni a washingtoni anyagba, ahol a Kelet-európai Hivatal levéltári fondja további dokumentációt rejteget, az itt leírtak hivatali irattükrözését: NARA (National Archives and Records Administration), Record Group 59, MLR A1 5577, General Records of the Department of State, 1789–2002. 12 doboz. Ez az amerikai külügyminisztérium (a State Department) Kelet-európai Hivatalának levéltári fondja. Ebből az utolsó négy, a 9–12. doboz tartalmaz értékes forrásokat Mindszenty bíborosról.

A katalóguscédulák adatai megtalálhatók internetes keresővel is: ARC (Archival Research Catalog): www.archives.gov/research/arc (2009. szeptember).

NEMZETI HELYZETÉRTÉKELÉS NÉMETH LÁSZLÓ ÉS BIBÓ ISTVÁN GONDOLKODÁSÁBAN

1. rész

Hol vannak Európa védőbástyái?

„Mi az oka, hogy Kelet-Európa népei s köztük a magyar is, melyek VII. Gergely leveleiben úgy látszott már, hogy Nagy Károly germánjaiként, a keresztény respublicába olvadva »nyugati« népekké válnak – a második ezredév végéig is csak a bástyái alatt sóvárognak annak, amibe be kellett volna lépniük?” – írta Németh László Szekfű Gyulával folytatott vitájában. (Németh László: *Szekfű Gyula*. Bp., 1940., 66.) Németh nem értette, hogy a magyar történelem szempontjából miért olyan fontos Szekfű számára Bécs központi szerepe, mikor az „leárnyékolta” az előtte lévő térséget, megszűrte a róla adott információkat a belső európai területek felé, adott esetben meg is szervezte őket ellenük. Németh a vita során azt állította, hogy Bécs elemi érdeke volt, hogy folyamatosan fenntartsa ezt az „előteret” a maga védelmében, amely időről időre kivérzik a Kelettel való küzdelemben, és kívül tartsa a második, harmadik hullámos népvándorlót, az „új” (1000 éves) népeket Európa szociális, kulturális és kereskedelmi-gazdasági egységén.

Németh szerint a Német Birodalom előterében lévő térség nagy korszakai mindig azok voltak, amelyekben megtalálták az utat a franciákhoz, az olaszokhoz. Való igaz: Ausztria nem volt központi területe a Német-római Császárságnak, inkább maga is peremvidék. A 15. században a

feltörekvő királyságok (cseh, lengyel, magyar) erőteljesebben városiasodtak és modernizálódtak velük szemben, nem is szólva a dél- és észak-német városokról vagy a birodalomhoz csatlakozó legsikeresebb országokról, Németalföldről, az itáliai részekről és még a nagyon különböző tartományokból álló Spanyolországról, a birodalom kis hegyvidéki hercegségei lemaradtak.

Magyarország kereskedelmi és kulturális kapcsolatai egész a 18. századig Lengyelország, Itália és Németország belső területei felé mutattak. Ezen még a reformáció sem változtatott – Németh szerint – azzal, hogy felekezetiileg kulturálisan megosztotta az országot. Bécs nem volt székvárosa a Habsburg-családnak sem, a 15. században ez főként Innsbruck, itt volt a családi temetkezőhely is. V. Károly is ott kívánta nagyapja udvarát tovább vinni. Mindez érthető is, Innsbruck fekvése, Itália és Dél-Németország közötti elhelyezkedése miatt centrálisabb. Bécs súlyát III. Frigyes császár és Corvin Mátyás a térség királyságainak egységesítéséért folytatott hatalmi harca növelte meg, amely mind a magyar király, mind a gyenge Habsburg-család hatalmi háttérét növelték volna a német-római császárválasztáson, ami a közeledő török veszély okán volt fontos.

„A kelet-európai államok azért fejlődhettek ki, mert a német császárok fél lábbal Olaszországban voltak. Amikor a hűbériség Németországot szétdúlja, itt cseh–lengyel–magyar nagyhatalmak nőnek, sőt: ez a szerb, majd román fénykor is. De kialakul az óriási Habsburg-állam, a harmincéves háború után beköszönt a német regeneráció, hanyatlásra, tetszhalálra ítéli valamennyit. Szekfű szeret természetes szövetségekről és természetes ellenségekről beszélni. Nos, e kelet-európai népek természetes szövetségesei ófranciák és olaszok voltak; ezért hoztak onnan uralkodóházat, ezért kötötték hozzájuk szabadságharcaikat, míg a germán-ság természetes szövetségesei – voltaképp a még keletibb népek, az orosz és török, akik addig örölték nekik a kelet-

európai népeket, amíg meg nem osztozkodhattak rajtuk. A német–török ellentét is csak akkor kezdődik, amikor a mi testünk fölött szomszédok lesznek. Az európai történetnek ebben a germánság keleti expanzióját képviselte. A gyarmatosítást németekkel ő alakította német gyarmatosítássá. A Habsburg-királyság kényszer volt, melybe a kelet-európai népek, ha muszáj volt, belenyugodtak, ha lehetett fölkeltek ellene. A Habsburgok csekély politikai tehetsége s császári tisztük lehetetlenné tette, hogy az Anjou-hagyományba lépve: kelet-európai monarchiává váljanak s egy kelet-európai államszövetséget hozzanak össze alattvalóik érdekében. A Habsburgok keleti politikája: sok szerencse, kevés koncepció, a döntő percekben európai segítség, a béke éveiben házi elnyomás. A Habsburgoktól felszabadíttatni egyenlő volt a hódoltatással.” (u.o. 32.)

Németh úgy látta, hogy a 18. században Európa számára megszűnik a magyar nemzet. Bécs összmonarchiabeli, német ajkú arisztokráciát és hivatalnokréteget kíván képezni, amelyből – romantikus devianciája révén – csak Széchenyi István lóg ki, társai számára a „bolond gróf”, aki csak úgy juthat vissza a hazájához, ha (újra) megtanulja a magyar nyelvet.

Németh László tisztában volt korának német birodalmi földrajzával. Ismerte Haushofernek, az akkori Német Tudományos Akadémia meghatározó politikai földrajztudósának elméletét, amely a világháború előtti Mittel-Europa (Közép-Európa) tervet átalakítva a Großraumschaft geopolitikai elveit hirdeti meg. (Az adatokért köszönettel tartozom Tóth Györgyinek.) Haushofer a zwicheneurópai (köztes Európa) régiót tekintve, az ekkor szövetséges Szovjetunió és Németország közötti peremterületeken a nyugati hídfőállások kialakításának veszélye miatt, a térség birodalmi irányítás alá vonásával számol. Ez az oka annak, hogy Németh László összefüggést lát Bécs és a német nemzeti egységtörekvések közt. Ezért vádolja Szekfút azzal, hogy

olyan folyamatokat rajzol fel, amelyek előképek lehetnek egy formálódó, új politikai alakulat számára, és eközben nem veszi, vagy nem akarja észrevenni, hogy abba az ágyba, melyet ő a Habsburg-királyfinak vetett, Hitler készül befeküdni. Az Anschluss utáni állapotban Németh László a Habsburg-monarchiát olyan államalakulatnak látja, amely a német kultúra előretolt bázisait építette ki a térségben, és ezzel a germanizáció első fokára lépett. Félelmében nem veszi észre, hogy maga is a német leckét mondja fel.

A kisbirodalmi és föderatív koncepció

Szekfű Közép-Európa-koncepciója kisbirodalmi: a Habsburg vezetésű állam dinasztikus alapon, kívülről jövő nemzetközi status quón alapuló megegyezéssel működik. A hivatalos magyar állami politika, ezen belül is a Trianon utáni, Teleki-féle hivatalos politika revíziós modellje szerint Közép-Európán belül a Kárpát-medencének (mely szerinte földrajzi egység), gazdasági, közlekedési, stratégiai szempontból centrális szerepe van. Ez az egység, megfelelő együttműködést kialakítva a tágabb régión belül, képes ellenállni a keleti szovjet és a nyugati német nyomásnak.

Németh a szekfűi koncepcióval szemben azt állítja, hogy a Habsburg-birodalom a közép-európai államokat elvágta Rómától, Berlintől és az Atlantikum térségének államaitól, ahol a 15. századtól az újkor szíve dobogott. Ugyanakkor a Zwischenraum államain megosztzott az agresszív keleti hatalmakkal, akiktől nem tudta és – szerinte – nem is akarta őket megvédeni. Ehelyett e hatalmak természetes szövetségeseként igyekezett folyamatosan a békét fenntartani törökkel, oroszral.

Kétségtelen, hogy Németh kritikája visszatekint Horváth Mihály és Szalay László munkáira. Szalay, mint az 1848–49-es szabadságharc időszakának követe a frankfurti

parlamentben, a független Magyarországnak a demokratikus német állammal való együttműködését szorgalmazta. Horváth pedig, mint katolikus pap és a trónfosztás utáni kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, jól látta azokat a falakat, melyeket a 18. századi birodalom oktatáspolitikája és diplomáciai rendszere emelt.

A két koncepció közül az első kifelé figyelő, a nemzetközi helyzethez igazodó, a második egy belső közösségi energiákra hivatkozó eszmerendszer. Szekfű (bár gyökerelesen elutasítja annak eszméit) a felvilágosodás kori központosítást hangsúlyozza. Németh gondolkodása a konzervativizmus alapelemeit hordozza: a hagyomány kereteire, a kis közösségekre, az apró körök energiáira épít, ezeket akarja mozgósítani (közben nagyra tartja a felvilágosodás szekularizált tudományelvű gondolkodását, vallási toleranciáját).

Németh azt állítja, hogy a normális társadalmi működést akadályozva a Habsburg-monarchia nemcsak a nagytőke uralmát erőszakolta a Zwischenraum országaira, hanem az arisztokrácia hatalmi túlsúlyát biztosító óriási földvagyónának rendszerét is (mely Szekfű szerint török kori mentesvár, és a barokk Magyarország újjászervezésének alapja). Németh „Kelet-Európának” nevezi ezt a térséget. Oroszországot és Törökországot, mint ázsiai súlypontú és kultúrájú hatalmakat nem számítja ide.

Németh László generációjának következő nagy traumája az Anschluss után Lengyelország felosztása. Az ennek nyomán támadt félelem mozgatja Magyarország történetének geopolitikai aspektusait vizsgálva, és ezt vetíti vissza a térség történelmébe, egy permanens germanizációt vizionálva 16. századtól kezdődően. Gyakran fogalomzavarba is keveredik, azonos hatalomnak tartva a Német-római Császárságot a Habsburgok államával, pedig az koronként változott, és a Habsburgok bécsi udvara ritkán volt német nyelvű.

Németh, Szekfűvel ellentétben nem lát semmilyen keresztény európai szolidaritást. Számára az Erdélyi Fejede-

lemség azért példaértékű, mert nehéz, identitásvesztő időszakban is biztosítani tudta a túlélést. E modellben a módszer volt a fontos, a független gondolkodás és cselekedet. Ez egy új, bátor, felelősségteljes embertípust követelt. Nézete szerint a diplomáciai kötöttség, az adófizető státus nem jelentett elnyomást, veszélyt. Nem hordozta magában az identitás és a jövő elvesztésének kockázatát, amit a Habsburgok uralta országrészben, a német birodalom szorításában fenyegetőnek érzett, mivel azok jegyében a központ egy idegen nyelvű és tudatú országba, a határokon kívülre helyeződött át. Németh úgy látta, hogy a centrum elhelyezkedése befolyásolta a mindenkori uralkodót is. A nemzetállamok felé haladva, a reformáció idejét élő, kora újkori Európa számára Magyarország nem a Respublica Christiana védőbástyája volt (amely Szekfűnél a vezérmotívum), hanem annak csak lefokozott előtere, mely még jobban ki van szolgáltatva a pusztulásnak, mint a mohamedán-oszmán függésbe került országrészek.

Szekfű *Magyar története* ezzel szemben hangsúlyozza, hogy szerinte minden modernizációs hatás csak Bécs közvetítésével juthatott el Magyarországra. A Habsburgok nélkül a kora újkorban az Erdélyi Fejedelemség gazdaságilag legyengül, a közigazgatási reformokban és kulturálisan elszakad Európától. Ez a koncepció olyan koncepcionális elemeket és olyan érvanyagot hord magában, melyek más viták előszelét is jelzik. (Mályusz Elemér majd éppen az erdélyi kultúra 17–18. századi európai nyitottságát, a Bécs által közvetített szellemi áramlatoknál modernebb eszmei-társadalmi vitáit, törekvéseit hangsúlyozza.)

Németh Erdély-metaforája magába foglalja a függetlenség minden fontos elemét (külügyi apparátus, hadsereg, kulturális és oktatási célok, megszürt bevándorlás), túlélésre berendezett, tudatos, amnézia nélküli társadalom. Mindezt példának tartja a felnevelendő magyar társadalom számára. Szekfű mindezt nem érzi, csak azt, hogy mit kap cserébe Magyarország, ha lemond a birodalmi szerepről.

Németh koncepciója szerint olyan szövetségi rendszerre van szükség a terjeszkedő orosz és germán birodalommal szemben, amely nem ellen-kisantantként funkcionál, hanem érdekközösségként, közös kulturális hagyománya révén, tejtestvérként egyesíti „Kelet-Európa” népeit. (Ebbe a geopolitikai fogalomba tehát nem értette bele Oroszországot, de a német prioritású Közép-Európa-koncepciókat is elutasította.) Szerinte a Habsburg-birodalom ennek a közös érdekből születő szövetségi rendszernek a lehetőségét számolta fel. Évszázadokon keresztül elzárta az utat Róma és Krakkó, Erdély és Nyugat-Európa között, így csak a másodrendű eszmei, technikai, kulturális értékek juthattak el a térségbe. Németh számára tehát éppen a 16–17. század magyarjainak lengyel és cseh kapcsolatai értékesek és előremutatóak. Ehhez a kelet-európai országok szövetségi rendszerének fikciója szolgál számára keretként, mely a Nagy Lajos-perszonálunió óta számtalanszor megjelent, gondoljunk csak a Báthoryak, Bocskai, Bogdán Hmelnickij, Kosuth vagy Pilsudsky rendi és újkori konföderációs terveire.

A valóság eközben sajnos már az volt, hogy folyt a második világháború, a két szomszédos birodalom élethalálharcát vívta, Németh ideális szövetségi rendszerének országai pedig jobban gyűlöltek egymást, mint a nagyokat.

Erdély nem földrajzi fogalom

Németh számára az értékteremtő megmaradás modellje volt a fontos. Az önszerveződő, identitását védő, templomába visszahúzódó, sokszínű és eredeti hagyományait, kultúráját, privilégiumait őrző magyarság példája volt számára Erdély. Olyan értékek megtestesítője, amelyeket az állami-birodalmi centralizáció elpusztít, és a német vagy orosz megszállás közelgő rémképe ezt a modellt különösen fontossá tette számára.

Szerinte Szekfű koncepciója ezt a képletet tagadta meg. „Trianon utáni történetírásunk talán legmegdöbbentőbb teljesítménye, amit Erdély kiürítésének neveztem el. Az erdélyi magyarság alól akkor húzza ki a múltat, amikor annak nincs más a lábát megvetnie.

A magyarság egyik ága, értékére talán a legkülönb, mely a magyar államiság hosszú szünetében is megragyogtatta a magyar államszervező erőt, s a 18. századi elnyomás alatt a kisebbségi szívósságnak gyönyörű példáit teremtette, most, hogy száz év centralizációtól készületlenül megint kisebbségi sorba jut: nemhogy mitőlünk kapná, mintegy felszerelésül a múltjában rejlő tanulságot és programot, hanem fordítva, egész tudományunk az ő önérzete ellen értékeljük újjá: elődeit törökös kismagyarságban a maga lélekadó történeti rögtönzéseit pedig történelmietlen, szakadár transzilvanizmusban marasztalván el. Mással, mint történészeink s első helyen Szekfű Erdély-iszonyával ez alig magyarázható.” (Uo. 74.)

Németh elképzelésének alapja a történeti, és nem saját korának Erdélye volt. A területi revízió az adott körülmények között irreálisnak tűnt számára, az erdélyi magyar értelmiség politikájáról pedig lesújtó bírálatot mondott 1935-ös útirajzában. A valamikori történelmi Magyarország visszaállítását csak egy államszövetség keretei között látta lehetségesnek.

A 20. század elején ismét egy kis országrésznek, a trianoninak adatott meg a függetlenség és minden hatalmi ágazatban a szuverenitás, ezt kívánta mindenáron őrizni, ennek fenyegetettségét látta két oldalról is. E szuverenitás védelmében főként pedagógiai és kulturális eszközökkel kívánt hatni: a megmaradt országot fölemelve, a kontraszelekción megállító új értelmiség kinevelésével megállítva azokat a demográfiai, erkölcsi, gazdasági folyamatokat, melyek a süllyedéshez vezettek.

De a jogilag függetlenebbnek látszó helyzetben a kulturális identitás megőrzése nehezebb volt, mint a szan-

dzsákként élő Erdélyben, amelynek saját határain belül magyar etnikumú, tudatú és nyelvű uralkodója volt. Ez az Erdélyország azonban csak szellemileg, és nem földrajzi határaival volt azonos kora Erdélyével.

A nemzeti függetlenség

A nemzeti függetlenség Németh László számára a legfőbb megőrzendő érték. Ebben a keretben van lehetőség az új generáció szabad nevelésére. (A nevelés kulcsszó nála.) A független, értelmes ember, a semmilyen körülmények között sem alávethető új értelmiségi típus létrehozása számára a lényeg. Nem a végzettség volt a fontos számára, hanem a szellem. A népfőiskolák modelljében látta ennek az oktatási típusnak az eszközét. Egy vidéki középparaszt réteget céloz meg. A gondolat nemcsak az övé. Kodály zeneoktatása, a Teleki segítségével létrejövő, Magyary Zoltán és Györffy István professzorok szervezte Táj- és Népkutató Intézet kiállítása, és a hozzá kapcsolódó tatai továbbképző iskola ugyanezt a célt szolgálta, melynek vezetője Benda Kálmán volt. Történettudományi iskolaként Szabó István-tanítványok nőnek fel ebben a szellemben. Mályusz Elemér népi-ségtörténeti iskolája is mutat hasonló elemeket. (Őt azonban Németh kibérelhető politikai munkásnak tartja. „Politikai jófiú, aki ki-kidugja a hazáért mindenre kész ujjait” – idézi Gergely András, *Valóság*, 1983./1.)

Olyan kisbirtokos réteg felállítását célozza meg ez a koncepció, mely, mint a határok mellé telepített román, cseh és szerb paraszt, veszély esetén az ország problémáját a sajátjának érzi. A gondolkodás radikálisan és kevésbé radikálisan nagybirtok- és nagytőkeellenes volt. Ezek uralomra jutásáért döntő helyzetben a szerinte idegen Habsburg-államhatalmat tette felelőssé. A történet szemlélet a

parlamentben is megjelent a radikális földosztást követelő szociológus Matolcsy Mátyás felszólalásaiban, aki még Kovács Imrével végzett szociológiai terepbejárást a felső-tisza-vidéki falvakban, mely azután anyagot adott Kovácsnak *A néma forradalom* című könyv megírásához. Támogatottság hiányában azután Matolcsy szélsőjobbra tolódott. A tervet groteszk módon a kommunisták valósították meg a gyors-talpalós tanfolyamokkal, a szakérettségikkel és a brosúra-emberekkel. Ebbe próbálják majd beintegrálni a szemléletet 1960–70-es évek műveltségmodelljével.

A 20. század fordulójától kibontakozik egy látens terminológiai vita. Kik a Habsburgok? Kik a németek? Mi a németes kultúrkör? A Habsburg-ellenes felkelések a dinasztia vagy egy germanizáció ellen folynak. A Monarchia skizofréniája a királyhű nacionalizmus és az idegen, német ajkú császár tagadása (aki személyében egyik voltak) hozta magával a 16–17. századi felkelések szabadságharcos antigermanizációs terminusát.

Először mint a protestáns vallásszabadsághoz kötődő fogalom jelenik meg Zsilinszky Mihály protestáns történetében Bocskai korától kezdve 1848-ig (a fél évszázaddal azelőtti események terminusát keresik okkal, ok nélkül 250 évre visszamenőleg). Velük szemben vagy szinte egymást gerjesztve jelenik meg a polgári radikális fiatal generáció szemlélete, mely provokatív módon a rendi szabadságmozgalmakat retrográdnak mondja, egy birodalmi centralizációval szemben, és a felvilágosult abszolutizmust, elsősorban II. József reformjait kívánja etalonnak beállítani. Ők már „csak” 200 évre visszamenőleg vetítenek vissza, de ahogy a protestánsokat, így őket is a vallásszabadság mozgatja leginkább, főként zsidó származásuk miatt.

A kontraszelekció, az asszimiláció és a nemzeti alkat

Németh állítása szerint a legnegatívabb a Habsburg-államhatalomban a generációkon keresztül fenntartott kontraszelekció volt. A kontraszelektív módszerrel kinevelt birodalmi embertípus az, amelyet kártékonynak tart, akik elfoglalják a döntési pozíciókat, az „értelmiség” helyeit. A Monarchia, a birodalmi mámor tenyészt ki a szolgálalkú karrierhivatalnok és a sekélyes politikai szócsőember („médiáember”) fogalmát, aki kifordítja és aprópénzre váltja a nagy válságból kivezető gondolatokat, pedig valójában a katasztrófa küszöbön áll.

A tömeg-minőség ellentét nagyon hamar megjelenik Németh írásaiban. Kétségtelen, hogy a főként Ortega y Gasset nyomán ható, Babits Mihálytól Szerb Antalig a legkülönbözőbb gondolkodói csoportoknál kimutatható divatról is szó van, mely a fasizmus és a kommunizmus tömegember-ideáljával szemben lép fel. Számára a kérdés az, hogy melyik típus lesz hangadó döntéshelyzetekben, ki az, aki a mintát, a követendő szemléletet létrehozza, szemlémileg gondolkodási viselkedésmoделleket alkot, amelyek pszichésen, morálisan befolyásolják a közösséget. Számára az asszimiláció egy ilyen folyamat.

A *Kisebbségben* című esszében ez alapján rendszerezi a magyar irodalmat. Kétségtelen, hogy a magyar irodalom, nyelv változásainál a nyelvújítás korában, a 18. században Kazinczy Ferenc és generációja a radikális változtatást, az idegen, német minták másolását választotta. Nem adtak lehetőséget egy irodalmi hagyomány kialakulásának. A következő fiatal generáció azután ezt a modellt és nyelvet fogadta el és vitte tovább, mint például Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János. Ők ezért nem fértek bele a „mélymagyar” irodalmi klisébe, bár egyikük sem ment át asszimiláción. Nem úgy, mint kedvenc hőse, Széchenyi István gróf, aki ugyan végvári katonaöskből kinövő magyar arisztokrata

család sarja volt, ennek ellenére Németh úgy állította be, mint akinek a bécsi Habsburg-szupranacionalizmusból kiszakadva újra el kellett sajátítania a nemzeti nyelvet és kultúrát.

A 19. század irodalomfelfogása ismét az idegen művek másolása mellett döntött. Mi több, Toldy Ferenc irodalomfogalmába sem fért bele a 15. századtól világviszonylatban is elismert magyar prédikáció, amely az egyházi irodalom vezérmotívuma volt, és Temesvári Pelbárt korától kezdve magas színvonalú magyar és latin hagyományt görgetett. (Pázmányt és Bornemiszt Németh László kora fedezte fel újra.)

A harmadik útélágazás a *Nyugat* indulásakor adódott, amikor ismét a nyugati modernizmus másolása következett be. A *Kisebbségben* tehát az irodalmon belül a kontraszelektálódást egy, a Berzsenyi-Ady vonalon futó hagyomány alárendelésével magyarázza a külföldi-idegennel szemben. Némethnél a kérdés tehát sarkítva az, hogy az európai keresztény bölcsőhöz szervesen kötődő magyar irodalmi hagyomány Temesvári Pelbárttal kezdődő sora újraindítható-e, folytatható-e egy autochton magyar kultúrával, vagy Ady víziójával egy Korrobori szükséges. Magát az asszimilációt is erre a sémára feszíti rá és próbálja indokolni.

A centralizáció veszélyei

Németh generációjának a trianoni összeomlásélmény a meghatározó. A birodalmi modell csillogásából, a dualizmus másfél generációjának teljes gazdasági sikeréből: vasúthálózatából, egyenállomásaiból, a világvárossá növvő (vagy igyekvő) Budapest, Párizst utánzó díszleteiből nekik csak az összeomlás maradt. A jól átgondolt birodalmi munkaerő-vándorlást lehetővé tevő, a centrumokat szolgáló vasúthálózat egy használhatatlan torzónak szabdaldott szét, a mozdonyparkot elvitték a románok. A főváros birodalmi díszleteiről, ahogy haladtunk a század vége felé, úgy mállott

le a festék, bújt elő a homlokzatokon a kő helyett használt gipszdekoráció, kandikált ki a cselédsors hivalkodó nyomorúsága. Az idegen minták alapján épült Budapest gazdasági és kultúrfölényével, gőgjével neveltségessé vált számukra.

A centralizált birodalmi modell ugyanis Németh szerint nem készít fel a katasztrófa túlélésére, amely térségünkben időről időre rendszerességgel megjelenik. A csillogás, az önismeret, a kritikai képesség elnyomása birodalmi ideológiájával, általában másfél generációra érvényes korokat hoz létre. Ilyen a dualizmus időszaka, a Horthy-kor, a Kádár-kor. 1918-ban nem volt reagálóképes értelmisége az országnak, vezető ereje sem. A nagy tanítóélmény ez volt Németh László nemzedékének. Látták, hogy a sokat gúnyolt balkáni miniállamoknak az összeomlaskor volt hadseregük, diplomáciai karuk és bankrendszerük. Koldus és operett módon, de volt, amely a szuverenitásból adódott. Míg a magyarok csak kapaszkodtak egy olyan vázba, melynek ekkor már a csontjai is összetöredeztek. Egy olyan államszövetségbe, melynek köznapi neve Ausztria volt, amely arról a tartományról kapta az elnevezést, amely egyike volt az elsőeknek, akik kiléptek a Monarchiából.

Németh sokat vitatott, elemeiben gyakran torz munkája elméletében támogatóra talált a háború befejeződése után a fiatal Bibónál. Bibót erős szálak kötötték a népi írókhoz, svájci iskoláztatása azonban a nyugati világ demokratikus értékrendje iránt tette fogékonnyá. A tömeggel szemben a demokratikus intézményrendszer kiépülésétől várt oltalmat.

A reagálóképesség és magyar alkat

Bibó kulcsszava a vesztes háború után a reagálóképesség, méghozzá egész közösségeké.

„Így az alkat épsége sem meghatározott adottságok őrzéséből, hanem elsősorban a reagálóképesség épségéből

AZ ERŐ-ALLEGÓRIA (ESZTERGOM) ÉS BOTTICELLI: HORA
Részlet a Vénusz születése képből

áll.” (Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem: In: *Válogatott tanulmányok*. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor II. köt. 614.)

A Szekfű–Németh vitát a magyar alkatról és az aszsimilációról ő e gondolat köré csoportosítja. Szerinte a vitatkozók mindketten látják, hogy nemzeti alkat nem egy „mozdulatlan és egyetlen kulcsra járó, hanem fejlődő, sokágú valami”. Mégis, teszi fel a kérdést, mi bizonyítja, hogy a közösség elvesztette önmagát.

„Jó, tudjuk, hogy az ország ifjúságának nagyobb része nemzetközi zenére nemzetközi táncokat táncol, hogy a beszélt és írott nyelv számtalan vonatkozásban ízét-színét veszítette, hogy sokkalta több alárendelt mondatot használnunk, mint őseink, hogy a magyar társadalom közösségi formái megzavarodtak és megbizonytalanodtak. Ezek azonban többé-kevésbé európai és világhíreségek, nem magyar különlegességek, még ha egyes hazai tünetek az átlagosnál súlyosabbak is.” (Uo.)

Bibó már más nemzedék, mint Németh. Ő már egy szinttel alacsonyabbról indul. Számára a kilátások elemzésénél a kérdés nem az, hogy mi lenne a lehetőség, hanem hogy van-e, vagy volt-e egyáltalán lehetőség a kényszerpá-

lyás események között? A reagálóképesség az, amely a közösségi alkat legfőbb jellemzője, és ezen nem tud változtatni egy kozmopolita világ globalizációs hatása sem.

„Különleges magyar jelenség azonban az, (...) az ország történetének legújabb kori szakaszában, különösen pedig a 19. század végétől kezdve, döntő történeti pillanatokban, mindennekeftt 1914–1920 között és 1938–1944 között végzetes módon képtelennek bizonyult arra, hogy saját helyzetének valóságos adottságait és az ebből adódó feladatokat meglássa. Túl azon, hogy két háborúban »rossz oldalra állott«, amit mások is megtettek, a magyar nemzet ezekben a döntő pillanatokban, politikai, társadalmi és szellemi téren egyaránt, nem tudta megtalálni vagy nem tudta hatalomhoz juttatni azokat a vezetőket vagy olyan vezetőket, akik szükségleteit, érdekeit, útját jól kifejezték s jól megtalálták volna. Vezetőkben és a közösség egyes tagjaiban döntő pillanatokban végzetesen hiányzott vagy megzavarodott a közösség érdekeinek felismerésére irányuló normális ösztön – ami nem valami misztikus kollektív jelenség, hanem a közösség egyes tagjainak ép ítélőképességéből tevődik össze –, s úgy láttuk, hogy ugyanakkor más népek hasonló kritikus helyzetekben »ösztönösen« helyesebben, igazabban s a maguk közösségi érdekeinek megfelelően viselkednek. Nem az a lényeg ebben, hogy más népek csodálatos egységben és egyetértésben élnek, szemben a »széthúzó« magyarral. Hanem az, hogy a magyar nemzeti közösségben újból meg újból olyan módon vetődtek fel a döntő, az egész közösséget foglalkoztató és megosztó kérdések, hogy annak következtében a közösség terméketlen, sehová sem vezető harcokba bonyolódott, és a valóságos feladatokkal, valóságos problémákkal szemben vakká lett.” (Uo.)

Bibó István számára a némethi elmélet a kontraszelekciónról és az ehhez nyomorodó alkatról és torz asszimilációról elfogadható kiindulópont volt, és emellett, bármilyen minősítések érték is Németh Lászlót, kitartott. Sohasem ta-

gadta meg vagy fordult szembe vele. Németh *Kisebbségben* című művében a nemzeti alkatra használt jelzői, a hígság és mélység szerinte reálisak, semmiképpen nem lehet zavarosnak vagy ködösnek bélyegezni. Vitázik ellenben azzal, hogy lehetséges egy sűrűbb nemzeti koncentrátumot lepárolni, egy igazibb magyarságot kiválasztani a legutóbbi évszázad magyar történelméből. Szerinte Németh lényeglátó értelmisége nem egy mintául vehető, szabállyá merevíthető típus, hanem egy torzult alkat sokágú lehetőségének ugyanazon, kétségtelenül igazabb és mélyebb variációja. „Abban tehát, hogy ők és társaik mindinkább elesnek az ország minden irányú vezetésétől, nem az a lényeges, hogy az ő igazi magyarságuk kerül hatvanhét után fokozatosan kisebbségbe, hanem az, hogy általában ép értelem, ép ítélőerő, ép erkölcsi szenvedély, ép közösségi érzék kerül minden vonalon kisebbségbe, a tényleg érvényesülők és láthatóan szereplők hamis realizmusával szemben.”

Szerves kapcsolatot azonban az alkati torzulás és az asszimiláció folyamata között nem vél felfedezni. Szerinte nem az asszimiláltak térfoglalásától következik be a deformáció, hiszen ők a magyar közéletnek ezen torzulásait már mintául és kidolgozva kapták, legfeljebb csak az asszimiláció folyamatát zavarta még tovább a közösségi formák torzultsága. Mely álfomák burjánzása a „67-es” kiegyezéstől kezdve egy általános „elformátlanodáshoz” vezetett a társadalomban. Így: „Készen talált típust visz tovább a tájékozódó, zavarban lévő asszimiláns.” (*Eltorzult magyar alkat...* 606.)

Bibó azonban nem a származás, a környezetből hozott érzelmi energiák, szokások gondolatformáló hatását hangsúlyozza, hanem a történelmi események tömegpszichózist hozó szellemét.

„Az is igaz, hogy ezen a területen szerteburjánóznak a legzűrösöbb politikai filozófiák s legotrombább politikai hazugságok, amilyeneket egészséges fejlődésű társadalomban még megfogalmazni sem igen lehet, nemhogy elhi-

tetni. Gyerekes dolog azonban azt képzelni, hogy a politikai kultúra fejlődésének eltorzulását okozhatják zavaros filozófiák vagy egy rosszindulatú propaganda izgatása. Komoly tömegérzelem csak indulatból származhatik, indulat pedig csak valóságos élményből. A zavaros filozófiák féligazságai és a propagandahazugságai csak akkor hatnak egyénekre vagy közösségekre, ha azokat nagy intenzitással átélt félelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik féligazságok és hazugságok elhívására, mert azok alapján öncsalásaikat igazolhatják, hiú reményeiket táplálhatják, hamis képzeitekben megrögződhetnek, és bizonyos indulataiknak kielégülést szerezhetnek. Egyensúlyozott lélekről a féligazságok és propaganda hazugságai lepattannak. A kérdés az, hogy mi tette Közép- és Kelet-Európa népeit egyensúlyozatlan-ná.” (*A kelet-európai kis államok nyomorúsága*. In: Válogatott tanulmányok. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor II. köt. 215.)

Bibó számára a kisiklást nem egy asszimiláns lét, az adott szellemi éghajlathoz nem alkalmazható, az irányító intelligenciába becsempészett alkati tényezői és elvei azok, melyek megtévesztik a közösséget, mint Némethnél, és nem is egy globális eszme, a liberalizmus, mint Szekfűnél, hanem a kényszerpályák által elfogadott hazugsággá merevedő féligazságok, melyek a legantidemokratikusabb kormányzatok, az orosz cár és a Habsburg-császár szent szövetségi rendszerének 1848–49 véréből kiemelkedő uralmai szimbolizálnak. A hamis realista jelző a jelenség központi kifejezése. Mely nemcsak magyar sajátosság, szerinte a térség népei mindegyikénél jelen volt.

„E típusnak, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghamisításának, a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.

Ennek révén megszerezték a »nagy realista« renoméját, s a nyugat-európai típusú politikusokat mint »doktrínér«-eket és »idealistákat« sikeresen háttérbe szorították.” (Uo.)

A hamis realizmus létrejöttéért ő is a Habsburg Birodalom hatalomgyakorlását tette felelőssé, mint Németh, sőt a demokratikus nemzetállamok kialakulásának lehetőségét is itt vesztették el szerinte a régió államai, azzal, hogy az államfői hatalom megerősödésével, melynek kegyes jóindulatától és bölcsességétől várták a politikai előremenetelt és a kormányok ellenőrzését, nem pedig a politikailag értelmes polgárok demokratikus kormányzásától. Bibónál ugyanis a demokrácia fogalom mindenre gyógyír. A demokratikus nemzeti tömegmozgalmaknak azonban a meglévő dinasztikus és erőszakos hegemonisztikus alapon létrehozott birodalmi keretek már a 19. században sem voltak kielégítőek.

„A modern demokratikus nacionalizmus nem volt képes és – jogos okból – nem volt hajlandó az itt talált államhatalmi egységeket (Habsburgok birodalma, német és olasz kis államok, oszmán birodalom) kitölteni a maga hatalmas érzelmeivel és erő kifejtéseivel, hanem mindenekelőtt azok felé a keretek felé fordult (német birodalom, egységes Olaszország, lengyel, magyar, cseh királyságok stb.), amelyek részben még intézményekben, részben már csak szimbólumokban és emlékezetben éltek, de anarchiába és provincializmusba süllyedve is erősebb politikai élményeket jelentettek, mint a meglévő, nem is túl régi és nem eléggé gyökeres hatalmi szervezetek.” (*A kelet-európai kis államok nyomorúsága*, 193.)

Bibó itt teljesen a fentebb idézett némethi elgondolást veszi át és taglalja a Köztes-Európára vonatkozóan. Melyet a keleti, ázsiai despotizmus lökött az elfogadható európai minimumot kínáló Habsburgok amorf, tulajdonságok nélküli birodalmába.

„Az oszmán birodalom nem tudott a balkáni népek fölött új nemzeti szerkezetet alkotni, egyrészt szervezetének

pusztán katonai és hódító jellege miatt, másrészt a Balkán népeivel fennálló kulturális idegensége miatt. A Habsburgok birodalma pedig (...) alkalmi unió volt, és azt el tudta érni, hogy a beléje került nemzeteket meggyengítse, de arra nem volt képes, hogy ezeket a nemzeti egységeket feloldja." (Uo.)

Európában a megjelenő modern nemzetállamok mindenhol a régebbi nemzeti kereteket juttatták győzelemre – állapítja meg Bibó –, „nem osztrák, bajor, szárd vagy nápolyi nemzeti érzés vetett lángot, hanem német, olasz, lengyel, magyar és cseh nemzeti érzés.” (*A kelet-európai kis államok nyomorúsága*, 193.)

Ugyanekkor Magyarország ezt a keretet nem tudta megőrizni és kitölteni, és megegyezésre jutott egy korábban nagyhatalmi szisztéma által létrehozott és életben tartott alkalmi államszövetséggel, a történetileg már bukásra ítélt Habsburg-monarchiával. Az államkonglomerátum kadávérének életben tartása elszívta a magyarság vitalitását, meghamisította igaz ügyét és végletesen felfordította társadalmi értékrendjét.

„Lehet, hogy csak kis engedmény kellett hozzá, de már ez a kicsi is megindította a fordított kiválasztás folyamatát, mert a legigazabb, legszenvedélyesebb és leglényeglátóbb emberek számára már ez is lehetetlenné tette, hogy hazugsághoz adjanak igaz erőket. Hosszú lejáratra pedig ez a fordított kiválasztás az egész közösség vezető rétegét kicserélte, s logikusan vezetett egész vezető rétegünk erkölcsi és értelmi lezüllesztéséhez. Ha egy közösség a hazugságnak valamiféle zsákutcájába beleszorul, annak első következménye az, hogy nem talál realista és lényeglátó embereket, akikre a maga vezetését rábízhatja. Talál bőségben gyakorlatias embereket, akiknek a számára a gyakorlati munka vagy érvényesülés lehetősége áll mindenekfelett, s ennek érdekében hajlandók abban az értelemben »realisták« lenni, hogy a hazugság fennálló és érvényesülő konstrukcióját elfogadják valóságnak. Realizmusuk ilyen módon egy alap-

vetően hazug építmény megtámasztásában, erősítésében és a tényleges lehetőségek hamis feltételei között való ide-oda tologatásban merül ki. A másik oldalon a lényeglátás adományával megáldott emberek vagy más kifejezési formát keresnek, vagy szűkebb, kisebb közösségekbe vonulnak, majd mind nagyobb mértékben izolálódnak, duzzogásba, sértődöttségbe, különcségbe vagy ádáz prófétaságba szorulnak; egyidejűleg a különcök és az ádáz próféták válnak arra alkalmassá, hogy a lényeg megmondását magukra vállalják." (*Eltorzult...* 604. o.)

A kontraszelektált vezetőréteggel szemben az izolált duzzogásba vagy ádáz prófétaságba menekülő lényeglátók állnak Bibó forgatókönyvében. Maga a közéleti megszólalás sem kedvezett azonban ezen emberek számára. A kora újkorban vagy még létező politikai szerepet apokaliptikus hangon megszólaltató papi szerep vagy a 19. század első felében a nagyközönségre hatni tudó irodalmi, költői hang a 20. század fordulójára már nem talál magának hiteles közösségi érdeket képviselő szereplőt.

„E nekifutamódásokat is fenyegette hol az egyik, hol a másik kátyúba való leragadás: ha túl hidegre, túl racionálisra, túl dogmatikusra szabták az igazi valóság feltárását és a realista szempontok érvényesítését, akkor az fenyegette hogy doktriner, dogmatikus csoport maradnak, melynek tételei hatástalanul pattannak vissza a félelmek és fikciók zárt körében élők érzelmi kötöttségeiről, s így azt felbontani nem tudják, sőt felingerlik és megerősítik; ha pedig túlságosan beleélik magukat a többiek félelmeibe, hamis vágyképeibe, túlságosan magukévá teszik mindennek az érzelmi és fogalmi nyelvezetét, akkor támadásuk értelmi átütőereje csökken meg annyira, hogy azáltal válik hatástalanná.” (Uo. 605. o.)

Bibó a magyar szellemi életet az előtte levő évszázadban ezen elvek alapján választja ketté, a legjobbakból listát is állít össze mindkét oldalon. Mint hangsúlyozza, nem a konzervatív vagy radikális szellem szembenállása az, amely alapján

válogatott, hanem a mondanivaló jelenkori érvényessége, ez pedig az elmondottak kiinduló igazságához kötött.

„Mintha a holdban és a hold lakóinak mondták volna mindazt, amit a dinasztjáról, Ausztriáról, a kiegyezésről, a nemzetiségekről, magyarosodásról, revízióról, Szent István-i állameszméről, demokráciáról, földreformról oly sok mértéktartással, oly szép nemzeti szellemben végigmondtak” – írja az irányító és gondolkodó hatalmi elitről, meg is indokolva álláspontjuk elvérvénytelenedését:

„De amit ezek mondtak, az mind arra volt felépítve, hogy koruk mozdulatlan és hazug politikai konstrukciói, amelyek elég hosszú ideig valóban érvényesülni tudtak, egyenlőek magával a politikai és társadalmi realitással. Amint ezek a konstrukciók összeomlottak, mindaz, amit rólok mondtak, tárgytalanná vált.” (Uo.)

A torzult társadalom másik oldala, a névsor másik fele is sérült volt, akiket a vezetéshez jutott kontraszelektált elit bölcsen és mosolyogva félretolt. Sértődött, váteszi vagy szerepükbe beleszorult hóbörgökké váltak, akiket azonban – Bibó szerint – „politikai vezetőknek, irányítóknak, gyakorlati, sorrendi kérdések eldöntőinek, az »exigenciák« tudóinak alig lehet elképzelni”. (Uo.)

Bibó számára a legnagyobb sértődött váteszs szereplő Kossuth Lajos. Az ő Kasszandra-jóslatát látta az I. világháború végével valóra válni.

„Dinasztia már nem volt, Habsburg Birodalom már nem volt, de nélkülük is sikerült, amint azt Németh László mesterien leírta, hatvanhét bukása után egy olyan hatvanhetes világot berendezni, amelyben a kiegyezés egész eszmei és politikai konstrukciójának nagyobb becsülete volt, mint tényleges érvényességének idején bármikor. Ezért kísérelhette meg Szekfű Gyula 1920-ban a kiegyezés utólagos igazolását, éppen akkor, amikor kívülről nézve mindaz, ami történt, visszamenőleg is a kiegyezés haszontalanságát, sőt

kártékonyságát igazolta; amikor szóról szóra beteljesedtek Kossuth Lajos prófétai szavai, aki megjósolta, hogy a kiegyezés legvégzetesebb következménye az lesz, hogy ha majd a népek megindulnak a Habsburg Birodalom felszámolására, akkor lesz cseh, lengyel, román, szerb, horvát légió, csak magyar légió nem. Az események értelme ezt a jóslatot igazolta, de az 1918–19-es »tapasztalatok« félelme az 1867-es kiegyezés félelmét igazolta a magyar úriemberi réteg előtt: az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával valóban bekövetkezett az, amitől való féltükben a magyar vezető rétegek, köztük demokratikus tényezők is, a kiegyezésbe végül is belementek: a történeti Magyarország szétदारabolása.”

Tehát a reagálóképesség elvesztéséért – szerinte – nem az asszimiláción keresztüli alkati deformáció a felelős, sőt az asszimiláció csak követi a változást, mivel mintához kíván idomulni.

„Így látva a dolgokat, minden hatás, minden beolvadás teljességgel másodlagos, tüneti jelenséggé válik az alkat zavarainál. Az alkat pontosan abban, hogy reagál, hogy cselekszik, hogy alkot, egyben asszimilál is (...) az asszimiláció nálunk, mint mondtuk, éppen a közösségi formák szét-esésének a korában folyt a legerősebben.” (*Eltorzult magyar alkat... 616. o.*)

Nemzeti alkatok és asszimiláció kapcsán Bibó Anglia és Franciaország alkati alakulását, karakterizálódását és szegényedését hozza példának.

„Az angol nemzetnél ez a fordulópontra a reformáció felvétele s az angol puritanizmus ezt követő kialakulása volt, a franciáknál pedig a francia forradalom s a már előzőleg, majd párhuzamosan kialakult francia racionalizmus. Mindkét vállalkozás a maga történeti pillanatában a régi, ismert nemzeti jellegnek igen nagy mértékben való feladását vagy megváltoztatását is jelentette: a reformáció utáni Anglia, a forradalom utáni Franciaország a kortárs szemében egy cso-

mó színnel szegényebb volt az azelőttinél. Mégis ezekkel a vállalkozásokkal lettek ezek a nemzetek azzá, amik ma...”
(*Eltorzult magyar alkat...* 617. o.)

A példa annyira jól sikerült, hogy később karriert futott be. Szűcs Jenő nemzettudati viták során a kádári konszolidáció éveiben innen vette kölcsön a gondolatot. Ő ezzel tagadott, mondván, hogy előtte az angol volt a vad, a francia nyugodt és az előkelő, a forradalom után minden éppen fordítva jelöli a nemzeti karaktert a két népnél. Tehát a történelmi esemény, mint a legfontosabb alkati, pszichikai jegyek alakítója a bibói gondolat folytatása.

ŐZE SÁNDOR

(*Folytatjuk*)

BOTTICELLI ESZTERGOMBAN

Firenzében 2007-ben hangzott el először ez a hír a *Humanizmus és a reneszánsz Magyarországon* című nemzetközi konferencián¹. Itt ismertettük, Wierdl Zsuzsanna festő restaurátor művésszel együtt a 2000-tól Esztergomban folyó falkép-restaurálás és a művészettörténeti kutatás főbb eredményeit. A restaurátor a legkorszerűbb technikai vizsgálatok segítségével megtisztítja az 1934–38-ban feltárt reneszánsz falképeket (19. és 33. oldal) a későbbi beavatkozásoktól². Ezek elsősorban a feltáráskor alkalmazott cementtömítések, a felületen még ott lévő megkövesedett földszemcsék, az 1950-es és 70-es évek restaurálásaikor alkalmazott rajzi, festői kiegészítések, valamint a paraloid műanyagos bevonat. Az így előtűnő ábrázolások tehát eddig még a művészettörténészek által sosem vizsgált eredeti, festői megfogalmazást mutatják. Így csak az nyilatkozhat a jelenleg folyamatban lévő restauratori és művészettörténeti kutatás új eredményeiről, aki behatóan tanulmányozta azokat, és a megállapításait tudományosan megindokolja.

A restauratori munka 2000-ben kezdődött, amikor hazánk állami létének millenniumára az Állami Műemléki Restaurátor Központ pályázatot írt ki a Magyar Királyság első fővárosának, Esztergom várának középkori és reneszánsz falképeinek megmentésére, konzerválására. A pályázatot Wierdl Zsuzsanna ICCROM-restauratori diplomával is rendelkező festő restaurátor művész nyerte el, aki az első diplomáját a budapesti Képzőművészeti Egyetem Restauratori Intézetében kapta. Referenciái között ott voltak a 15 éves itáliai munkássága során, Róma és környékén végzett

nagy jelentőségű középkori falkép-restaurálásainak dicséretei. Így egyértelmű volt, hogy az esztergomi feladatot ő tudja a pályázók közül a legtökéletesebben megoldani. Az elmúlt 10 év ezt meggyőzően igazolta. Wierdl Zsuzsanna a nagy szakmai tudása és gyakorlata mellett hihetetlen lelkiismeretességgel, lelkesedéssel, áldozatvállalással ismer fel a munka közben az előre nem látott újabb és újabb feladatokat, amelyek teljesítése messze meghaladta a 2000. évi pályázatban meghatározott költségeket. Az ICOMOS Nemzetközi Műemlékvédelmi Központ Restaurátori Tagozatának – amelynek ő az alelnöke – szakembereivel, a legkorszerűbb anyagvizsgálatokkal és fototechnikai eljárásokkal – ez utóbbit a világban itt alkalmazták először falképekre – kimutatták az ábrázolások eredeti részleteit és a későbbi kiegészítéseket, a cementtömítéseket és a ráfestéseket. Ezek ismeretében Wierdl egyedül végzi a figurális falképek megtisztítását, immár 10. éve. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a 2000-ben kiírt pályázat az esztergomi vár valamennyi, sok négyzetméternyi festett felülete, sok száz freskótöredékes kváderkő restaurálására – vagyis nemcsak a reneszánsz falképekre vonatkozott. Ezek közül már elkészült a Várkapolna öt korszakból származó falképeinek vizsgálata és jelentős részüknek a megtisztítása is³. Ezek, főképpen a 12. század végi, III. Béla kori oroszlánkorongos díszítőfestés⁴, valamint az Anjou-kori apostol-mellképek és Jézus élete-képsor részei⁵, a kortárs Európa legmagasabb művészi színvonalát és a legtökéletesebb technikai tudását képviselik. A 12. és a 14. századi falképeket egyelőre nem tudtuk mesternévvvel azonosítani, mivel ott az egyes művészegyeniségek nem különültek el úgy egymástól, mint a 15. században, ahol a mesterek öntudatosabban hangsúlyozták személyiségüket, s gyakran a nevükkel is jelezték alkotásaikat.

A megtisztított erény-allegóriák – amelyek az esztergomi királyi palota első emeleti nagytermében, az északi falon, in situ, festett loggia ívei alatt jelennek meg – kivé-

telesen mély gondolat- és érzésvilággal, költői lelkülettel és dinamikusan lendületes, dekoratív rajzkészséggel rendelkező művész alkotásai. Töredékességük abból adódik, hogy a török háborúk során beomlottak az esztergomi palota magasabb emeletei, és ezek törmelékei az első emeleti helyiségre zuhantak. A vár védői ezt a szintet még földdel is kitöltötték, és a tetején ágyúállást alakítottak ki. 340 évig, 1595-től egészen 1935-ig, így, föld alá kerültek a falképek. Ez alatt az oldalfalak freskóinak felületi rétege, amelyet al secco festett a művész, szinte teljesen elpusztult. A ma látható kép többnyire csak alárajz, amely a friss vakolatra, az ihlet első lendületében frissen festett ábrázolást tárja elénk. A jelenleg folyó restaurálás azonban, a felület megtisztítása során, számos, szabad szemmel alig látható részletet, arany- és azuritszemcséket is feltárt, amelyek a felszín, a befejezett kép maradványai. Mindezek nagy jelentőségük a művész megismerése és azonosítása szempontjából. Joggal mondhatjuk, hogy kárpótolva érezhetjük magunkat a festmény eredeti, befejezett formájának elvesztéséért! A letisztított ábrázolásokon előtűntek a mester alkotófolyamatára utaló jegek, az ezüstvesszővel bekarcolt finom vonások, az ezt követő ecsetrajz és ennek kompozíciós változtatásai, amellyel a jobb művészi megoldást, az erény-allegóriák expresszívebb megjelenítését kereste a festő. Így, a *Mértékletesség* (51. oldal és a címlapon is) alakját előbb egyenesen tartott fejjel festette meg, majd átjavította a kissé balra hajtott fejtartásra. Ezzel koncentráltabbá vált a kompozíció, és erőteljesebb lett a cselekvésre, az öntés mozzanatára való figyelem bemutatása. A megrendelő kívánsága minden bizonnyal az volt, hogy az egyes ember és rajta keresztül a társadalom boldogságát biztosító alapvető, kardinális erkölcsi elvek – amelyeket már Arisztotelész is megfogalmazott a *Nikomakhoszi etikában* – a kortársakat, a 15. század közepének tudósait, államférfiait és a palota valamennyi látogatóját azok rendíthetetlen követésére sarkallják. Az esztergomi erény-allegóriák már az

alá-rajzokkal is ezt sugározzák! A megrendelő nagy érdeme, hogy megtalálta, kiválasztotta – a minden bizonnyal számos pályázó közül – ezt a művészt, aki teljesen magáévá tette a megbízó szándékát, és magával ragadó művészi lendülettel, biztos tudással és rendkívüli tehetséggel megjelenítette az embert igazán emberré tevő, alapvető jellemvonásokat, az erényeket. A *Mértékletesség-allegória* fejének rajzán legalább három beállítás változatát látjuk. Erre utalnak a szem, a hajkorona, a fül különböző helyzetű rajzai. Ezek a biztos művészi készséggel megfestett változtatások egyértelműen bizonyítják, hogy itt nem egy segéd készítette a képeket a mester kartonja után, hanem maga a kivételes tehetségű művész!

Ki lehetett ez a művész? Ez a kérdés a képek feltárása óta, vagyis 70 éve, különböző intenzitással, foglalkoztatja a szakembereket és a falképeket megtekintő nagyszámú látogatókat. Gerevich Tibor professzor, aki a feltárást irányító Műemlékek Országos Bizottságának az elnöke, a Pázmány Péter Tudományegyetem Keresztény Régészeti Intézetének és a Római Magyar Akadémia igazgatója volt, valamint a magyar és az itáliai 14–15. századi művészet jeles szakértője, sajnos erre vonatkozóan feljegyzést sem hagyott ránk. 1948-ban Balogh Jolán ismertetett egy 1494. évi oklevelet, amely Magister Albertus pictor Fiorentinus nevét említi, aki peres ügyben tanúként szerepelt Esztergomban⁶. E festő egyetlen művét sem ismerjük, és nincsenek róla bővebb információink sem, de a döntő érv, amiért nem kapcsolhatjuk e névhez az esztergomi freskókat, az a stíluskritika, vagyis az erények alakjainak és az őket övező loggia architektúrájának – Leon Battista Alberti által megkívánt – a 15. század közepére utaló formavilága⁷.

1962–1970-től az esztergomi Vármúzeum igazgatója dr. Nagy Zoltán, Gerevich Tibor egykori tanársegédje lett, akinek fő kutatási területe Vitéz János esztergomi érsek művészetpártolása volt, a mesterkérdéssel csak érintőlegesen

foglalkozott, a Tarocchi del Mantegna-képek mesterével való formai rokonságra mutatott rá⁸.

1962-ben az esztergomi Vármúzeumban kezdtem a művészettörténeti pályát én is. Elsőként sikerült felismernem az erény-allegóriáknak a Filippo Lippi (1406–69) művészetével való kapcsolatát⁹. Nem e mester saját kezű művének tulajdonítottam a falképeket, hanem nagyszámú tanítványa egyikének. Pontosabb meghatározást nem tett lehetővé a képek akkori állapota, az 1950–60-as évek restaurátori átfestése és kiegészítései.

Új korszakot jelentett az esztergomi falképek kutatásában a 2000., millenniumi év. A freskóknak azóta folyó megtisztítása nap nap után új meglepetést hoz, az előtűnő eredeti ábrázolások szépsége, dekoratív gazdagsága, fiatalos lendülete és mélyen költői kifejezőereje, vagyis a formai és a tartalmi vonások, valamint a sajátos festői technika egyre egyértelműbbé teszi, hogy itt Botticelli művei állnak előttünk. Vessünk csak egy pillantást az esztergomi *Erő-allegória* profilban ábrázolt fejére és a *Vénusz születése* táblakép Horarcára (77. oldal). Képünk az *Erő-allegória* infravörös felvételét mutatja a jelenlegi letisztítás előtt, vagyis azt az első rajzot, amelyet a festő a friss vakolatba felvázolt. Ez meglepően azonos a Hora fejét megjelenítő mélyen érzékeny művészi ábrázolással. A két profil rajzának finom eltérései egyértelműen bizonyítják, hogy itt nem a *Vénusz születése* kép másolását látjuk, hanem ugyanakkor a jeles művészi készségnek egy új, önálló alkotását. Erre utal az esztergomi *Erő-allegória* kissé nyitott ajka, az orr kissé ívelőbb vonala is, amely Botticelli más művein is, így a vatikáni Sixtus-kápolnában a Krisztus megkísértését ábrázoló freskón, az egyik, kissé felfelé tekintő női alakján tárul elénk.

Wierdl Zsuzsanna az évek során behatóan tanulmányozta a 15. századi itáliai festők technikai eljárásait, főképpen Filippo Lippi és tanítványainak műveit, és kétséget kizárólag megállapította, hogy az esztergomi falképek

mestere a Filippo Lippi művészetére jellemző ecsetrajzzal vázolja fel a kompozícióit, amelyet a kizáróan Botticelli képein megfigyelhető és az ötvösművészetből eredő, leheletfinom *ezüstvessző-rajz* kísér, amely, feltehetően, megelőzte az ecsetrajzot¹⁰. Botticelliről köztudott, hogy művészi tanulmányait az ötvösművész bátyjánál kezdte, majd Filippo Lippinél folytatta. Ez a mester olyannyira becsülte a fiatal Botticelli tehetségét, hogy fiának, Filippino Lippinek a tanítását is rábízta. S ennek ellenére, 1467-ben, amikor Filippo a tanítványaival Spoletoba megy, hogy az ottani megtisztelő megbízatást, a székesegyház hatalmas szentélyének kifestését elkészítse, Botticellit nem találjuk a munkatársak között! Eddig még egyik Botticelli-monográfusnak sem tűnt fel, hogy miért nem ment Botticelli Spoletoba. Hol volt ekkor, mit csinált? A válasz csak az lehet, hogy Spoletonál nagyobb igényű feladatra kapott megbízást... Reméljük, hogy a levéltárak behatóbb kutatása során még előkerül erre vonatkozó feljegyzés, de ennél is fontosabb a napjainkban feltáruló esztergomi falképek szoros rokonsága Botticelli művészetével. S ami ehhez közvetlenül kapcsolódik: Botticelli első hiteles művének, az 1470-ben a firenzei Mercantia számára készített *Erő-allegória* táblakép (Firenze, Uffizi képtár) megrendelésének története (93. oldal).

A szemből ábrázolt fiatal nő kissé oldalra fordított feje, a messze tekintő és isteni bölcsességet sugárzó arca nagyon hasonló az esztergomi erény-allegóriák művészi megjelenítéséhez. A háromnegyedes arc és a kissé felemelt, hegyes könyökkel ábrázolt kar – amely Botticelli számos képén visszatér – szintén nagyon hasonló az esztergomi *Mértékletességhez*.

Botticelli 1470 májusában két erény-allegória megfestésére kapott megbízást Tommaso Soderinitől, a Mercanzia

hattagú vezetőségének egyikétől, a Medici-család hívétől, a firenzei Városháza előtti főtéren álló Mercanzia-palota bírósági terme, a Tribunale számára. E megbízás ellen tiltakozott Piero Pollaiuolo (1443–96), Firenze város nagy tiszteletben álló festője, aki néhány hónappal korábban, 1469. december 18-án, mind a hét erény-allegória megfestésére megrendelést kapott a Mercanziától. Az ügyet bíróság elé vitte. Az ítélelhozatalnál Soderini, a Medici-család támogatásával, keresztülvitte, hogy legalább egy erény-allegóriát – a hét közül – Botticelli fessen. Ez lett az *Erő-allegória*, amely még 1470-ben elkészült. A művészettörténet jól ismeri ezt a történetet, de senki sem tette még fel a kérdést, hogy *mi* vezette Tommaso Soderinit, hogy megbízást adjon az addig Firenzében még ismeretlen fiatal festőnek olyan művekre, amelyekkel, rövidebb azelőtt, a város jeles művészt bízta meg?! S ennek a törvénytelen megbízásnak a bírósági tárgyaláson miért tudott érvényt szerezni? Piero Pollaiuolo hat képe mellé, a Mercanzia kihallgatási termébe, odakerült a fiatal, addig ismeretlen Sandro Mariano Erő allegóriáját ábrázoló képe. Ma ugyanígy, egy sorban látjuk az Uffizi-képtár kiállításán. Botticelli képe kiválik a többi közül a szellemi fölényt és mély lelkeséget sugárzó alakjával, valamint a többi messze felülmúló dekorativitásával. Lehetetlen, hogy ne kutassuk az okát, hogy a jeles megrendelő miért akarta megbontani az erény-sorozat egységét? Sőt, még a peres eljárástól sem riadt vissza, csak hogy az addig névtelen festőtől legalább egyetlenegy képet megszerezzen a Firenze főtéren álló Mercanzia-palota számára. Erre nem lehet más magyarázat, mint hogy valahol, egy Firenzén kívüli fontos helyen, ez a festő éppen az erény-allegóriák megjelenítésével vált híressé! Ennek híre csak 1470-ben, a Pollaiuolónak kiadott megrendelés után érkezhett Firenzébe. A Mediciek számára is fontos volt, és a peres eljárást is megérte, hogy ennek a festőnek legalább egy erény-allegóriája helyet kapjon a Signoria, a Városháza közelében. Hol és kinek a meg-

bízásából festhette Botticelli az ilyen nagy hírnévre szert tett erény-ábrázolásokat? Ez a hely nem lehetett Itália egyetlen városállama, egyetlen fejedelme sem, mert egyikük sem bírt Firenze és a város vezetését megszerző Medici-család előtt ilyen nagy tekintéllyel. Melyik lehetett ez az állam, amely Firenze számára ilyen nagy jelentőségű volt? A firenzei kereskedőknek és bankároknak voltak fiókjaik, árulerakataik Európa számos országában, és ezek révén művészeti kapcsolataik is voltak.

A 15. században kiemelt helyen állt Firenze számára, a Magyar Királyság. Főképpen Filippo Scolari (+1427) óta – aki firenzei kereskedősegből Luxemburgi Zsigmond magyar király legfőbb hadvezére és ezzel a Magyar Királyság leghatalmasabb főura lett – Firenze számára Magyarország a meggazdagodás, a hírnévszerzés egyik legbiztosabb helyévé vált. Masolino da Panicale számára is természetes volt, hogy felcserélte a firenzei köztársaság egyiptomi követének, Felice Brancaccinak a kápolnája kifestésére adott megbízást az ő magyarországi meghívásával. S bár nem maradtak fenn Masolino Magyarországon készített művei, de itt ismerte meg Branda Castiglione bíborost, akinek a római és a Castiglione d’Olona-i megbízásokat köszönhette, amelyek művészetének kiteljesedését lehetővé tették.

Firenzében a Magyar Királyság iránti nagy tisztelet ekkor már évszázados múltra tekintett vissza. A 15. században is jól ismerték Dante halhatatlan művét, az *Isteni színjátékot*, amely egy teljes fejezetet, a *Paradiso* VIII. énekét szentelte Martell Károly (1271–95) címzetes magyar király és Magyarország dicséretének a 14. század elején. Martell Károly, I. Anjou Károly nápolyi király és felesége, Magyarországi Mária királyné – V. István magyar király lánya – elsőszülött fia, a nápolyi királyság trónörököse, akit 1294-ben Firenzében Dante fogadott a város nevében nagy ünnepélyességgel. 1308-tól Martell Károly fia I. Róbert Károly néven Magyarország királya lett, aki az ország gazdasági-társadalmi és

kulturális életének újjászervezésében a firenzeieknek is jelentős teret engedett. Ennek egyik jele volt a firenzei mintára bevezetett pénznem, az aranyforint. Firenze a 14. század egész folyamán nagy tisztelettel viseltetett a Magyar Királyság iránt, amelynek méltó megnyilvánulása volt, hogy a Nápoly ellen vonuló Nagy Lajos királyt, a pápai tiltás ellenére is, ünnepélyesen fogadta.

A 15. század elejétől, Luxemburgi Zsigmond magyar trónjának megerősödésétől kezdve, majd a század második felében Corvin Mátyás király uralkodásának 32 éve alatt tovább fokozódott a firenzeiek részvétele a Magyar Királyság gazdasági és kulturális életében.

A firenzei Bernardo Vespucci, Amerigónak, Amerika névadójának fivére Mátyás király uralkodása alatt hosszú éveket töltött Budán, mint a firenzeiek munkaközvetítője. Nagy számban érkeztek ekkor Magyarországra az itáliai – s főként a firenzei – kereskedők és iparosok, akik között kiváló művészek is voltak, mint Chimenti Camicia, Benedetto da Maiano, Giovanni Dalmata stb.

A megtisztított esztergomi falképek mesterének kilétét évek óta kutatva, behatóan tanulmányoztuk Filippo Lippi és kortársainak, valamint nagyszámú tanítványának művészetét, amelyről külön tanulmánykötetben számoltunk be¹¹.

Az esztergomi reneszánsz falképek megtisztítása tovább folyik, még éveket vesz igénybe, de az eddigi restauratori és művészettörténeti kutatások alapján is megállapítható, hogy a studiolo egész falképdíszje egységes művészi koncepció szerint készült. Az egész terem kifestése azonos művész műve volt, amint ezt az erény-alakok és a töredékeken végzett művészettörténeti és restauratori, festéstechnikai kutatások egyértelműen igazolják. S ez a festő a fentiek alapján, minden valószínűség szerint, a fiatal, húszéves, firenzei *Sandro Mariano* volt (61. oldal).

Igen valószínű, hogy Sandrót is Bernardo Vespucci biztatta a hosszú útra, hogy szerencsét próbáljon a Magyar

Királyságban. A Vespucci család kiemelkedő volt Firenzében, 1350 és 1524 között három gonfalonét és 24 priort adott a városnak. Palotájuk az Ognissanti-negyedben, a Borgo Ognissantin, az 1382 körül általuk alapított kórház, az Ospedale di Santa Maria dell'Umiltà mellett áll. Tudjuk, hogy Sandro Mariano édesapja, Mariano di Vanni Filipepi cserzővarga mester 1464-ben házat vett a Vespucci-palota oldalán nyíló Via Nuovában, amely ma Via del Porcellana nevet viseli. A Mariano és a Vespucci család közvetlen szomszédok lettek. A Vespucciak a későbbiekben is, mint Firenze jeles művészt bízzák meg Botticellit az Ognissantiban lévő családi kápolnájuk számára Szent Ágostont a dolgozószobájában megjelenítő falkép elkészítésével, amely ma is a templom ékessége.

Mindezek ismeretében nem meglepő, ha a hazánkba érkezett számos itáliai s főképpen firenzei kereskedő és iparos sorában ott találjuk a fiatal, húszéves Sandro Marianót is. Az ő esztergomi működésére – egyelőre – még nem oklevél, hanem az eredeti helyzetben lévő falkép formai és tartalmi megjelenítése utal, amely minden írásos említésnél nagyobb bizonyító erővel bír!

Ki volt az esztergomi falképek megrendelője?

Az újabb kutatásaink csak megerősítették az 1930–40-es évek történésének, Lepold Antalnak a megállapítását, hogy Vitéz János (1408–72), Mátyás király kancellárja, esztergomi érsek készítette a dolgozószobájába a falképeket¹². Ő, aki Zsigmond király kancelláriájában kezdte hivatali pályáját, és Albert király 1439. évi halála után az ország sorsát irányító főurak vezére volt, akik az utószülött V. László király kiskorúsága idejére Jagello I. Ulászlót választották királlyá, majd Hunyadi János kormányzóra bízták az ország irányítását. Majd Vitéz Lászlónak is kancellárja lesz, és annak ha-

lála után ő szabadítja ki Hunyadi Mátyást a cseh Podjebrád György fogságából, és segíti a királyságra. Hatévi diplomáciai küzdelem után Vitéz János szerezte vissza III. Frigyes császártól a magyar Szent Koronát. Mindezzel párhuzamosan humanista műveltségéért, mecénási tevékenységéért Lux Pannoniae-nak nevezte őt Európa.

Vitéz János fennmaradt levelei és beszédei¹³ egyértelműen igazolják, hogy életének vezérelve az erkölcs, vagyis az erények uralmának biztosítása volt. S éppen ezeknek, az Arisztotelész *Etikájából*, immár közel kétezer éve ismert erényeknek a festett allegóriái maradtak fenn az esztergomi érseki palota I. emeleti termének falán, a 'piano nobilen'. Az allegóriák ünnepélyes nőalakjainak kilétét az attribútumaik mellett, a felettük olvasható feliratok: PRUDENTIA, TEMPERANTIA, FORTITUDO, JUSTITIA határozzák meg. A restaurátor a freskótöredékekből megállapította, hogy a festett loggia körbefutott a terem többi falán is, amely legalább 12 figura számára adhatott helyet. A 15–16. századi irodalmi és képzőművészeti emlékek, többnyire, éppen 12 erényről szólnak¹⁴. Az esztergomi érseki palota erény-allegóriái felett a bolygók allegóriái kaphattak helyet, diadalmenet formájában, erre engednek következtetni a terem beomlott boltozatának falképtöredékei, mint a Mars hadisten páncélos alakjának kocsikerek felett álló alakja, oroszlánlábak, sas stb. A terem boltozatának hevederívét már 1935-ben, Várnai Dezső építész összeállította. Ezen a Zodiákus csillagképek, a 12 állatövjegy látható. Az erény-allegóriák fölött tehát a kozmosz diadalmaskodott a megrendelő érsek programja szerint, (107. oldal) hasonlóan Dante látomásához, ahol a *Paradiso* első hét körében egy-egy bolygó ural egy-egy erényt. A teológiai erények, a Hit, a Remény és a Szeretet felett a Hold, a Merkúr és a Vénusz jelenik meg, míg a sarkalatos erények felett a Nap, a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz. Az Okosság a Napban, az Erő a Marsban, az Igazság a Jupiterben és a Mértékletesség a Szaturnuszban diadalmaskodik.

Az ember és a bolygók közötti szoros kapcsolat ismeretét az ókori Keletről a hellenizmus közvetítette Európába. A 13. századtól, az arab asztrológiai írások latinra fordításával, széles körben is ismertté vált. A 15. század humanista tudósai, fizikusai, matematikusai és csillagászai jelentősen továbbfejlesztették. Ennek a kutatásnak egyik európai központja Vitéz János nagyváradi, majd esztergomi udvara volt. Az ő megbízásából készítette Georg Peuerbach, a bécsi egyetem tanára a Nap és a Hold fogyatkozását előre kiszámítható táblázatokat, amelyet *Tabulae Varadienses*nek nevezett el, mert a váradi meridiánt vette alapul. Művét ékesszóló kísérlével küldte el Vitéz János váradi püspöknek, amelyben magasztalja tudományos érdemeit és a kiváló könyvtárát. Ez a kötet 200 éven át az európai csillagászok kézikönyve volt. Peuerbach jeles tanítványa, Regiomontanus örömmel érkezett Vitéz érsek hívására 1465-ben Esztergomba, és vállalta az Academia Istropolitanán a csillagászat tanítását. Vitéz érsek csillagvizsgálót állíttatott fel számára Esztergomban, és műszereket készíttetett kutatásainak folytatásához. Itt készítette az égitestek pályafutását, keringését és elhajlását bemutató táblákat, amelyeket Vitéz János érseknek ajánlott. Többek között így írt: „Minden tudománnyal és erénnyel csodálandó mértékben ékes vagy. Bár kész vagy tanulni a tudományok művelőitől, de te felülmúlod valamennyit, ismereteid gazdagságával. Tanítványaidnak vallják magukat, akik mint tanárok jönnek hozzád.”¹⁵

Vitéz János érsek jellemét, amely a politikusi tevékenységét is meghatározta, Európa-szerte csodálták. Említjük csak Galeotto Marzio levelét, amellyel az Emberről írt művét, a *De homine* című tanulmányát Vitéz Jánosnak ajánlotta: „Ki lehetne illetékesebb birtokosa e könyvnek, mely az Embert tárgyalja, mint az, aki az emberek legkitűnőbbje, ki összes kortársa közül egyedül érdemli meg, hogy a szó szoros értelmében Embernek nevezzük. Végig tekintve az

egész világot, senkit sem találtam, akit veled egy színvonalra helyezhetnék.”¹⁶

Johannes Argyropylos, aki elsőként tette közzé Arisztotelész műveinek latin fordítását, az Égről szóló négy könyvet Vitéz Jánosnak ajánlotta a következő sorokkal: „Ha kitűnő műveket kitűnő férfiaknak illik ajánlani, e munkát kinek ajánlhatnám inkább, mint Neked... Atyám, hogy te kitűnő és tökéletes vagy, ennek híre eljutott hozzánk is... Mértékletesnek, állhatatosnak, igazságosnak és bölcsnek magasztalnak téged. Dicsőítik bőkezűségedet és fényűzésedet, nagy szellemedet és ritka szeretetreméltóságodat. Feltaláljuk benned az összes erényeket... Fogadd, tehát, legbölcsőbb atyám, ezt a munkát, amelyet a te kedvedért és részedre fordítottam görögből latinra.”

S folytathatnánk Vitéz János primás és királyi kancellár jellemzését, mint a képzőművészetek mecénásának bemutatását, főképpen a híres könyvtára¹⁷ harminchat ismert kötetének és pompás festészeti díszítésének a kortárs európai könyvtárak közül kiemelkedő szerepének értékelésével, amely további bizonyíték arra, hogy Vitéz János érsek sokoldalú humanista műveltsége együtt járt a magas színvonalú művészi igényességgel. Ismerte a művészet embert és társadalmat formáló erejét, és éppen ezért fontosnak tartotta, hogy az egyes ember és a társadalom alapját képező erkölcsi elvek a legmagasabb művészettel jelenjenek meg primási székhelyének reprezentatív, első emeleti dolgozószobájában, amely egyúttal fogadóterem is volt.

Megemlíthetjük, hogy a firenzei Signoria 1469-ben két levelet is írt Vitéz János esztergomi érseknek, amelyekben nagy tisztelettel kérte a primást, a király kancellárját, hogy járjon közben Mátyás királynál, hogy ne hallgasson Velençe ármánykodására, és ne szakítsa meg velük a kapcsolatot. Ugyanekkor Firenze városa egy oroszánt is küldött Vitéz János érseknek tisztelete jeléül¹⁸. Firenze tehát közvetlen

kapcsolatban állt Vitéz János érsekkel, és nagyra becsülte hatalmát.

A firenzei Vespasiano da Bisticci (1421–98), a jeles humanista – aki nagy könyvmásoló műhelyéből és könyvkereskedéséből az akkori művelt világ leghatalmasabbjainak megrendeléseit elégítette ki, s a legtöbbjükkel személyes kapcsolatban is állt – 1493-ban, élete végén, ezek közül 120 humanistának megírta az életét, társadalmi rangjuk szerint csoportosítva. A pápák és a királyok után, a 28 érsek és püspök között ott találjuk Vitéz János esztergomi érsek beható méltatását is, amely szerint „Esztergomi vára, amelyet nagy részben ő alakított ki, a világ legszebbje volt”. A legnagyobb csodálattal illeti „híres görög–latin könyvtárát, amelyben minden fontosabb mű megvolt. Festőket, szobrászokat, in-tarziáműveseket és mestereket hívatott a művészet minden ágából, hogy hazáját a legmagasabbra emelje. Államférfiúi, politikusi pályafutását mindenkor az erkölcsi értékek irányították.”¹⁹ Az életrajz meleg hangja, személyes hangvétele, arra enged következtetni, hogy Vespasiano da Bisticci személyesen is ismerte Vitéz Jánost. Mély részvétellel szól a Mátyás királlyal való politikai összeütközéséről, amelyben őt hazája szeretete vezette. A király általi elfogatása és őrizetbe vétele, majd halálának részletes leírása egy szemtanú elbeszélésére enged következtetni. Vespasiano da Bisticci Vitéz érsek iránti nagyrabecsülését fokozza, hogy mindezt az érsek halála után húsz évvel is fontosnak tartotta leírni.

Mikor készülhettek az esztergomi falképek?

A fentiekben jeleztük, hogy a falképek művészettörténeti stílusvizsgálata a 15. század közepe körüli évekre datálja az erények ábrázolásait. S utaltunk Vitéz János tudományos képzettségére és tudományszervező tevékenységére, amellyel kiérdemelte a Lux Pannoniae elnevezést, és jól

ismert, hogy milyen sokat tett a magyar fiatalok egyetemi taníttatásáért, akik közül a legismertebb Janus Pannonius. S az is köztudott, hogy a Mátyás-kori magyar egyetem, az Academia Istropolitana megteremtője és főkancellárja Vitéz János érsek volt²⁰.

Ez a pápai engedéllyel rendelkező, bolognai jogú, négy-fakultásos, nemzetközi jelentőségű egyetem Esztergomban nyitotta meg kapuját 1467. június 20-án. Európa legjelesebb tudósai örömmel cserélték fel bécsi, párizsi, krakkói katedrájukat Esztergommal, mivel ismerték Vitéz Jánost, aki vonzó kutatási feltételeket, publikálási lehetőségeket biztosított számukra. Regimontanus kutatásához csillagvizsgálót építtetett Esztergomban! A természettudományokat kiemelten támogatta! Igen valószínűnek tartjuk, hogy az Academia Istropolitana ünnepélyes megnyitójára elkészült az egyetem programját vizuálisan is bemutató falképdísz Vitéz János prímás palotájában, Esztergomban. S mivel Vitéz János az érseki kinevezést 1465-ben kapta, a falképek elkészítését 1465–67 közé kell feltételeznünk. S ezzel a datálással Botticelli pályakezdésére derülhet fény, választ adva az eddig ismert első művészi megbízatásának, a firenzei Mercanzia számára 1470-ben festett *Erő-allegória* – a fentiekben ismertetett – hátterére. Botticelli, amikor 1470-ben megjelent Firenzében, nemcsak az említett jelentős megbízást nyerte el, hanem önálló műhelyt is nyitott. Tanulói között ott találjuk mesterének, Filippo Lippinek fiát is, Filippino Lippit. Ekkora tekintélyre és gazdagságra csak jelentős hírnevet adó művészi teljesítmény révén juthatott.

PROKOPP MÁRIA

Jegyzetek

¹ Prokopp Mária: *Gli affreschi quattrocenteschi dello Studiolo del Primate del Regno d'Ungheria a Esztergom: una nuova attribuzione*. Firenze, Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies. A konferencia előadásai kiadás alatt vannak.

² Prokopp–Vukov–Wierdl: *Az Erények nyomában*, Budapest, Studiolo, 2009. 36–63.

³ Wierdl Zsuzsanna: Az esztergomi palotakápolna és a Vitéz János – Studiolo falképeinek restaurálása. *Műemlékvédelmi Szemle*, XI (2001), 1–2, 89–110. – Prokopp Mária: Új eredmények Vitéz János esztergomi érsek dolgozószobájának falképeiről, *Debreceni Disputa*, 2007, V (2007), 7–8, 113–121. – Prokopp Mária: Az esztergomi Vár falképeinek megtisztítása, *Örökség*, XII, 2008/1, 4.

⁴ Prokopp Mária: *III. Béla király esztergomi palotakápolnájának festészeti díszje*. Az oroszslános freskó művészettörténeti vizsgálata. Tanulmányok Horváth István tiszteletére, Esztergom, 2010.

⁵ Prokopp Mária: Az esztergomi várkápolna falképeinek stílusvizsgálata, *Művészettörténeti Értesítő*, XXII (1973) 3, 187–198.

⁶ Balogh Jolán: *Magister Albertus pictor florentinus*. *Annuario*, 1947, Istituto Ungherese di Storia dell'Arte, Firenze, 1948, 74–80.

⁷ Prokopp Mária: Johannes Vitéz, arcivescovo di Esztergom e Leon Battista Alberti, in: *In memoriam Hajnóczy Gábor*, szerk.: Nuzzo Armando, W. Somogyi Judit, Piliscsaba, 2008, 221–228. – Vukov Konstantin: Az esztergomi Studiolo falképe és a festett architektúra. *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*, Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 171–176.

⁸ Nagy Z: *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz*. In: *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. Ed. T. Klaniczay, Budapest, 1975, 65–93. – Nagy Zoltán: A Nap diadala a Mátyás Kálvária talapzatán. In: *Filológiai közlöny*, 1968/3–4, 435–460.

⁹ Prokopp Mária: Vitéz János esztergomi palotája, *Memoria Saeculorum Hungariae*, 2: *Janus Pannonius*, Budapest, 1975. 255–264. – Prokopp Mária: Italian Renaissance Frescoes in the Castle of the Hungarian Archbishop at Esztergom, *Renaissance Studies in Honor of Craig Hugh Smyth*, II, Firenze, 1985, 365–379.

¹⁰ Prokopp–Vukov–Wierdl: *Az Erények nyomában*, Budapest, Studiolo, 2009. 36–74.

¹¹ Prokopp Mária: *Az esztergomi vár reneszánsz falképeinek stílusvizsgálata a 2000-től folyó restaurálással párhuzamosan*, in: Prokopp–Vukov–Wierdl: *Az Erények nyomában*, Budapest, Studiolo, 2009. 86–117.

¹² Lepold Antal: Vitéz János esztergomi dolgozószobája. *Szépművészet*, 1944, 115–119.

¹³ Boronkai Iván: Vitéz János levelei és politikai beszédei, in: *Magyar Ritkaságok*, Budapest, 1987.

¹⁴ Knapp Éva: Egy XVII. század eleji vers képi hátteréhez, *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*, Budapest, 2009. 375–382. – Jankovics József: „Akadtam egy picturára...” Rimay János és Madách Gáspár allegorikus versének képzőművészeti vonatkozásai, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86/1982, 652–656.

¹⁵ Johannes de Königsberg: *Tabulae directionum*, Nürnberg, 1475. (az első nyomtatott kiadás)

¹⁶ Galeotti Narniensis: *De homine*, libro duo, Bazel, 1517.

¹⁷ Csapodi-Gárdonyi, Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz, *Studia Humanitatis*, Budapest, 1984. – Földesi Ferenc (szerk.): *Csillag a holló árnyékában*. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon, OSZK kiállítása: 2008. márc.14–június 15. Budapest, 2008.

¹⁸ MTA Kézirattár, Florenzi Okmánytár, a Történeti Bizottság másolatgyűjteménye, Ms 499-4/I.

¹⁹ Vespasiano da Bisticci: *Vite di uomini illustri*, Első teljes kiadása a vatikáni kézirat alapján: Angelo MAI, Roma, 1839. – Gilmone, Myron P.: *Vespasiano: Renaissance Princes Papes and Prelates*, New York, Harper Torchbook, 1963. – Vespasiano da Bisticci: *Vite di uomini illustri del secolo XV*, a cura di Paolo d’Ancona ed Erhard Aeschlimann, Milano, 1951, 169–172.

²⁰ Prokopp Mária: Az egyetemszervező Vitéz János esztergomi érsek, in: *Változatok a történelemre*, Tanulmányok Székely György tiszteletére, szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs, *Monumenta Historica Budapestiensis* XIV, Budapest, 2004, 263–268.

TUDOMÁNYOS KÖZINTÉZETEK VAGY KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK?

Vitaest az országos múzeumok jövőjéről

A Batthyány Lajos Alapítvány, a Magyar Szemle szerkesztősege és a Polgári Kultúráért Alapítvány 2010. január 13-án *Országos közgyűjteményeink jövőjéről* címmel vitaestet rendezett a Batthyány Lajos Alapítvány tanácsstermében. A vitaest kiindulópontját a Magyar Szemle 2009. augusztusi számában megjelent *Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről* című tanulmány képezte, amelyet kilenc művészettörténész jegyzett.¹ Granasztói György, a Batthyány Lajos Alapítvány elnöke bevezetőjében elmondta, a Magyar Szemle szerkesztői már csaknem két évvel ezelőtt fontosnak tartották, hogy vállalják a múzeumüggyel foglalkozó, vitáktól sem mentes írások publikálását, s nagy örömmel közölték a szóban forgó dolgozatot, annál is inkább, mert a kultúrpolitika a mai napig adós egy átfogó múzeumi törvény megalkotásával.²

A tanulmány megírásának motivációjáról, az abban foglalt fontosabb megállapításokról és javaslatokról a szerzők közül Takács Imre beszélt, őt röviden Kovács Péter egészítette ki, majd az előre felkért hozzászólók következtek: Prékopa Ágnes művészettörténész, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem oktatója, a *Műértő* szerkesztője, Balogh Balázs néprajzkutató, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének igazgatója, Kelényi Béla tibetológus (Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum), Somorjay Sélysette művészettörténész (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal), és Hermann Róbert történész (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum).

Takács Imre elmondta, a tanulmány helyzetértékelést kívánt adni, s egyfelől az elmúlt 50-60 év örökségével, másfelől az utóbbi évtizedekben jelentkező, a globalizációs folyamatokból fakadó veszélyekkel akart szembenézni. A szerzők abból indultak ki, hogy hazai közgyűjteményeink olyan nemzeti kincset jelentenek, amelyek a nemzeti közvagyon elidegeníthetetlen részei, kulcsszerepet játszanak a nemzeti és helyi identitások megőrzésében és megerősítésében, továbbá kiemelt jelentőségük lehet az országgép alakításában is. Mint ahogy ezt már a tanulmány is előre-bocsátotta: a szerzők elsősorban az országos múzeumokra koncentráltak, s azokra a problémákra próbáltak megoldási javaslatot tenni, amelyeket fundamentálisnak tekintettek, s így törvényhozói, fenntartói aktivitást és kormányzati döntéseket, mégpedig stratégiai döntéseket igényelnek. Éppen ezért nem kívántak azokkal a tevékenységekkel érdemben foglalkozni, amelyek alapvetően a múzeumi vezetés, a menedzsment kompetenciájába tartoznak.

A múzeumoknak komplex feladatrendszere van, fő feladatuk a szellemi értékek közvetítése és a szellemi javak cseréjében való aktív részvétel. A közgyűjtemények, s azon belül a múzeumok tehát nem egyszerűen tárgyakat őriznek és mutatnak be, hanem szellemi értéket hoznak létre, és szellemi értékeket közvetítenek a nagyközönség számára. Takács szerint az 1998-ban megalkotott osztrák múzeumi törvény is ezt a felismerést rögzítette: „Ezek az intézmények a szövetségi állam tudományos közintézményei”. Mint ahogy ez a tanulmányban is olvasható, a szerzők *új múzeumi törvény megalkotását* javasolták, amely végső soron részleges gazdasági és teljes szakmai autonómiát biztosítana a nemzeti közgyűjteményeknek. A tanulmány mindezekén túl a múzeumokról folyó nemzetközi diskurzusba is be kívánt kapcsolódní, Takács azonban hangsúlyozta: egyáltalán nem mindegy, hogy ennek a 10-20 éve főként Európában zajló vitának melyik fázisához szólnak hozzá a hazai szakembe-

A VITÉZ-STUDIOLO REKONSTRUKCIÓJA
(Vukov Konstantin rajza)

rek, s melyik fázissal ismerkedik meg a téma iránt érdeklődő közvélemény.³ Továbbá óvott attól, hogy a személyi ambíciók vagy intézményi érdekek jegyében kialakuló szekértáborok szembenállása miatt az érdemi párbeszéd e fontos ügyben meghiúsuljon. A kerekasztal-beszélgetésen részt vevő Somorjay Sélysette azonban azt a határozott álláspontot képviselte, hogy a közgyűjteményi és műemlékvédelmi területet érintő vita egyáltalán *nem szakmai, hanem sokkal inkább filozófiai, erkölcsi természetű*: az utilitarista szemlélet áll szemben az értékközpontú gondolkodással.

Bár az előre felkért hozzászólók különböző tudományterületeket képviselő szakemberek voltak, valamennyien fontosnak tartották a gyűjteményközpontú gondolkodást, a saját gyűjteményben rejlő hatalmas lehetőségek kiaknázását, a múzeumokban végzett tudományos munka jelentősé-

gét, nem vitatva, hogy az alap kutatásnak és az alkalmazott kutatásnak a múzeumokban egyensúlyban kell lenniük. Prékopa Ágnes a francia múzeumértékelési gyakorlat szempontrendszerét ismertetve arra hívta fel a figyelmet, hogy a múzeumi tevékenység valóban sokrétű, komplex feladat, amelynek középpontjában a múzeumban őrzött gyűjtemény áll – vagy legalábbis ez lenne a kívánatos –, de a hazai nyilvánosságban, különösen a napisajtóban éppen a gyűjteményekről, azok jelentőségéről, megőrzésük fontosságáról csak ritkán esik szó. Márpedig „a múzeumok legitimációs eszköze maga a gyűjtemény” – fogalmazott Prékopa,⁴ majd hozzátette: a gyűjtemény anyagának naprakész bemutatása a múzeum kulisszái mögött dolgozó szakemberek munkáján múlik. Balogh Balázs szintén hangsúlyozta: a múzeumban folyó kutatómunkának a saját gyűjtemény feldolgozására kell koncentrálnia, és a kiállításoknak is a saját anyag bemutatásán kellene alapulniuk. Az Európai Unióban ugyanis a nemzeti kultúra ápolása továbbra is az egyes országok feladata marad, a közgyűjtemények pedig éppen e tevékenységük által járulhatnak hozzá a nemzeti önazonosság megőrzéséhez és megerősítéséhez. Véleménye szerint a kutatómunka és marketingtevékenység megbomlott egyensúlya a helyes arányok megtalálásával helyreállítható, ebben a minisztériumnak és a múzeumvezetőknek is óriási felelőssége van. Balogh Balázs arra is kitért: fontosnak tartaná számba venni a hazai gyűjteményekben rejlő lehetőségeket abból a szempontból is, hogy melyek lehetnek azok az anyagok, amelyek korszerű eszközökkel bemutatva a külföldi látogatók érdeklődésére is számíthatnak, és nemzetközi figyelmet is kelthetnek. Somorjay Sélysette szerint egy globalizálódó világban nem az a hatékony nemzetépítő magatartás, amikor nem akarjuk elismerni és felismerni értékünk a ránk hagyományozott örökséget, amikor létező esztétikai egységeket megbontunk, vagy a romok helyére soha nem létezett világot idéző épületeket emelünk. Ugyancsak sú-

lyos hibának tartotta, hogy ideig-óráig érvényes irányzatokat vagy már lefutott kulturális jelenségeket átvéve, külföldi értékeket kínálunk fogyasztásra a kultúrában; ez – véleménye szerint – gyengeség és súlyos identitásprobléma akkor, amikor a közgyűjtemények és a műemlékvédelem is kivételesen gazdag és világszínvonalú anyaggal tud hozzájárulni az egészséges nemzeti önbecsülés kialakításához.

Közgyűjtemények és politika viszonyáról szólva a kerekasztal résztvevői abban egyetértettek, hogy a politikát nem lehet teljesen távol tartani a közgyűjteményektől. Az azonban nem mindegy, hogy a politika milyen módon, milyen normák szerint avatkozik be a múzeumok működésébe, ennek különböző fokozatai lehetnek, s amint Hermann Róbert Ausztriából vett példája is mutatta, a közvélemény igenis nyomást gyakorolhat a mindenkori kormányra, hogy egy korábbi rossz döntését visszavonja, s a szakmailag megfelelő igazgatót nevezze ki egy múzeum (példájában az osztrák Hadtörténeti Múzeum) élére. Hermann Róbert – a tanulmány egyik állításához kapcsolódva – felhívta a figyelmet arra: a múzeumvezetők kinevezésekor nem biztos, hogy mereven ragaszkodni kell a tudományos fokozathoz, sokkal fontosabb a *szakmai teljesítmény* és *alkalmasság*. Balogh Balázs úgy fogalmazott: egy országos vagy megyei múzeum igazgatójának kinevezése ma Magyarországon „vastagon” politikai kérdés is, így kétséges, hogy amikor a jelenlegi kormány kinevezési gyakorlata meglehetősen sok furcsaságot mutat, a következő kormány átadja-e szakmai grémiumoknak a döntést. Kelényi Béla szerint: a tudományos-szakmai igényt képviselő muzeológia nem tehet másként, mint hogy tudomásul veszi, a politika, ha nem is feltétlenül direkt módon, de mindig is be fog avatkozni a múzeumi intézmények életébe. Nagy kérdés azonban, hogy milyen érdekek jegyében, milyen szellemi háttér ismeretében hozzák meg a politikusok a kulturális és szellemi életben évtizedekre kiható döntéseiket. Kelényi egyébként a politikai reprezen-

tációt érintő hozzászólásában sajátos retorikai megoldással – az elhárítani kívánt témák felsorolásával – vette számba azokat a kormányzati lépéseket, amelyek közvetett vagy közvetlen beavatkozást jelentettek az elmúlt években a közgyűjtemények életébe. Többek között megemlítette a múzeumok állami támogatásának fokozatos megvonását, s ezzel együtt a szorosabb anyagi függés kialakítását, a múzeumi rekonstrukcióra fordítható költségvetési pénzek folyamatos csökkentését, a múzeumok állandó kiállításainak ingyenessé tételét, a nagy közönségkiállítások megkérdőjelezhető szakmai minőségét, s a mögöttük felsejlő pénzügyi érdekeket, illetve a látogatószám növelésére irányuló egyoldalú törekvéseket, a múzeumok tudományos műhely szerepének a politika által is támogatott leépítését, a múzeumvezetők kinevezésének politikai gyakorlatát, vagy a politikai ejtőernyősök kinevezésének kérdését. Somorjay Sélysette szerint mind a közgyűjteményekben, mind pedig a műemlékvédelemben dolgozó szakemberek úgy gondolják: hatalmas társadalmi, gazdasági potenciál van a kultúrában, de az ebben rejlő lehetőségeket hosszú távon csak tudományos alapokra építve lehet kiaknázni és kamatoztatni. A haszonelvű szemléletű társadalmi közegben a szakmai gondolkodásnak szüksége van a politika támogatására, olyan kultúrpolitikára, amelyik bízik a saját intézményrendszerében és az ott felhalmozott szakmai tudásban, mer arra támaszkodni, és biztosítja azt a közeget, amelyben ez a tudás hatékonyan tud működni.

Somorjay Sélysette mondanivalója egyébként a tanulmány azon gondolatához csatlakozott, amely így hangzik: „a gazdaság teljhatalma aggasztó mértékben növeli a nemzeti közösségek által fenntartott nagy múzeumok konjunktúrafüggését”. Somorjay tehát tágabb összefüggéseket kívánt felvázolni akkor, amikor párhuzamos jelenségként értelmezte a műemlékvédelemben már lezajlott és a közgyűjteményi szférában éppen most zajló folyamatokat. Úgy vélte ugyanis,

a műemlékvédelemben már bekövetkezett az, ami a közgyűjteményekben még csak fenyegető veszély: a tudományos tevékenység mint alaptevékenység megkérdőjelezése. A két terület közös gyökereiről szólva kifejtette: a múzeumügy és a műemlékügy egy töről fakad, és egy cél érdekében jött létre a 19. században, a nemzeti múlt emlékeinek megmentése érdekében. A műemlékvédelem feladata ebben a vállalkozásban a nemzeti múlt ingatlanemlékeinek a megőrzése, az épületeket tehát a művészettörténet tárgyaként kell szemlélni, gondozni és megőrizni, mint ahogy a közgyűjteményekben teszik ezt a műtárgyakkal. A műemléki vagon e tekintetben a múzeumi vagonnal rokon. A magyarországi helyzetre jellemző, hogy a közgyűjteményekhez hasonlóan a műemlékvédelemnek is feladata a határon túli emlékekkel való törődés. Rokonságot mutat azonban a két terület abban is, hogy hasonló vádak érik az ott dolgozó szakembereket: ortodoxiával vádolják azokat, akik megpróbálnak a szakma szabályaihoz igazodni. Az utilitarista szemléletű társadalmi közegben bizonyos kulturális tevékenységnek, úgy tűnik, nincs létjogosultsága, mégis – Somorjay Sélysette szerint – a közgyűjteményekről szóló viták keretében a műemlékvédelem szerepét is újra kellene gondolni.

Az est második részében kötetlen vita keretében reagálhattak az elhangzottakra a jelenlévők. Tamási Judit (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) a koncepcióból hiányolta a látogató érdekének, szerepének megjelenítését, mondván, a múzeum ne piacorientált, hanem látogatóorientált legyen. Tamási a múzeumot elsősorban közművelődési intézménynek tekintette, olyan intézménynek, amely mindenekelőtt közfeladatot lát el, s ahhoz, hogy ezt a feladatát magas szinten végezhesse, kutatókat alkalmaz. Véleménye szerint a *politikamentesség illúzió*, a közhatalom igenis felléphet megrendelőként, hiszen a politikának is feladata a nemzeti emlékezet fenntartása és ápolása. Az intézmény autonómiája csupán a megvalósítás mikéntjében nyilvánulhat meg,

ott azonban feltétlenül. Tamási Judit kifejtette: a múzeumokat és a kultúra egészét össztársadalmi szempontból kell szemlélni, ami annyit jelent, hogy a múzeumok és a kultúra eszköznek tekintendő a társadalompolitikai célok megvalósítása érdekében. Úgy vélte, nem kerülhető el annak a kérdésnek a megválaszolása sem, miért éri meg a közösségeknek múzeumokat fenntartani. Fontos szemléleti különbséget látott a kultúráirányításról alkotott elképzelésekben is, míg szerinte a Kuti–Marschall-féle kultúratámogatási modellek közül a menedzser típusú lenne a kívánatos, addig a tanulmány szerzői sokkal inkább az angolszász, erősen az önkormányzatiságon alapuló modell irányába mozdulnának el. A koronázási jelvények elhelyezéséről és őrzéséről tett javaslattal, valamint egy nagy kiállítóhely kialakítására vonatkozó felvetéssel Tamási Judit egyetértett, mondandója végén azonban kijelentette: a tanulmány gyengesége abban rejlik, hogy a szerzők végig valami ellenében, valaminek az ellenpontjaként fogalmazták meg gondolataikat. A hozzászóló kijelentése azért tűnt kissé meglepőnek, mert az általa elmondottak a szemléleti különbségek számbavétele ellenére sem bizonyították, hogy a koncepció – mint lehetséges megoldási javaslat – saját logikáján és összefüggésrendszerén belül komoly ellentmondásokat vagy következtelenségeket tartalmazott volna. Tamási Judit végezetül arra hívta fel a figyelmet, hogy a szegedi Móra Ferenc Múzeum épületén olvasható *A közművelődésnek* felirat is meggyőzően ilusztrálja a múzeumokról való közös gondolkodás általa is kívánatosnak tartott irányát. Hozzátenném azonban, hogy a példa nem szerencsés: a millennium idején elkészült épület, a szegedi Közművelődési Palota nem a múzeum számára épült, eredetileg a Somogyi-könyvtár elhelyezésére szolgált, de itt találtak otthonra különböző közművelődési egyletek és társaságok is, bár kétségtelen, hogy a városi múzeum is itt kapott helyet.

Cseri Miklós, a Szabadtéri Néprajz Múzeum főigazgatója szerint nem igaz a szerzők azon állítása, hogy a múzeumi szférában lejárt volna a tömegszórakoztatás kora, szerinte ennek ellentmond az ICOM 2007-ben Bécsben elfogadott határozata, amely a hagyományos múzeumi alaptevékenységek mellett a kulturális szórakoztatást is megkerülhetetlen feladatnak nevezte.⁵

Figyelemre méltó, hogy Cseri mindvégig a múzeumi tevékenységek egységét hangsúlyozta, s hangsúlyozta az elsődleges és másodlagos, tudományos és nem tudományos funkciók szoros összetartozását, hozzászólásában azonban nem beszélt érdemben a tanulmányban a múzeumok alapfeladatait is újragondoló felvetéseiről, s a gyűjteményközpontú gondolkodás kapcsán mindössze annyi megjegyzése volt, a gyűjtemények helyzete nem azt mutatja, hogy a muzeológus társadalom annyira szíven viselné a gyűjtemények sorsát. Mindezekén túl a tudományos fokozattal rendelkező muzeológusok szakmai teljesítményét is megkérdőjelezte. Cseri egyetértően szólt a garantált állami finanszírozásra vonatkozó javaslatról, mint ahogy a központi kiállítótér gondolata is elnyerte tetszését. Mégis, számára a társadalom elvárásainak megfelelni tudó „nyitott múzeum” problematikája, vagy éppen a múzeumi vezetőképzés rendszerének kialakítása tűnt igazán fontos kérdésnek, noha e két utóbbi probléma a tanulmányban elő sem került.

Cseri egyébként fontos kérdést érintett, hiszen a múzeumokról szóló hazai diskurzusban, de még inkább a kultúrpolitikai elképzelésekben rendre megjelenik a társadalmi elvárásoknak való megfelelés igénye, anélkül, hogy bárki is meghatározná, hogy mit is jelent ez. Mint ahogy az is kérdéses, hogy beszélhetünk-e egységes társadalomról, s nem inkább különböző rétegigények differenciált kielégítéséről kellene-e gondolkodnunk.⁶

Takács Imre válaszában nem vitatta, hogy bizonyos értelemben a múzeumoknak vannak közművelődési fel-

adatai, bár a „közművelődés” szót mint terminológiát nem tartotta szerencsésnek. Utalt arra is, hogy a tanulmány szerint a múzeumnak értékközvetítő szerepe van, aminek pedig nem lehet más célja, mint a látogató. Hogy a látogatóról még sincs szó a koncepcióban, annak az az oka, hogy a szerzők hangsúlyozottan az országos múzeumokat érintő alapkérdésekkel kívántak foglalkozni, másrészt a látogatóbarát múzeum vagy a múzeumpedagógia terén kevesebb problémát érzékeltek. A politika és közgyűjtemények viszonyához annyit fűzött hozzá, hogy természetesen ők sem naivak, de a politika *jelenlétének mértékéről* igenis szükséges beszélni, hiszen Nyugat-Európában minden bizonnyal elképzelhetetlen lenne olyan mértékű beavatkozás, mint amit Magyarországon lehetett tapasztalni az elmúlt években. A muzeológusok szakmai teljesítményéről szólva pedig Takács kijelentette, számos monográfia, kézikönyv született az elmúlt években, amely a saját gyűjtemény feldolgozásán, az abban végzett kutatáson alapul, s nemzetközileg is jegyzett eredményeket mutat föl.

A vita utolsó megszólalója, Marosi Ernő rövid reflexiójában határozottan kijelentette: a múzeum nem a tömegkultúra helye. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a tanulmány bevallotta a nem kortárs művészeti múzeumokról szól, még akkor is, ha általánosabb, a nagy országos múzeumokat érintő megoldási javaslatokat fogalmaz is meg. Marosi joggal érezhette úgy, hogy a vita során mintha olykor elsikkadnának a tanulmány deklarált céljai, s a megszólalók egy része olyan szándékot tulajdonítana a szerzőknek, amely idegen volt az általuk megfogalmazott javaslatoktól. Persze Marosi megjegyzése akár azt a kérdést is felvetheti, hogy vajon az eltérő nézőpontot képviselő szakemberek – ha már eddig nem vállalkoztak saját koncepciójuk alapos kidolgozására – miért nem hajlandóak egy saját előfeltevéseit nyíltan vállaló szöveget méltányosan elolvasni és megérteni.

Feltűnő ugyanis, hogy a tanulmány eddigi fogadtatása jórészt a látogatóbarát múzeum verzus a múzeum mint tudományos közintézet ellentétpárra próbálta redukálni az abban foglaltakat. Ráadásul ez a leegyszerűsítés még egyfajta megbélyegzéssel is együtt járt, hiszen a közönségbarát múzeum szószólói magukat kimondva-kimondatlanul a korszerűséggel és nyitottsággal azonosították, míg a vitapartnereket a Kádár-kor iránti nosztalgiával, arisztokratizmussal, elefántcsonttoronyba zárkózással vádolták.⁷ Kifogásként hangzott el az is, hogy a szerzők nem ismerik eléggé a jelenlegi viszonyokat, illetve hogy a koncepció valami ellenében íródott, noha ez önmagában aligha tekinthető negatívumnak. Az ebbe az irányba mutató, meglehetősen terméketlen és hamis szembeállításra alapuló vita (hiszen ki akarna látogatóellenes múzeumot?) elfedi azokat a valóban törvényhozói döntést igénylő problémákat, amelyek a múzeumokban őrzött kulturális közvagyon helyzetét, az ott dolgozó szakemberek státusát és tudományos előmenetelét, a projektállások esetleges bevezetését, a finanszírozás és gazdálkodás szabályait, a főigazgatói kinevezések mechanizmusát, a tudományos tanácsok felállításának kérdését érintik. Márpedig a törvényi garanciák, a tiszta, átlátható viszonyok megteremtése bizonyosan számos problémát megoldana, behatárolná a politika mozgásterét, stabil és kiszámítható viszonyokat teremtene a múzeumokban, nagyobb szabadsággal, ugyanakkor nagyobb felelősséggel ruházná fel a múzeumigazgatókat, s mindenképpen lehetőséget adna az egyes múzeumoknak arra, hogy saját szakmai programjaikat a törvény által biztosított keretek között kreatív módon valósítsák meg.⁸ A tanulmány egyes megállapításai már csak ebből a szempontból is továbbgondolandóak. Az országos múzeumok helyzetének, feladatainak újrafogalmazását, s végső soron egy új szaktörvény megalkotását ugyanis nem helyettesíthetik a politika ad hoc intézkedései vagy a nemzetközi múzeumi trendek minden kritikát és reflexiót nélkülöző kö-

vetése. Bármi lesz is a kilenc szerző által összeállított tanulmány sorsa, vannak olyan szavak és kifejezések, amelyeket jó lesz nem elfeledni. Ezek pedig a következők: kulturális közvagyon, a kiállítás mint tudományos publikáció (s nemcsak „kommunikációs médium”), szakmai és intézményi autonómia, kormányzati és intézményvezetői felelősség. Ami pedig a múzeumlátogatókat illeti, róluk és nekik nem mondhatunk mást, mint amit Roland Recht írt: „A nemzeti örökségnek nem túlbujánzó közönségre van szüksége, hanem szabályosan növekvő számú figyelmes, kíváncsi és motivált egyénre, olyan emberekre, akik úgy tartják, hogy az épületekre és a múzeumokra is szükség van a szellemi élethez.”⁹

VÖLGYESI ORSOLYA

Jegyzetek

¹ *Távlatok és teendők.* Országos közgyűjteményeink jövőjéről. *Magyar Szemle*, XVIII. évf. 7–8. sz. (2009. augusztus) 33–54. A szöveg összeállításában részt vettek: Csehi Zoltán, Jávor Anna, Kovács Péter, Lovag Zsuzsa, Lővei Pál, Marosi Ernő, Sinkó Katalin, Szilágyi András és Takács Imre

² Szilágyi Márton: *Baljós árnyak.* Az Iparművészeti Múzeum körüli botrány művelődéspolitikai kontextusa. *Magyar Szemle*, XVII. évf. 3–4. sz. (2008. április) 47–71., Baán László: *Kis Magyar Projekció.* *Magyar Szemle*, XVII. évf. 7–8. sz. (2008. augusztus) 174–185., Szilágyi Márton: *Magyar Szemle, Válasz Baán Lászlónak.* XVII. évf. 9–10. sz. (2008. október) 173–188., Takács Imre: *Múzeumok válaszáton.* Közgyűjteményekről a Zsigmond-kiállítás apropóján. *Magyar Szemle*, XVII. évf. 11–12. sz. (2008. december) 100–125. Helmut Börsch-Supan: *Műemlékvédelem és múzeumügy.* *Magyar Szemle*, XVII. évf. 11–12. sz. (2008. december) 126–133. Roland Recht: *Viharban a múzeumok.* *Magyar Szemle*, XVIII. évf. 11–12. sz. (2009. december) 67–73.

³ Hasonló problémát érint Semsey Balázs kritikája a Szépművészeti Múzeumban megnyílt, *A Mediciek fénykora* kiállítás kapcsán: „Minél általánosabbá válik azonban az a tendencia, amely az ehhez hasonló nagyszabású (vagy annak látszatát keltő) kiállításokban megnyilvánul, annál inkább megkerülhetetlen a kérdés: csakugyan a sokat emlegetett nyugati trendekhez igazodunk, vagy a mintakövetésben is inkább a magunk sze-

gényes, kelet-európai útját járjuk?” Semsey Balázs: *Medici-feeling, avagy a fénykor árnyéka. Műértő*, 2008. április XI. évf. 4. sz. 1.

⁴ Hasonlóképpen fogalmazott könyvében Ébli Gábor is: „A múzeum különlegessége a más kulturális (szórakoztató) ismeretterjesztő intézményekhez képest valóban a gyűjteménye. Ha ezt a prioritását feladja, akkor szó szerint a vidámparkok versenyébe száll be – s ott nehézsége folytán, elkerülhetetlenül veszíteni fog.” Ébli Gábor: *Az antropológizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Bp.*, 2005. 67.

⁵ Cseri egész pontosan így fogalmazott: „2007 augusztusában Bécsben az ICOM törvényre emelt [!] definíciója szerint a kulturális szórakoztatás mint igény és feladatrend bekerült az etikai kódexbe.” Ezen a ponton érdemes az ICOM 2007-es bécsi közgyűlésén elfogadott határozatok közül a 6 számú határozat első pontját idézni: „6.1 Az ICOM közgyűlése felhív minden olyan kezdeményezés és lépés támogatására, amely társadalmi, pénzügyi és szellemi autonómiát biztosít a múzeumok számára.; a múzeumoknak a nagyközönség számára történő vonzóbbá tételére, arra hogy váljanak az öröm, a megismerés és a kultúrával, a természettel kapcsolatos ismeretek elsajátításának helyszíneivé, ugyanakkor legyenek tekintettel arra, milyen fontos az örökségnek a jövő generációk számára történő megőrzése.” www.museum.hu/services/news/files/4000592_határozatok.doc. A kilenc szerző által felvázolt javaslatok (részleges gazdasági és teljes szakmai autonómia) és az idézett ICOM-határozat (különösen annak első része) bizony igencsak hasonló célkitűzéseket fogalmaznak meg. A bécsi közgyűlésen elfogadott határozatok – tudásunk szerint – kulturális szórakoztatásról nem beszélnek, mint ahogy ez a kifejezés az utoljára 2004-ben átdolgozott ICOM etikai kódexben sem szerepel.

⁶ Árnyaltabb megközelítést alkalmaz B. Varga Judit írása: *Ostromlott erőd – a Múzeum. Múzeumi Közlemények*, 2010/2. 56–67.

⁷ L. György Péter: *Látogatók a múzeumban. Élet és Irodalom*, 2010. jan. 29. 8. lap, valamint Sinkó István: *Vesszen a látvány? Műértő*, 2009. december XII. évf. 12. sz. 8.

⁸ Ennek a felismerésnek a jegyében keletkezett a Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság állásfoglalása, amely többek között leszögezi: „Fontosnak tartjuk ezért, hogy az új kormányzat – figyelembe véve a nyugati államok gyakorlatát – a közeljövőben az országos közgyűjtemények helyzetét stabilizáló, fejlődésüket biztosító szaktörvényt alkosson. Az új közgyűjteményi törvény legfontosabb célkitűzése a közvagyonni státusz rögzítése, az intézmények szakmai minőségének biztosítása, finanszírozásának rendezése, ésszerű gazdálkodási rendjük megállapítása, a vezetői kar kinevezésének európai normák szerinti kialakítása.” www.baross.org/allasfoglalasok.html

⁹ Roland Recht i. m. 73.

BÚCSÚ HERCZEGH GÉZÁTÓL

Van abban valami személyes sorson túlmutató jelentés, ahogyan Herczegh Géza professzor, jogtudós, akadémikus, alkotmánybíró, a Hágai Nemzetközi Bíróság tagjának életpályája alakult.

Herczegh Géza 1928-ban született a felvidéki Nagykaposon. Ez az Ung vidékén épült, szép város Trianon után Csehszlovákiához került, majd visszatért Magyarországhoz, hogy hányatott sorsában ma Szlovákiában a magyar és szlovák kultúra városa legyen. Mai területén született Erdélyi János is, akinek emlékét itt őrzi a szlovákiai magyar közösség és szellemi élet. Itt volt a járásbíró-ság vezető bírója az édesapa, az ő korai haláláig itt, majd ugyancsak ezen a tájon töltötte első éveit Herczegh Géza is, de még kisgyerekként Budapestre került.

Elemi iskolai tanulmányait azonban már Pécsen fejezte be, majd Gödöllőn, a premontreiek francia gimnáziumában érettségizett. Itt szerezte meg latin és francia műveltsége alapjait: ez a tudás alapozta meg klasszikus és modern kori műveltségét, erre épült magyar és idegen nyelvű írásainak és előadásainak eleganciája.

Az atyai örökség folytatójaként fordul a jogtudomány felé, a Szegedi Egyetem Jogi Karán doktorál. Azon az egyetemen, amely nem is olyan sokkal korábban lett otthona a Kolozsvárról kényszerűen ide költözött jogi karnak. Buza Lászlótól és Bibó Istvántól tanulhatta itt meg tudományuk, a nemzetközi jog és a politika legjobb európai örökségét, és tanulhatott emberi tartást, nemzeti, demokratikus és szakmai elkötelezettséget.

A 20. századi magyar történelemben megjelenő sorsszerűség újabb állomása a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara lett, amely Trianon után Pozsonyból, a Duna mellől Pécsre tért vissza. Herczegh Géza is Pécsre tért vissza. Itt tanított, itt választották kétszer is a kar dékánjának, munkájával itt erősítette a Nagy Lajos által több mint 600 éve alapított egyetem tekintélyét, gazdagította modern kori életét. Itt bontakoztatta ki a kisebbségi jogok kutatásának és művelésének műhelyeit.

A Felvidékről indult Herczegh Géza életpályáján a magyarok és szlovákok sorsának kapcsolatai létrehozta egy különösen jelentős és történelmivé emelkedett találkozást. Azt, hogy a Bős-Nagymaros dunai vízlépcső szlovák-magyar államközi jogvitában eljáró Hágai Nemzetközi Bíróság tagjaként részt vehetett a mindkét fél érdekét szolgáló – ahogy a szakirodalom utólag joggal értékelte – bölcs salamoni ítélet megírásában.

Sorsszerű az is, hogy a saját elmondása szerint történésznek készülő Herczegh Gézának erre intézményes formában nem nyílt lehetősége. Utólag kétszeresen is azt lehet mondani, hogy szerencsére. Mert, egyfelől, ki hozta volna létre helyette azt az életművet, amit jogtudósként megteremtett?

Másfelől pedig, ha történész lesz és betagozódik a „céhbe”, aligha őrizhette volna meg érintetlenül szellemi függetlenségét, látásmódja eredetiségét, aligha nyílt volna módja arra, hogy az európai tradíciók, saját családi és nemzeti öröksége, értékrendje szerint mondjon igazabb igazságot az ellenünkre mondott történelemről.

Sorsszerű volt tehát, és nem véletlen, hogy a jogi pályát választotta. A jog eredendően mégiscsak az igazság érvényesítésének eszköze, amely a kiszolgáltatottak védelmének esélyét kínálja. És Herczegh Géza számára a jog éppen ennek az éthosznak a szolgálata volt.

Szakkönyvei is jelzik ezt a mélyen gyökerező, személyes és közösségi sorsba ágyazott erkölcsi elkötelezettséget:

A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog; A humanitárius nemzetközi jog fejlődése; A nemzetiségek védelme a nemzetközi jogban; A náciizmus üldözötteinek kértalanítása Magyarországon. Ezek a címek aligha igényelnek különösebb magyarázatot.

És amíg épült és gazdagodott a jogászai életmű, amíg Herczegh Géza nemzetközileg ismert tekintélye lett szakmájának, egész életében gyűjtötte történelmi munkáinak anyagát.

A magyar nemzet történelmi sorsának titkait fürkészte és igazságát kereste. Tudta, hogy a történelem külső determinációját nem lehet átlépni, de az ahhoz való viszonyt igazabb tudással javítani, a kiszolgáltatottságot enyhíteni lehet. Történész azért akart lenni, hogy ezért fáradozzon.

Nagy ívű szakmai pályafutását lezárva kezdett hozzá ennek az önmagával szemben is érzett adósságnak a törlesztéséhez, az évtizedes anyaggyűjtés során fölhalmozott tudásanyag rendszerezéséhez, formába öntéséhez. Jogtudósi működése során is látnia kellett, hogy Magyarország, a magyar nemzet sorsának legfontosabb kérdéseiben nagyobb erők, a nagyhatalmi centrumok döntenek.

Azért irányultak vizsgálatai a magyar külpolitikára, mert tudta, hogy a nemzetközi erőter határozta meg, miként alakul a magyarság sorsa a maga országában. Két impozáns kötetben adta közre Magyarország külpolitikájáról írott összefoglalását. *A Magyarország külpolitikája 1896–1919, és A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig* című munkák az egész magyar történelem nagy empátiával és tárgyilagossággal megírt, olvasmányos is izgalmas hatalmas fejezetei, nemzeti sorsunk sok igaz tanulságával. Szabadságharcainkban és forradalmainkban új korszakok kezdésének hitével; a két világháború fájdalmas tanulságai-
val és Trianonnal. Ahogy az igaz szót kereső Herczegh Géza François Mitterrand-nal, a Francia Köztársaság elnökével fogalmaz: „A következő háború drámáját mindig az előző békeszerződések rendelkezései közé írják.”

Történelmünk néhány különösen fontos kérdéséről írt tanulmányait *Peres örökségünk* beszédes cím alatt gyűjtötte önálló kötetbe. Mindnek herczeghi sajátja a valóság hiteles feltárása és az igazság kimondásának sodró ereje. Egyik ilyen, igaz beleéléssel, a téma és a hajdani szerző iránti szeretettel írt nagy tanulmánya Anonymus krónikájáról szól.

Ebben a munkájában, szemben a szokásos nézetekkel, a krónika magyar honfoglalásról szóló részének lényegi hitelességét bizonyítja. Azt, hogy metaforikusan igaz magának a vérszerződésnek a története is: igaz kellett legyen a hét törzsfő és népének gyűlése és esküvése, Álmos vezérré választása, igaz, hogy honfoglaló stratégiáját az ő és utódainak fejedelmi uralma szerint folytatják és új hazáért Pannóniába mentek. Herczegh Géza a krónika lényeg szerinti igazságát azért is látta meggyőzőnek, mert a magyarság honfoglalása ilyen alkotmányos államszervező stratégia megvalósulása nélkül nem történhetett volna meg.

A vérszerződés lényegi valósága nélkül a magyarok el sem tudtak volna indulni és jutni a Kárpát-medencébe; feloldódtak volna, mint annyi nép, a népvándorlások viharos tengerében; ma nem lenne Magyarország. Azért lett mégis, mert a vérszerződés, a magyarok történelmi alkotmányának fejedelmi első parancsa valóság kellett legyen. Okkal látta ezt így az alkotmánybíró és szívesen a magyar történelem szerelmese.

Sok más nagy tanulmányában is – pl. a szabadságharcról és Görgey tragédiájáról, a nemzeti kérdés reformkori „kezeléséről”, a dunai vízlépcső ügyében Magyarország pozíciójáról – a herczeghi érték mindig az volt, hogy a lényegi kérdésekben az esetlegességek leválasztásával meggyőző igazságot tudott mondani.

Így, ezzel teremtett harmóniát az ember történelmi és jogi tudatának vívódásaiban. Ahogy a hágai ítélethez fűzött különvéleményében is az igaz tények és érvek jegyében, optimálisan igazra írta az egész ítéletet, igazi jogi mestermű;

bírák, ügyvédek, jogászprofesszorok és joghallgatók generációi tanulhatnak belőle.

Jogászi, állampolgári, nemzeti felelősségérzettel nézte a mindennapi világot is. Ezért tartotta kötelességének, hogy egykori alkotmánybíró társaival megfogalmazza panaszát és ellenvetéseit a magyar demokráciát ért súlyos támadás, a 2006 őszén az 1956-os forradalmat ünneplőkkel szembeni rendőri erőszak ellen. És ezért írta meg a nemzeti sors tragikumát kiteljesítő 1944–45-ös eseményeket bemutató regényét is.

Optimista panasz ez a regény, látszólag családi történet, de a második világháború, egy társadalmi osztály és vele egy nemzet tragédiájának bemutatása lett. A címe: *buzdítás, hogy Foggal és körömmel védekezve, küzdve mégis újra kell kezdeni mindig a magunk és nemzetünk megmentéséért, újjáépítéséért való harcot.*

Herczegh Géza élete a kreatív alkotás volt. Utolsó heteiben is tele volt tervekkel. Megíratlanul maradt írásai most már örökre hiányozni fognak. Mégis: úgy ment el, hogy nem hagyott maga után szellemi adósságot. Befejezte mindazt, amit a legfontosabbnak tartott. Szerettei, barátai, tudóstársai, tanítványai, olvasói nemcsak az emlékéét őrzik: életműve, szellemének és szeretetének derűjével gondolkodásunkban mindig velünk lesz.

MÁDL FERENC

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

HUSZONNYOLCADIK LEVÉL

Mindig kételkedtél abban, hogy keserűség nélkül élek magányomban. Nos, lehetek-e a tudás birtokában még keserű? Lázonghatok? Fájhat még valami? Van a tudásnak egy foka, amely éteri, gúnyolhatod, összetörhetsz rajta, dühönghetsz miatta, átkozhatod, a tudás meg sem mozdul, és mosolyog. Mint az ég. A legnagyobb igazságok könnyűek és egyszerűek és tiszták és mindig mosolyognak. És az ilyen igazság tudatában az emberből elvész minden bánat, irigység, fájdalom, bosszú és keserűség. Nem lehet többet, mint látni. És ha az ember mindent lát, derűssé lesz. Ez a mindent látó magány derűje, amelyre megértem.

Nem mondtam el sokkal többet annál, mint amit húszéves koromban gondoltam, amikor Angliába készültem menni, hogy hőszertrátoszi szenvedélyemet jóllakassam. De nem mentem. Ezért nem. Már akkor is tudtam ezt, ha nem is ilyen tagoltan. És ezért nem bánom, hogy nem élek a tenger mellett, ahol annyira szerettem volna, nem élek ott a fényben, Poszeidón és Apollón és Dionüszosz uralma alatt, hanem itt, ezen a halküioni tájon. Ilyen a nép, amelynek nincsenek istenei. Az én életem abban telt el, hogy megkeressem és elhozzam őket. Sikerült? Ilyesmit az ember nem tudhat. Nem tudom megnézni magamat kívülről. Nem is akarom. Az én helyem itt van magamban, nem tudom, mit csináltam más számára, csak azt, hogy mit a magam számára. Nem kaptam senkit, sem szerelmet, sem barátságot. Művem el-

veszett. De van magányom és derűm, és a magam számára teljesültem. Isteneim névtelen hatalmak, olyan nagyok, hogy minden név szűk nekik, még nagyon újak és erősek. Elhoztam őket, senkinek sem kellettek, hát élek velük én. Hogy ezzel a föld életében fordulat állott be? Nem tudom. A magasság fia vagyok, és istenhordozó. A többi nem az én dolgom.

HAMVAS BÉLA: Magyar Hüperion

NEOKONZERVATIVIZMUS AMERIKÁBAN: EGY ELLENFORRADALOM KISIKLÁSA

A francia forradalmárok a szabadság fáklójával kívánták felgyújtani Európát, az amerikai neokonzervatívok pedig a demokrácia terjesztésének jegyében akarták ugyanezt megtenni az egész világgal – von párhuzamot a jakobinusok törekvései és a Pax Americana ezredfordulós építőinek „neojakobinus” elképzelései között a neves konzervatív amerikai szerző, Claes Ryn *Amerika, az erényes* című művében. Ismeretes, hogy a konzervatívoktól mi sem áll távolabb, mint a jakobinus szemlélet, joggal felvethető tehát, hogy akkor mégis mivel érdemelte ki az amerikai neokonzervativizmus ezt a hasonlatot. A tehetséges fiatal történész, számos kitűnő eszmetörténeti írás szerzője, Békés Márton példamutató alaposággal vizsgálja meg ezt az izgalmas, ám korántsem egyszerű kérdést – az amerikai neokonzervativizmus tündökléséről és bukásáról készített nagy lélegzetű művét bátran nevezhetjük úttörő jellegű vállalkozásnak a hazai szakirodalomban.

A választ röviden megelőlegezve: a világ rendjét felforgató jakobinusokkal annyiban jogos a párhuzam, hogy az amerikai neokonzervativizmus az ezredfordulóra – letérve saját eredeti pályájáról – ugyancsak a világ megváltoztatására tett kísérletet, amikor a demokrácia exportálását és a „Pax Americana” megteremtését tűzte ki célul. A szerző találó megfogalmazása szerint egy ellenforradalom „kisiklásáról” van szó, egy olyanéről, amely első változatában még jól illeszkedett az Újvilág konzervativizmusának a hagyományaihoz – ám aztán hűtlen lett ezekhez.

A monográfia jól felépített érvrendszerének megértéséhez kitűnő kiindulópontot kínál a konzervativizmus általános természetrajzát felvázoló bevezető fejezet. Az áttekintés nélkülözhetetlen a konzervativizmus „dogmatikájában” kevésbé járatos olvasó számára, és támpontokat ad ahhoz, hogy az amerikai konzervativizmust viszonyítani tudjuk az európaihoz. A recenziósnak különösen tetszett, hogy a szerző hangsúlyozza a konzervativiz-

muszkutatás nemzeti látószögének fontosságát – s ennek jegyében Széchenyi István és más magyar gondolkodók eszméire is kitekint.

Bár a kutatás tárgyaként szolgáló neokonzervatív eszmerendszer csak a 20. század utolsó harmadában kristályosodott ki, Békés Márton, igen helyesen, széles történelmi keretbe ágyazza elemzését. Joggal fogalmazza meg, hogy az amerikai politikai gondolkodás gyökerei egészen az „amerikai mítosz” születéséig, vagyis a köztársaság megalapításáig nyúlnak vissza – az „új Sion” felépítésének kulturális öröksége az amerikai azonosságtudat magjává vált. Az örökség fontos eleme az erkölcsi felsőbbrendűség-tudat kialakulása, amely párosult az amerikai intézmények tökéletességébe vetett hittel. Így lett az Egyesült Államok hivatássá és küldetésé, Isten akaratának beteljesítőjévé.

Az amerikai politikai gondolkodásnak az elmúlt két évszázadban két ága különült el markánsan: az egyik a radikális demokrata Thomas Jefferson nevével fémjelzett „francia ág”, a másik pedig a föderalista vagy „angolszász ág”. Az előbbi az egyenlőségnek éppoly fontosságot tulajdonított, mint a szabadságnak, és folytonosan bővíteni kívánta a népszuverenitás gyakorlásának lehetőségeit. Az utóbbi viszont, melyet George Washington és John Adams nevével kapcsolhatunk össze, az amerikai forradalom vívmányait nem továbbfejleszteni, hanem megőrizni akarta, és a jó kormányzás feladatát a biztonságot nyújtó intézmények megtalálásában látta. Ez az ág a konzervatív eszmék természetes forrásaként kínálkozott, igaza van azonban Békés Mártonnak, amikor megállapítja: „az amerikai konzervativizmus szempontjából az adamsi ág továbbmélyítése nem sok lehetőséggel kecsegtetett”, mert a liberalizmus kiteljesedő dominanciája egyre inkább eltemetéssel fenyegette a konzervatív hagyományokat. (Clinton Rossiter híres fordulatával élve, Amerikában a konzervativizmus „hálátlan meggyőződésé” vált.) Aki tehát meg akarja érteni az amerikai konzervativizmust, annak mindenekelőtt az amerikai liberalizmust kell megértenie... S persze magát Amerikát. Az Újvilág konzervativizmusának elhelyezése a konzervativizmus európai összefüggésrendszerében ily módon komoly nehézségeket okoz.

Ha a neokonzervativizmus kialakulásának történeti folyamatát és az amerikai hagyományokhoz való viszonyát vizsgáljuk, érdemes elmondani, hogy már az ötvenes években bekövetkezett a konzervatív gondolkodás egyfajta reneszánsza, amely több irány-

ban is kibontakozott. Ronald Niebuhr munkásságában e fordulat a vallásos gondolkodás visszatéréseivel kapcsolódott össze, Peter Viereck és Russell Kirk esetében pedig kultúrakritikában és eszmetörténet-írásban öltött testet. A recenzens egyetért a szerzővel abban, hogy a neokonzervativizmus szellemi kiérlelődése csak az 1968 utáni évtizedre tehető. E fordulat joggal írható le egy olyan reakcióként, amely a hatvanas évek közepének nagyszabású, a demokrata kormányzat által felkarolt társadalomalakító tervei ellen irányult („Great Society”, „War on Poverty”) – e reformtörekvésekben ugyanis sokan az egyenlősítés filozófiáját és a központi tervezés általánossá tételének szándékát látták. Ezzel összefüggésben az 1960-as évekre az amerikai liberalizmus arculata jelentős mértékben megváltozott: radikalizálódott. Békés Márton találó szavaival „az óliberális minimum nem volt többé maximum is egyúttal, hanem meghaladni szükséges ósdisággá változott a balliberális, progresszivista, újbaloldali és társutas marxista értelmiség szemében”. Az alapító atyák által kidolgozott rendszer konzerválása egyszerre nagyon is merész és aktuális politikai programmá vált! Az új helyzetben a korábban baloldali és liberális értelmiségiek közül sokan úgy döntöttek, hogy kilépnek a liberális diskurzusból és „átállnak” a konzervativizmuséba. Ennek kapcsán a munka felhívja a figyelmet az amerikai zsidóság szellemi orientációváltására, a neokonzervatív mozgalom meghatározó képviselőinek többsége ugyanis zsidó származású volt, olyanok, akik kiábrándultak a baloldali-liberális eszmékből. Egyikük, Norman Podhoretz gyakran idézett megfogalmazásával a neokonzervatívok a valóság által arcul csapott liberálisokból kerültek ki.

A liberális emancipáció forradalmára válaszul a neokonzervativizmus elsősorban kulturális ellenforradalomként bontakozott ki; a radikális ellenkultúrában a neokon értelmiség, igen józanul, a nyugati kultúra elleni lázadást látott. (A magyar közgondolkodásban az „ellenforradalommal” kapcsolatban sok tévhit él, ezért érdemes emlékeztetni Molnár Tamás filozófus megállapítására: ennek feladata „egyszerűen az, hogy megvédjék a társadalmat és a rendezett közösség elveit”.) Békés Márton éles szemmel jegyzi meg: gyakori eset, hogy ha a régi liberálisok mellett megjelennek a még gyorsabb haladást követelők, akkor a konzervatívok sokszor eltévesztik a történelmi perspektívát, és a további haladást megelőzendő rögtön a (rég) liberálisok mellé állnak. Az amerikai

neokonzervativizmus első hullámának az esetében azonban ennél több történt! Képviselői önálló konzervatív napirendet alkottak, felismerve, hogy ez a napirend nem lehet pusztán „liberalizmus light”.

Eszmetörténeti szempontból az egyik legizgalmasabb fejezet a neokonzervativizmus filozófiai és gazdaságtudományi gyökereit boncolgatja, s kitekint azokra a külpolitikai iskolákra is, amelyek jelentős befolyással voltak rá. A filozófiai alapozás tekintetében mindenekelőtt Leo Strauss hatását emeli ki a szerző. Strauss a klasszikus görög tradíció felújítására törekedett, és vizsgálódásának középpontjába a premodern és a modern gondolkodás antagonizmusát állította. A nyugati civilizáció dinamizmusát a hit és az ész, Jeruzsálem és Athén feloldhatatlannak tűnő ellentétében látta; nála kevesen bírálták mélyebben a modernitás visszasságait.

A neokonzervativizmus gazdasági eszméinek inspirátoraként előkelő hely illeti meg August von Hayekot, aki következetesen azt a felfogást képviselte, hogy a piaci mechanizmusokba való beavatkozás a szabadság elleni merénylet. Az ismert közgazdászról joggal jegyzi meg Békés Márton, hogy valójában „Hayek inkább a szabad piac ideológusa, mintsem a gazdaság teoretikusa volt”. A társadalometika hiányzott Hayek munkásságából, akárcsak a másik fontos szellemi forrás, a Nobel-díjas chicagói professzor, Milton Friedman gazdaságfilozófiájából is. A neokonok körébe tartozó Michael Novak, a „demokratikus kapitalizmus” eszméjének apológétája el is ismerte, hogy a neokonzervativizmusra „a neoliberalizmus igazságosabb elnevezés lett volna” – igazolva Kodolányi Gyulának *A megújulás ösztöne* című írásában megfogalmazott szavait: „a neokonzervativizmus nem egyéb, mint visszavetési kísérlet a liberalizmus klasszikus, szélsőséges formájához.” (Legalábbis, ami a gazdaság szféráját illeti.)

A neokonzervativizmus külpolitikai szemléletére a legnagyobb hatást a liberális internacionalizmust elutasító, a hatalmi politika tradicionális elveit képviselő realista iskola fejtette ki. Legismertebb képviselője, Hans Morgenthau azt tartotta, hogy a nemzetközi politika három kulcstényezője a nemzeti érdek, a hatalom és az erőegyensúly. A szellemi gyökerek feltérképezése során a munka utal Carl Schmittre is, aki a barát és az ellenség megkülönböztetésével a nemzetközi kapcsolatok realista értelmezéséhez jelentős segítséget adott.

Aneokonzervatívok első generációjának legnagyobb hatású képviselője kétségtelenül Irving Kristol volt; a mozgalom egyik legjobb feldolgozásának a szerzője, Peter Steinfels „a neokonzervativizmus zászlóvivőjeként” szól róla. Mondanivalójának lényegét úgy is összefoglalhatjuk, mint a szabadpiaci kapitalizmusnak etikai elvek alapján való megőrzését. Kristol a kapitalizmust a klasszikus amerikai gazdaság mentális és gyakorlati keretének tartja. Ez a rendszer szerinte a lehető legtöbb embernek adja meg az anyagi gyarapodás esélyét, a döntés szabadságának a biztosításával együtt. Elutasítja az állami paternalizmus gyakorlatát és bírálja a jóléti államot, abból indulva ki, hogy a gazdasági növekedés ösztönzése hosszabb távon még azoknak is előnyös, akik a szabad verseny vesztesei (a „lecsöpögő gazdaság” elve). A *Két hurrá a kapitalizmusnak* című kötetében s más írásaiban, köztük a memoárjában is ugyanakkor nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a kapitalizmus optimális működésének kulturális feltételei is vannak, s a fő bajt abban látja, hogy a modern kapitalizmus megszakította kapcsolatát a hagyományos erkölccsel. Igazából tehát szerinte a kapitalizmus éthosza jutott válságba. Joggal állapítja meg Békés Márton, hogy Kristol „kulturális meggyőződése maximálisan konzervatív”. A neokonzervatív mozgalom azzal hozott újat a republikánus jobboldal gondolkodásába, hogy a gazdasági és társadalmi válságok okát a kultúra és az erkölcs válságára vezette vissza.

Az 1970-es évekre már a neokonzervatív mozgalom intézményi háttere is kialakult. Irving Kristol és Nathan Glazer szerkesztette a mozgalom legbefolyásosabb folyóiratát, *The Public Interest*-et, Norman Podhoretz pedig az ugyancsak tekintélyes *Commentary* magazinnal terjesztette a neokon befolyást. A fentebb említettek mellett az első nemzedék legjelentősebb gondolkodói közé tartozott Daniel Bell, Seymour Martin Lipset, Daniel Patrick Moynihan és Jeane Kirkpatrick. Ettől az időszaktól kezdve az amerikai konzervativizmuson belül három fő irányzatot lehet megkülönböztetni. Az egyik a demokraták jóléti államát ugyancsak bíráló, ám a tradicionális értékeket antiliberalis érvrendszerrel védelmező, az antikommunista hagyományt harciasan ápoló és hazafias retorikájú „New Right” (Új Jobboldal); ennek szellemi vezetőjévé Nixon elnök egykori beszédírója, Patrick Buchanan vált. (E körből nőttek ki a mai „paleokonzervatívok”.) A második irányzat a „libertáriusoké” volt, akik államellenességüket a piac szférájának

a maximális kiterjesztésével kapcsolták össze, s a kulturális kérdésekben is engedékeny, liberális állásponton voltak. A harmadik – s egyértelműen a legbefolyásosabb – csoportot pedig a neokonok alkották, akik a két másik irányzat egyikéhez sem közeledtek, s fő szövetségeseiket a vallásos neoprotestáns jobboldalban találták meg. Békés Márton ez utóbbi csoport háttérét is felrajzolja: az ún. evangéliumi gyülekezetek a hetvenes években erősödtek meg, s 1979-ben Jerry Falwell virginiai baptista prédikátor megszervezte belőlük a „Morális Többséget” (Moral Majority). Falwell és hívei élénk tevékenységet fejtettek ki a republikánus jelöltek, és Ronald Reagan elnökké választása mellett.

A szerző roppant kedvező értékelést ad Reagan elnökről: „forradalmisága az alapító atyák korának amerikai forradalma értelmében nyilatkozott meg” – írja. Reagan legfőbb érdeme az volt, hogy egyesíteni tudta a gazdasági és a társadalmi-kulturális konzervativizmust, s elnöksége alatt következetes konzervatív politika érvényesült. Az olvasó elé tárt tényekből egyértelmű, hogy neokonzervatívok kulcsszerepet játszottak a „Reagan Revolution” előkészítésében és sikerében. A neokonok Reagan külpolitikáját is támogatták: az USA nemzetközi aktivitásának a növekedését várták tőle, abból kiindulva, hogy „az amerikai erő garantálja a szabadság túlélését”.

Békés Márton briliáns elemzéssel érzékelteti, hogy Reagan után a neokonok nem az örökség megőrzésére, hanem „szelektív felhasználására” álltak át – s ide vezethető vissza az ellenforradalom kisiklása és az újfajta neokonzervativizmus kialakulása. A könyv sarkalatos tézise ugyanis, hogy valójában „két neokonzervativizmusról van szó”, amelyek „eszmei téren majdhogynem diametrálisan ellentétes helyzetben vannak” – s a szerző nem marad adós a különbségek felsorakoztatásával. Mi is történt tehát a hidegháború lezárulása és a Nyugat győzelme után?

1990–1991-től a neokonzervatívok figyelme egyre kizárólagosabb jelleggel a világpolitika felé fordult, méghozzá úgy, hogy – a konzervativizmus tradícióival drasztikusan szakítva – kifejezetten „ideologikus” politikálásba kezdtek, utópista elképzelések érdekében. A fő cél pedig nem kisebb volt, mint a demokrácia terjesztése és az „unipoláris”, vagyis az amerikai világrend, a „Pax Americana” megteremtése. A Kristol által alapított külpolitikai folyóirat, a *National Interest* hasábjain Francis Fukuyama, az új

neokon generáció egyik meghatározó képviselője az amerikai be rendezkedés „univerzalizációját” hirdette meg, az ugyancsak tekintélyes Charles Krauthammer pedig hasonló szellemben hangsúlyozta, hogy a kommunizmus bukásával Amerika történeti feladatává a demokrácia terjesztése vált. Nehéz lenne cáfolni Békés Márton megjegyzését, miszerint ez az új irányvonal „immár nem Amerika érdekeire tekint elsősorban” – s ennyiben Morgenthau „realista” iskolájának az elveivel is szakít.

A célok módosulása – s ezzel az ellenforradalom kisiklása – elválaszthatatlan a generációváltástól: az apák után a fiúk nemzedéke következett. Kulcsszerephez jutott Irving Kristol fia, William Kristol, Norman Podhoretz fia, John Podhoretz – s őket, Francis Fukuyamával, a fentebb idézett Charles Krauthammerrel, Robert Kagannal és másokkal együtt már egyáltalán nem érdekelték a belpolitikai és kulturális kérdések. Az új neokon öndefiníció jelentős lépése volt a *Project for the New American Century* nevű „agytröszt” létrehozása 1997-ben Washingtonban – az Irak elleni intervenció kilobbizása már nem kis mértékben e körnek tulajdonítható. E fordulat következtében a neokonzervativizmus intellektuális bázisa elenyészett, s a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a mozgalom mai elméleti munkássága „kimerül az ideologikus külpolitikai elméletek sugalmazásában”. Az idős Irving Kristol egyik utolsó nyilatkozatában óvott attól, hogy Amerika egy „szekuláris-hedonista ethosz dominálta” világrend építésébe kezdjen, ám tanácsát a fia és társai nem fogadták meg. 2001-től, ifjabb Bush elnökké választásától a neokon tábor, Békés Márton fogalmazásában, „kilépett az árnyékból, bevette a Fehér Házat, és irányítani kezdte Amerikát. De ez a neokonzervativizmus már nem az a neokonzervativizmus volt.” A szerző nem hagy kétséget afelől, hogy míg a neokonzervativizmus első változatát az amerikai hagyományok „sikeres és autentikus aktualizálásának” tekinti, ezt az új stratégiát „veszélyesnek és nemkívánatosnak” tartja. A két változat között a különbség akkora, hogy a recensensben megfogalmazódott a kérdés: vajon milyen mértékben beszélhetünk eszmei folytonosságról?

Békés Márton számos szövegrészlettel és idézettel bizonyítja, hogy az eredetivel a legtöbb ponton szakító új neokonzervatív stratégia „legkésőbb 2000-re” már teljesen elkészült, így 2001. szeptember 11. után „senki sem tudta olyan gyorsan és pontosan meg-

mondani, hogy mit kell tenni, mint a neokonzervatívok". Norman Podhoretz, az első neokon generáció egyetlen olyan befolyásos tagja, aki a második nemzedék „héját” támogatta, az általános terror-ellenes háborút egyenesen a „negyedik világháborúnak” minősítette. Valójában az történt, hogy a terrorizmust a hitleri Németország és a hidegháborús Szovjetunió szerepkörébe illesztették, s az ellene folytatott harcot globális léptékűvé bővítették. Az alapító atyák meg voltak győződve az általuk kialakított rendszer morális értékeiről, ám fel sem merült bennük, hogy azt megpróbálják más országokba exportálni. A recenzens messzemenően egyetért azzal, hogy a 9/11 utáni neokonzervativizmus valójában kantianus álmódosítást folytat – csak épp erőszakos úton próbálja elérni az „örök békét”. Az eszme ideológiává torzult, méghozzá egydimenzióssá. Találóaan és szellemesen jegyzi meg Békés Márton: amint Lenin munkáját Sztálin fejezte be, és ő mutatta meg ezzel a kommunizmus valódi arcát, úgy ifjabb Bush alatt vált láthatóvá, milyen következményekhez vezetnek az új neokonzervativizmus tételei.

Logikus tehát a munka zárszavának a következtetése: Amerikára szüksége van a világnak, de a súlyos belső gondokkal szembeülő ország „belső rekonstrukciója és kulturális önmagára találása nem kezdhető meg anélkül, hogy a világban be ne szüntesse demokráciaterjesztő misszióját.” Idézzük ide Halper és Clarke nagy visszhangot keltő 2005-ös könyvének az üzenetét: segíteni kell az amerikai konzervativizmusnak, hogy visszataláljon a saját gyökereihez a neokonzervatív tévút után. A monográfia egész gondolatmenete azt sugallja: az amerikai konzervativizmus önmagára találása az Egyesült Államoknak is segít abban, hogy visszataláljon saját gyökereihez.

Egy eszme geneziséét, kibontakozását és aztán önmagával való meghasonlását nehéz feladat megragadni és megmagyarázni – a hatalmas mennyiségű szakirodalmat áttekintő Békés Mártonnak azonban remekül sikerült ezt megoldania. A szerző őszintén bevallja, hogy nem törekedett – hiszen ez lehetetlen is lett volna! – a téma „politikai preferenciáktól mentes” feldolgozására, ám a recenzens megítélése szerint a vállalt értékrend a munka egyetlen pontján sem ment az objektivitás rovására. Ellenkezőleg, az elemzés mindvégig rendkívüli pontosságot és, nem utolsósorban, a tárgyalta kérdések iránti nagyfokú érzékenységet tükröz, amit szerencsésen egészít ki a könyv kitűnően kialakított szerkezeti felépítése.

Az amerikai neokonzervativizmus világpolitikát formáló eszméi kapcsán hazánkban (is) sok olyan elemzéssel találkozni, amely félígazságokra és félreértésekre épül – ez a munka nélkülözhetetlen segítséget jelent a tárgyilagos álláspont kialakításához.

(*Békés Márton: Az amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom, Budapest, Századvég Kiadó, 2008.*)

EGEDY GERGELY

NE FELEJTSÜK A NÓTÁT!

Sárosi Bálint antológiája

A Csíkrákoson született, Kodály-tanítvány akadémikus, Sárosi Bálint az elmúlt években két fontos kötetet adott közre a Nap Kiadó gondozásában. Előbb a cigányzenekarok kialakulásával, a „cigányozással”, a magyar nemzetkarakterben másfél száz éven változó, nagyon lényeges szerepet játszó cigányzenéről írt könyve jelent meg. Most egy tekintélyes nótagyűjteményt állított össze és írt hozzá bevezetőt. Mindkét kötet születésének háttérében ott van az a cél, hogy valamelyest enyhítsen azon a nemes és akadémikus purizmuson, vagy éppen pentaton-sznobérián, amely szíve szerint kitiltana a közhasználatból minden olyan dallamot, amely nem tekinthető autentikusan népinek. Sárosi Bálint úgy nyit ezzel a (Bartókra, Kodályra hivatkozó) szűkítő szemlélettel szemben másfajta nézetek felé, hogy nem vonja kétségbe a népdal művészi, a „magaskultúra” felől értelmezett esztétikai és történeti jelentőségét, értékét, rendkívüliségét. Csakhogy az ezekre az értékekre szűkített, a kizárólagos zenei szakszerűség alapján aligha vitatható szemlélet nem ad magyarázatot arra, hogy – amennyiben még egyáltalán akadnak – a spontán, csak a maguk örömeire daloló nótázó közösségek, nem a népzene avatott szakemberei számára értékes dallamokat-szövegeket fújnak. Sárosi ezt a jelenséget, vagyis a zene legköznapiabb megjelenési formáját azzal a nyitottsággal szemléli, amely – egyfelől – fontos értéknek tekinti a közös éneklésben megjelenő önkifejezést, az abban való felszabadulást, örömet. Másfelől nem vitatja el az ilyenkor elhangzó dallamok

zenei és művelődéstörténeti értékét. Ennek háttérében két dologra érdemes figyelni. Az egyik, hogy Sárosi Bálint becslése szerint 25–30 ezer műből tartósan 3–400 tudott gyökeret verni a szokásos nótázás repertoárjában, ami olyan fokú rostálás, hogy az autentikus népzeneben uralkodó zenei ösztön szerepét feltételezve mindenképpen valamiféle minőségelvű „válogatást” sejtet. A másik, hogy a nóták jelentős részének szerzői, előadói, terjesztői, divatjuk egyengetői a magyar történelemben ágyazva, sorsfordulóinkkal, a nemzet fájdalmaival, közös élményével és ihletével összhangban működtek. Fölbukkan a nótákban Rákóczi, Bercsényi, Kossuth alakja, a szabadságharc leverése, az ország 20. századi feldarabolása. A mindenkori kiszolgáltatottság mint történelmi élmény rendre megjelenik ebben a dalkészletben – egészen a korábbi szövegek újraköltésével elmondott panaszokig, amelyekben pl. az erőszakos téesszervezés, a padlássöprés, a kommunista rendszer más erőszakosságai jelennek meg. Ezért a nóták dallamaikkal, szövegük nyílt vagy rejtett utalásaival, szimbolikájával a nemzeti identitás részévé is váltak – ami ugyan zenei értéküket közvetlenül aligha befolyásolja, de még zenetörténeti értelemben is fontossá teszi őket. Ha másért nem, akkor azért, mert külső szemmel nézve magyarságunk megjelenítőjeként értelmezik őket: ahogyan Brahms vagy Sarasate, vagy éppen a magyarságára büszke Liszt Ferenc tette. És itt kell utalnunk arra, hogy tehetséges, képzett, vagy éppen született zsenialitásuk, a „célközönség” elvárásainak megérzése jegyében működő zenészek alkotásai is (Mosonyi, Szentirmay Elemér, Dankó Pista, Dóczy József stb.) változó szinten, de értéket jelentenek.

Alighanem csak vaskos tanulmánygyűjteményben lehetne megválaszolni, hogy milyen szerepet játszott a magyar közgondolkodásban és szellemi életben a nóta. Sok szakterület illetékesége okán szerzők sokasága kellene hozzá, történészek és irodalomtörténészek, néprajzosok, szociológusok – és persze sokféle zenekutató. „A 19. század elején nótának – idegen táncoktól való megkülönböztetésül: magyar nótának – a hangszeres verbunkos darabot nevezték. A század közepétől a népies dal lett e megnevezés örököse. Ezzel együtt a népszokáshoz szorosan nem kötött népdalokra is hamarosan ráragadt a *nóta* megjelölés” – határozza meg tárgyát Sárosi Bálint. Jellemző, hogy a Bartók-gyűjtéseken felkellesült Csáth Géza is gyűjtőmunkába kezd Szabadka szomszéd-

ságában – és büszkén arról ír naplójába, hogy hány *nótát* jegyzett le. Vagyis a nóta megjelölés a zenetudományon kívül sokáig a népdal megjelölésére is vonatkozott, s alighanem a mai, fogyó számú köznapi nótázók sem különböztetik meg az általuk énekelt vagy éppen bömbölt dalok geneológiai különbségeit.

És erre nincs is szükségük. Sárosi Bálint szerint „a dalkészlet így, meritésszerűen, nem valamilyen elv szerint válogatva tartozik hozzá a társadalom művelődésképehez”. Valóban, de nemcsak művelődésről van itt szó. A nóta a polgárosodó Magyarország másfél száz évének sajátosságaként a mindennapok emberének zenei életműködéseként jelent meg, az élet változatos színterein. Hogy milyen széles spektrumot fedett le, ahhoz elég az életmódja okán bizonyosan sokat nótázó-hallgató Adyra gondolnunk (kedvenc dalai közül kettő ebben a gyűjteményben is megtalálható). Az ő életművében, meghatározó verseiben is megjelenik a nótára utalás: a Hortobágy nótát elfeledő, káromkodó és fütyörésző poétájának képében a mélyebb jelentések, magasabb rendű értékek jelképe, a „nótázó, vén bakák” képe pedig a valóságtól elfordulással, a maguk dalainak révületébe menekülő kiszolgáltatottak alakjával már a magyarság nemzeti neurózisának és öngyógyító ösztönének bozótosába vezet.

A nóta, a nótázás tehát mindenképpen része történelmünknek, és ez az újkorban levéltári adatok, levelezések, gazdag nyomtatott anyagával, ponyváról árult gyűjtemények és irodalmi művek sorával bizonyítható, nem is szólva arról, ami a legtermészetesebb: a zenei emlékekről.

Nehéz volna (de fölösleges is) föltárni, hogy a Sárosi Bálint által közreadott gazdag gyűjtemény darabjai (együtt és csoportjaikkal) miként illeszkednek ebbe a sorba. Nehéz, már nemcsak azért, mert az előzmények sokszínű vonulataihoz való illesztésük sem könnyű, de még bizonytalanabbak vagyunk a folytatást tekintve.

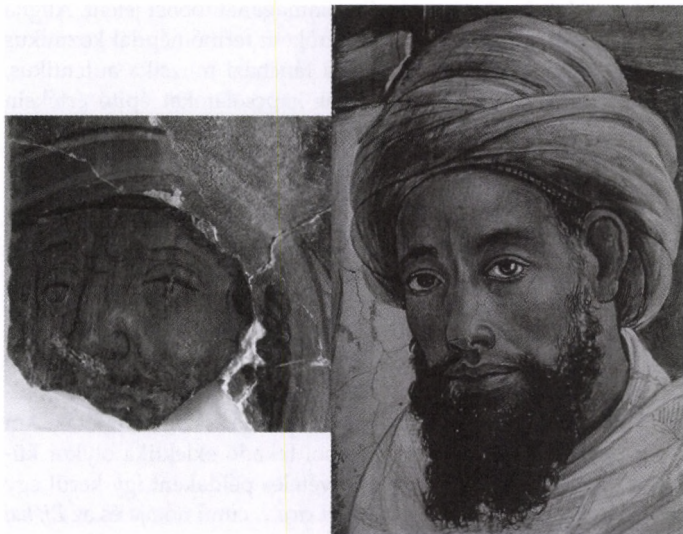
Nem tudjuk, hogy a mindent elöntő gépzene és a kulturális globalizmus a jövőben mekkora teret hagy magának a nótázásnak, annak, hogy emberek, embercsoportok a maguk örömeire és szó-rakoztatására énekelnek, nótáznak. Ezek a változások a hétköznapiakat és az ünnepeket egyaránt eléri: azok a közösségek fogyatkoznak, amelyekben a nótázó természetes. Ahogyan a középkor végén „okafogyottá” váltak és eltűnedeztek a hősi énekek, részben mert elmúlt az eposzi méretű harcok kora, részben mert olyan ál-

lamok születtek, amelyek a hagyományos közösségek „hatásköréből” kivették, és a maguk intézményrendszerének keretei közt folytatták küzdelmeiket. (Európának azon a részén, tehát a Balkánon, ahol a folyamatos háborúk, egyáltalán a „középkor” határa kitolódott, a műfaj még a 20. században is élt!) De ugyanígy a múlté lettek a hagyományos, kaszával (esetleg még sarlóval) végzett aratások, és velük együtt eltűntek az aratódalok – ma pedig már a társas élet kínálta alkalmak is elfogyóban vannak, így a nóták életben maradásának esélye is bizonytalan.

Ezt a helyzetet jól érzékeli a kötetet közreadó és bevezető Sárosi Bálint. Rövid előszava a nóta-problematika minden alapvető sajátosságára utal. Ez a problémakör nagyon is létezik: a szaktudományok számára is komoly kihívást jelent – ha ez itt nem is bontakozhat ki a maga igazi terjedelmében és mélységében.

Bartók és Kodály (de akár Kriza Jánostól Vikár Bélán, Lajtha Lászlón, Veress Sándoron és annyi másan át, Jagamas Jánosig, Kallós Zoltánig sorolhatnánk a neveket) után elvileg a népdal és a nóta két különböző, sokak szemében távoli, és ugyancsak sokak számára egymást kizáró dolog. A purista szemlélet számára *népdal az, amiről a népzene-tudomány ezt megállapította*. Ez a történeti szemlélet magától értetődően egyfajta rejtett esztétikai ítéletet is tartalmaz, mely szerint zenei értéke a népdalnak van, a „nóta” ehhez képest alárendelt, nótázni bizonyos értelemben a tudatlanság és a sekélyes ízlés bizonyítéka.

Amit egyébként sem Bartók, sem Kodály nem gondolt. Még akkor sem, ha pl. Bartók remek humorról tanúskodva ír egy levelében arról, hogy mit élt meg ősi dallamokra éhes népzeneegyűjtőként akkor, amikor minden buzgósága ellenére a fejlett, városias ismereteikre büszke parasztok – „adatszolgáltatók” – a népszínművekből és a kávéházi cigányoktól, azok operetteken csiszolt ismereteiből merített „nótákkal” örvendeztették. Ám éppen Bartók a példa arra, hogy miként jeleníthet meg mély és valós értékeket egy olyan sem remekműnek, még kevésbé ősi jogon „magyar”-nak nem tekinthető dallam, mint a *Concertóban* feldolgozott *Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarországé*. Amúgy pedig a cigányzene hatásával kapcsolatosan sem árt óvatosnak lenni. Mert – *az rendeli a nótát, aki fizet*. Degré Alajos naplójában olvashatjuk, hogy (a reformkorban) Temesvárra kerülve, ahol a város hangulatát a nagyszámú osztrák katonaság

FÉRFIFEJEK: FALKÉPTÖREDÉKEK ESZTERGOMBÓL
ÉS BOTTICELLITŐL A SIXTUS-KÁPOLNÁBÓL

határozta meg, nagyon rosszul érezte magát, „mert itt még a cigány is német”. Ami azt bizonyítja, hogy a cigányzenészek nem meghatározták, hanem kiszolgálták az adott közeg vagy közösség zenei ízlését – ahogyan teszik ezt másfél száz évvel később is.

Létezik a népdal fogalomnak egy másfajta, a korábban jelzett-nél kevésbé tudományos felfogása is, amit a Bartók és Kodály előtti felfogás is magáénak tartott (Bartalus István, a sokáig legátfogóbb gyűjtemény szerzője is ennek jegyében adta közre a *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményét*). Eszerint ide sorolandó minden, amit a nép magáénak tartva énekel: vagyis minden olyan zenemű, amelyik mintegy funkcionálisan népdalként létezik. Mondhatjuk tehát azt is, hogy a – hadd nevezsem így – *használati dal* az, amit a veretes kifejezéssel nótának nevezünk. Értelmét, jelentését, értékét így nem absztrakt zeneisége adja, hanem az adott helyzet, közösség körülményei diktálta szerepe. Vagyis a nóta rendszerint felértéke-

lódik az adott közösség számára, önmagánál többet jelent. Aligha fedezhető föl benne a természeti erőként termő népdal kozmikus távlata, kétségkívül messze esik a táncházi muzsika autentikus, önmagában, dinamikájában, társas kapcsolatokat építő értékein túl történelmi, kulturális identitást, életmódot alakító jelentőségétől. De mégis képes megteremteni a saját, alkalmanként igen vonzó erőterét. Vagyis arra is gondolnunk kell, hogy (mint más művészeknek is) a zenének nemcsak alakí (abszolút), hanem helyi értéke is van. Hogy egy – ugyan más összefüggésben – közismert szerző, P. Howard – Rejtő Jenő mélyen szántó megfigyelését idézzem: „Nincs melódia, ami gyönyörűbb, felemelőbb és meghatóbb, mint egy nagyszerű giccs, ha időszerű lesz bennünk valamiért” (írja a Santa Luciáról). Szögezzük azért le rögtön, hogy a *Nótáskönyv* darabjai túlnyomó többségükben egyáltalán nem giccses: többségükben népdalok, vagy (majdnem) népdallá asszimilált nóták. Ám a szerkesztés sajátos szempontjaiból fakadó eklektika olykor különös találkozásokat produkál. Kivételes példaként így kerül egy oldalpárra Dankó Pista *Egy cica, két cica...* című nótája és az *Ej, haj gyöngyvirág...* című virágének.

E véletlenszerű és groteszk találkozás mutatja meg, hogy ez a könyv milyen nyílt szellemű válogatás eredményeként jött létre. A nemcsak alkalmas nótáznivalót kínáló kötet eligazító előszaván túl szólnunk kell arról, hogy a könyvet a címben is megjelenített műfajnak megfelelően nótáskönyvként használókat nem terhelő, de a művelődéstörténeti kíváncsiság jegyében forgató olvasó számára fontos vagy színes ismereteket kínál ez a kötet. Így értesülünk arról, hogy mit húzatott magának szívesen Ferenc József vagy Rudolf trónörökös, melyik nótát vezényelte Csörgő Csuli az *Úri muriban*. A magam részéről ilyen megjegyzésekből szívesen láttam volna még többet. Nem állom meg, hogy ne jelezzem: Szabó Dezső kedvence a *Ki tanyája ez a nyárfás* volt, míg Puskás Öcsi a *Nótás kedvű volt az apámat tekintette a maga nótájának*.

(Sárosi Bálint: *Nótáskönyv*. Bp., Nap Kiadó, 2010.)

GRÓH GÁSPÁR

VAN KIÚT AZ ÚTVESZTŐBŐL?

Globalizáció, neoliberalizmus és jog

Prugberger Tamás közelmúltban megjelent kötete a szerzőtől megszokott alaposággal és morális elkötelezettséggel több jogág oldaláról is vizsgálja a globalizáció jelenségének a jogra gyakorolt hatását. A Miskolci és a Debreceni Egyetem tanára, a Trieri Egyetem vendégprofesszora, aki eddigi kiváló tanulmányaiban és könyveiben sem szorítkozott szűknek aligha nevezhető szakterületére (munkajog, agrárjog, környezetvédelmi jog, gazdasági jog stb.), itt ismertetendő munkájában már kifejezetten filozofikus pozícióból szemléli a jog, a gazdaság, a kultúra, a természet és a társadalom jelenségeit.

A munka – a történelemfilozófiai ihletettséggű rövid bevezetés és a zárógondolatokon túl – négy nagyobb egységből áll. Az első rész a globalizált, neoliberális gazdaságpolitika és jogrendszer kialakulásának folyamatát vázolja, részletes elemzését adva az államkapitalista jellegű kommunizmus, a szociális piacgazdaság, illetve a klasszikus liberálkapitalizmus különbözőségének, ezek mélyen eltérő társadalomfilozófiájának is. A szerző ugyanitt a jogi szabályozás és a gazdasági folyamatok néhány olyan neuralgikus jelenségére is rámutat, amely az agrártermelés globalizálódásával, az ingatlanprivatizációval, a kisvállalkozások helyzetének romlásával függ össze, illetve a foglalkoztatás krízisével, az adórendszer átalakulásával valamint a közigazgatás szétzilálódásával kapcsolatos. A második rész a bevezetés történelemfilozófiai távlataihoz illeszkedően az első részben elmondottak jogelméleti következtetéseit vonja le, élesen szembeállítva egymással a nyugati jogfilozófia két legmarkánsabb áramlatának, a jogpozitivizmusnak és a természetjognak merőben eltérő jellegzetességeit. A szerző e körben külön kitér egy demisztifikált természetjogi gondolkodás lehetőségére, amely az emberi társadalom objektív törvényszerűségeiből kiindulva egyszerre mond nemet a jogot és a társadalmat szabadon alakíthatónak vélő koncepciónak, ám azoknak az elképzeléseknek is, amelyek a természet működésében és a természetjogban pusztán saját ideológiai eszméik megvalósulását vélik felismerni. A harmadik rész a globalizáció és az emberi jogok kapcsolatát

elemzi, különös hangsúlyt helyezve a kulturális és a kisebbségi jogokra. E részben bőven teret kapnak a közoktatás, a felsőoktatás, a tudományos és kulturális intézmények működésével összefüggő koncepcionális és operatív problémák, ám az állampolgári és emberi alapjogokat illető számos más intézmény (pl. szólásszabadság, gyülekezési szabadság, véleménynyilvánítás szabadsága, egészséges környezethez való jog) tárgyalását e rész nem vagy pusztán érintőlegesen tartalmazza. Ez a körülmény a könyv logikája és felépítése szempontjából ugyan tökéletesen érthető, azonban pontosan ezért célszerű lehetett volna e rész címében bizonyos megszorítást alkalmazva arra utalni, hogy e körben az állampolgári illetve emberi jogoknak csupán néhány aspektusával célszerű foglalkozni. Azokkal nevezetesen, amelyek az egyénnek mint egy kulturális közösség részesének a létével és természetével kapcsolatosak. A negyedik rész az Európai Unió és a Magyar Köztársaság alkotmányos kapcsolatának adja kritikai elemzését, rámutatva mindarra a nehézségekre is, amely a kulturális heterogenitás és egy egységes állam lehetősége között feszül, másfelől amelyet a kulturális identitás egykori és mai realitása (keresztény középkor versus profán modernitás) idéz elő. Tekintettel a könyvben feltárt összefüggések sokrétűségére és az átfogott témák gazdagságára, ezen a helyen kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy csupán mozaikszerűen, egy-egy részlet vagy gondolat felvillantásával adjunk képet Prugberger igen alapos munkájáról. A műnek egyúttal azokra a vonulataira összpontosítunk, amelyek messze túlmutatnak a hatályos jogi szabályozásból közvetlenül adódó megállapításokon.

A szerző – többek között Radbruch, Verdross, Losonczy és Max Weber nyomán – egy olyan természetjogi elképzelés mellett teszi le a voksát, amelynek a szociális szemlélet az alapvető értékét képezi (20). Mindez igencsak összhangban van az EGK Szociális Kartájával, amelyet azonban erodálni igyekeznek a WTO és az OECD, illetve a GATT globális, alapvetően a profitérdekek logikáján nyugvó törekvései (26–27). A szociális piacgazdaság revíziójának elvi élű és jelentőségű elméletét a chicagói iskola két neves képviselője, Friedrich Hayek és Milton Friedman rakta le, miközben igencsak hallgattak arról, hogy a kartellek és a monopóliumok realitása nehezen egyeztethető össze a liberális piacgazdaság szabad verseny hirdető elveivel (28). Mindennek súlyos következményeit például a nyugdíjrendszerek átalakulásában is megfigyelhetjük, ahol a tő-

kefedzeti szisztéma mindinkább háttérbe szorítja a szolidaritás elvét, amelyen pedig maga a nyugdíjrendszer eszméje és gyakorlata létrejött és hosszú ideig nyugodott (39). Ugyancsak a neoliberális eszmékkel hozható összefüggésbe a közszolgálat és a közigazgatás erodálása, bizonyos állami funkciók privatizálása, a közszolgálat biztonságának, foglalkoztatási garanciáinak fokozatos leépítése, és olyan szolgáltatások piacról való beszerzése, amelyeket korábban hagyományosan az állami tisztviselői kar látott el. Különösen érdekesek ebből a szempontból a kétes ügyvédi és tanácsadói szerződések, amelyek közbeszerzés nélkül vagy igencsak „méretekre szabott” tenderek nyomán kötöttek (57-62). A köztalajnak a magángazdaság részévé történő transzformálásával szemben a szerző többek között Rudolf von Jhering elméletét állítja szembe, amelynek értelmében a tulajdon tárgyát képező vagyon meghatározott érték felett nemzeti értéknek minősül (91). Ez modern viszonyok között természetesen csupán a tulajdonnal kapcsolatos rendelkezési jog bizonyos korlátozását vonja maga után szükségképpen, ám – tegyük hozzá – mindennek igen erős humánológiai alapjai is vannak. Etnográfiai kutatások ugyanis szinte valamennyi ún. primitív közösség esetén azt figyelték meg, hogy az elejtett nagyobb, értékesebb vadat a közösség általában megosztja, s csak a kisebb, csekélyebb zsákmány felett rendelkezik kizárólagosan az azt ténylegesen elejtő vadász. Ugyanígy, arra vonatkozóan is adatok bősége áll rendelkezésre, hogy az ősi, kis létszámú közösségekben a jobb módúaknak szinte morális kötelezettsége az ajándékozás, hogy ezzel is gátat szabjanak az egymásra utalt közösség végzetes polarizálódásának. A szerző szemléletesen mutat rá, hogy a verdrossi természetjog és a pozitivisták Kelsen hipotetikus alapszabálya között van közeledési lehetőség, ugyanis utóbbi is szükségképp utal egy olyan társadalmi helyzetre, amely lényegénél fogva nem nélkülözheti a morális tartalmakat, bizonyos mértékű konszenzust. Minderre egykor már Horváth Barna is rámutatott, Prugberger értékelése azonban talán egyszerűbben és szellemesebben teszi világossá a természetjog és a jogpozitívizmus kapcsolódási pontjait (93). Ennek alapján állítja a szerző, hogy a Hayek nevével fémjelvezhető jog és gazdaságpolitika egyfajta privát etatizmus és a diktatúra veszélyét hordja magában. Prugberger ebben a munkájában is szépen méltatja Peschka Vilmos igen árnyalt és mértéktartó jogfilozófiáját, amely a szocialista normatívizmus szellemi közegében különösen üdítő volt mind az

objektív természeti és társadalmi törvényszerűségek figyelembevételével, mind pedig – kétségtelenül polemizáló – nyugati irányultságával. Feleleveníti egyúttal a Peschkára minden bizonnyal hatást gyakorló neokantiánus Losonczy István alakját is, aki a hartmanni létrétegeknek sajátos jogfilozófiai interpretációját adta, rámutatva a jog jelenségének a normák világán messze túlmutató realitására. Mindez azonban – tegyük hozzá – igencsak közel áll Moór Gyula jogfelfogásához is, amelyben a jog szintén egyfajta polifon, pszichofizikai valóságkomplexumként tárul fel.

Prugberger a természet objektív törvényei fontosságának hangsúlyozása nyomán egy igen fontos és korábbi írásaiban ilyen egyértelműséggel még fel nem merült gondolatot vet fel, nevezetesen a jog etológiai megközelítésének lehetőségét (96.). Ezzel egyúttal a jogelméletnek egy olyan legújabb irányzatához kapcsolódik, amely belátható időn belül vélhetően a jogbölcséleti gondolkodás fő áramlatának részévé fog válni. A szerző e körben felhozott példái – noha még csupán az állati viselkedés világából veszik eredetüket – mindenképpen találóak és elgondolkodtatóak. Egyed és csorda kapcsolata, a hatalom és az erkölcsiség biológiai alapjai éppúgy figyelmet érdemelnek a jog természeti meghatározottságának vizsgálatakor, mint a táplálékért és az erőforrásokért folytatott küzdelem. Prugberger okfejtése azonban sajnos nem lép túl a fejlettebb emlősöket jellemző természeti vonásokon, így a már kifejezetten humánológiai tényeknek a jog világával való összefüggéseire már nem kapunk kitekintést. A szerző elvitathatatlan érdeme azonban, hogy szakít a nemzetközi és hazai jogirodalomban is uralkodó azon természetjogi hagyománnyal, amely spekulatív illetve ideologikus alapon interpretálja a természet jelenségeit. Ráirányítja tehát olvasói figyelmét a jog természettudományos megközelítésének fontosságára. Ismét történelemfilozófiai távlatokat nyit a szerző, amikor azt hangsúlyozza, hogy a globalizáció mostani folyamata az ókori globalizációkhoz hasonlít. Korunkat tehát párhuzamba állítja a görög történelem Nagy Sándort követő hellenisztikus korszakával éppúgy, mint a hanyatló Római Birodalommal. Spengleri szellemű okfejtésében Emanuel Wallersteinre hivatkozva arra figyelmeztet, hogy a szociális piaccgazdaság valamilyen megreformált alakban való visszatérése egyfajta történelmi és természeti szükségszerűség (100).

Helyesen mutat rá a szerző arra is, hogy a „Nyugat kultúrkörében a jog teljesen elkülönülni látszik a társadalmi többség érdekeitől és kialakult szokásaitól és erkölceitől” (107). Mindez megítélésünk szerint aligha választható el egyfelől az alapvetően formális római jog egykori recepciójától, másfelől a kereszténység és a keresztény moralitás és szolidaritás 16. századtól felgyorsuló háttérbe szorulásától. Prugberger a mai kor pragmatikus szellemének, valamint a morális megalapozású jogfelfogás és a gyakorlatias, formális jogeszmé ütközésének megnyilatkozását látja abban is, ahogy a csoportos létszámleépítésre vonatkozó európai uniós irányelveket a Nemzetközi Valutaalap valamint a Világbank által szorgalmazott antiszociális megoldások figyelmen kívül hagyni igyekeznek.

A szerző az Európai Unió Alkotmányának tervezetével illetve a Lisszaboni Szerződéssel kapcsolatban a Nyugat gondolkodását meghatározó szellemi gyökereket (igen helyesen, ám nem teljes körűen) a keresztény és az antik hagyományokban jelöli meg. Fontos ugyanis megemlíteni Európa ún. barbár hagyományait is, amelyben a szolidaritás és az egyéni szabadság eszméje, a célszerűség és a kezdeményezőkézség nem elhanyagolható értéket jelentett, és amely északibb hagyomány nélkül a Nyugat aligha vált volna azzá, amivé alakult. E „barbár” hagyományokat – különféle oldalról ugyan, ám – olyan kiváló szerzők tartották több mint említésre méltónak, mint Hegel, Nietzsche, Evola, Rudgley, Attali. Olyan – kétségkívül kevéssé kifinomult, ám távolról sem primitív – steppei félnomád illetve nordikus kultúra volt ez, amely nélkül az európai lovagkor éppúgy nem alakult volna ki az antik romjain és a kereszténység felvirágzásának közegében, mint ahogy nem valósultak volna meg a nagy földrajzi felfedezések sem. Mindez azonban voltaképp mellékes a szerző azon nézetének vitathatatlan igazsága mellett, hogy az európai hagyományok alapvető rétegét és értékét képviselték (ha sokszor csupán az elvek szintjén is) a társadalmi szolidaritással és az igazságossággal kapcsolatos elgondolások. Éppen ennek alapján mutat rá Prugberger arra, hogy „uniós szinten a szociális és gazdasági dimenzió egyenrangú jelentősége a Római Szerződésben és az egyes csúcsértekezleti határozatokban deklarálva van”. Ebből következően tehát mindezt „az EU alkotmányában és valamennyi tagállam alkotmányában rögzíteni kellene” (183). Ehhez képest – mutat rá a szerző – „Ez a

Lisszaboni Charthában sincs kidomborítva, a tagállamok esetében pedig ezt expressis verbis csak a német alaptörvény valamint a skandináv alkotmányjogi normák mondják ki.” (183.) Ami pedig Magyarországot illeti, Prugberger igencsak baljós képet ad hazai viszonyainkról. „Ki kell mondani, hogy ma Magyarországon csak a jogszabályok szintjén van jogállamiság és demokrácia, a jogalkalmazás és a gyakorlati politika szintjén nyomásgyakorlás és diktatúra érvényesül.” (195) A szerző e lesújtó álláspontját néhány igen elgondolkodtató példával támasztja alá, amelyek közül csupán az egyik a kormány és a szakszervezetek közötti megállapodás betartásának kormány részéről történő negligálása, amelynek azonban jogkövetkezménye nincs.

A szerző ugyancsak filozofikus Zárógondolataiban felidézi az 1987-es San Franciscó-i közgazdasági konferencia 21. századra vonatkozó jóslatát a globális foglalkoztatottság 20 és a munkanélküliség 80 százalékos arányáról, valamint a nyelv-logikai szintaxis filozófiai irányzatának kultúrákat elszűrítő törekvéseit is. Prugberger „Van kiút az útvesztőből?” alcímet viselő, történelemfilozófiai mélységű jogi szakkönyve mivel is záródhatna méltóbban, mint kételyek között is a remény hangjával: „Hogy mit hoz a jövő, egyelőre nehéz megmondani. Felidézem ezért Madáchtól az Úr szavát: „Mondottam ember küzdj és bízva bízzál.” (206.)

(Prugberger Tamás: *Globalizáció, neoliberalizmus és a jog*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2008. 206 oldal.)

SZMODIS JENŐ

KATASZTRÓFA ÉS SEGÍTSÉG

Haiti

A 2010. január 12-i haiti földrengésről szóló első megdöbbentő hírek villámgyorsan bejárták az egész világot, majd hamarosan követték a katasztrófa sújtotta terület megsegítését latolgató híradások és tudósítások is. Valószínűleg részben kommunikációs okokból, részben a téma egzotikussága miatt, már a földrengés utáni legkorábbi hírügynökségi összefoglalók is kiemelték, hogy

a segélyezés nehézségeit fokozza a gyenge államiség, illetve az a tény, hogy Haiti Amerika legszegényebb országa, ahol a földrengést követően minden civilizációs gát fölszakadhat; az életben maradásért folytatott küzdelemben olyan apokaliptikus helyzet állhat elő, mint amilyent a 20. század végi film gyakran és szívesen vizionált. Mások inkább – az összeomlás teoretikusai – a civilizáció szétesésének közeli modelljét szerették volna belelátni a haiti katasztrófába, egy Umberto Eco-szerű új középkort; temetetlen halottak miatti járványt, éhínséget, a közszolgáltatások megszűnését; s mindezek miatt az indulatok elszabadulását, az állam teljes szétesését. Ennek szellemében a tekintélyes nemzeti és nemzetközi segélyezők azonnal igyekeztek is átvenni az irányítást, merő jószándékból Port-au-Prince repterén felvonták az amerikai lobo-gót, tengerészgyalogosokat vezényeltek az országba, s úgy tűnt, ezzel a lépéssel meg is oldódott minden probléma.

Csakhogy „haiti alázatos népének”, ahogyan Leonard Pitts amerikai újságíró nevezte az ország lakóit, valamiképpen sikerült megakadályoznia az ország önállóságának teljes elvesztését. Bár a hírügynökségi tudósítások rendre borzalmas körülményekről, temetetlen halottakról, bűzről, fosztogatásokról írtak, a térségből visszaérkezett újságírók és segélyszervezeti munkatársak által festett kép ettől meglehetősen eltérő volt. Sőt, többen úgy vélik, hogy Haiti népe lényegesen kevesebb deviáns magatartásformát mutatott fel a katasztrófa után, mint a jómódú amerikaiak, amikor öt évvel ezelőtt a Katrina hurrikán végzett hatalmas pusztítást az ország déli részén. Pedig Haitit összehasonlíthatatlanul nagyobb csapás érte, szemben az áldozatok kezdeti 45–50 000 főre becsült számával ma már úgy vélik, a halottak száma eléri a 170 000-et is.

Ha így történt, s az ország a lehetőségekhez képest valóban képes volt megőrizni társadalmi nyugalma, a szociológiai jelenségnek számtalan oka lehet. A legfontosabb talán az, hogy a korábban is rosszabb élethelyzetben élő haitiak könnyebben találták meg a túlélési stratégiát katasztrófa idején, mint a jobb módú amerikaiak. Haiti a társadalmi fejlettséget vizsgáló Human Development Index szerint 182 ország közül a 149. helyen áll, s ez a „helyezés” meglehetősen szemléletesen fejezi ki a problémák társadalmi gyökerét. (Magyarország 2009-ben a 43. volt a listán; Norvégia az első; térségünkben Ausztria 14., Szlovénia 29.)

Azután Haiti népe meglehetősen vallásos, bár e vallásosság a szinkretizmus sajátosságait hordozza. Becslések szerint a lakosság 80%-a katolikus, 10%-a baptista, a többi pümkösdista, adventista és egyéb vallású. Ugyanakkor az afrikai származású rabszolgák leszármazottai megőrizték őseik mágikus praktikáit is, s valamennyi felekezet küzd a vudu mágiák teljesen elterjedt, hétköznapi gyakorlása ellen. Többek között ennek a helyzetnek köszönhetően fogalmazott úgy Louis Kébreau szalézi püspök, a haiti püspöki kar elnöke 2008 márciusában, a római ad limina látogatás során, hogy az ország missziós szakaszban van, és a katolikus egyház segélyszervezetei enyhíthetik a súlyos társadalmi problémák miatti szenvedést.

Persze ez a munka korábban sem volt akadályoktól mentes: 2006 júliusában például elrabolták a Port-au-Prince egyik szegénynegyedében lévő ferences kolostor novícius mesterét, Cesar Humberto Florest, valamint egy fiatal szerzetes-jelöltet. A ferencesek több mint ötszáz éve jelen vannak a szigeten, és nagyon sokat tettek a hányatott sorsú ország szegényeiért, ám a társadalmi egyenlőtlenségek és a bizonytalan politikai helyzet következményei őket sem kímélték. Az elrabolt szerzeteseket egyébként néhány napon belül sértetlenül szabadon engedték.

A földrengést követően a legnagyobb egyházi segítyezést a katolikusok és a baptisták szervezték meg, ám a sajtó érdeklődését leginkább az a – pillanatnyilag tisztázatlan – eset keltette föl, amikor január 29-én tíz amerikai állampolgárt fogtak el Haiti dominiikai határánál, amint éppen 33 gyereket igyekeztek kicsempészni az országból. Bár az elfogottak azzal védekeztek, hogy csak jót akartak az árváknak, hamarosan kiderült, hogy a gyerekek közül 22 nem árva, így kiskorúak elrablása és bünszövetkezet létrehozása miatt emeltek vádat ellenük. Haiti igazságügyi minisztere az amerikai kormány nyomása ellenére is ragaszkodott hozzá, hogy az eljárás Haitin folytassák le, és ez a nyilvánvaló veszéllyel fenyegetett, hogy a szeretetszolgálat munkatársai életfogytig tartó börtönbüntetésre számíthatnak. Február 12-én azonban már arról szóltak a hírek, hogy elengedik az embercsempészettel vádolt amerikaiakat; azt azonban nem lehet tudni, hogy emberiességi megfontolások, a külföldi segítségért érzett hála, vagy éppen az a tény, hogy a vádlottak amerikaiak, sarkallták elnéző magatartásra a haiti hatóságokat.

Ehhez az incidenshez képest lényegesen jelentősebb volt az egyes országok, az ENSZ és a katolikus egyház különféle szer-

vezeteinek gyors és hatékony segítsége. A katolikus egyház sokszor és sokféle formában fejezte ki fenntartásait a globalizációval, annak számos jelenségével szemben. Eleinte főként azért, mert a globalizáció eszköze lett egy liberális, nem keresztény, sőt, esetenként a kereszténységgel szemben kifejezetten ellenséges kultúra terjesztésének. Később az is világossá vált, hogy a globalizáció jelen formájában ahelyett hogy csökkentené, még növeli is a szegény és gazdag országok közötti szakadékot. II. János Pál pápa 1999 januárjában a guadalupe-i bazilikában mondott beszédében egyenesen azt emelte ki, hogy a globalizáció révén a gazdag államok megerősítik uralmukat a szegényekkel szemben. Ezzel ellentétben sokszor, sok helyütt fejtette ki, hogy a globalizáció valódi kihívása a szolidaritás, meg kell valósítani a szolidáris globalizációt, amely földrészekről, távolságoktól függetlenül segítségnyújtásra kész.

A „szolidáris globalizáció” megteremtésére jó alkalmat nyújtott a szörnyű katasztrófa. A Vatikán és maga XVI. Benedek szinte azonnal közleményeket adott ki, melyben a rászorulókat megsegítésére hívtak fel. A katolikus jótékonyági intézmények munkáját koordináló „Cor unum” Pápai Tanács az Egyesült Államok püspöki karának nemzetközi humanitárius ügynökségét, a Katolikus Segélyszolgálatot (CRS) kérte fel a munkálatok összehangolására, hiszen a CRS-nek több mint háromszáz munkatársa szinte azonnal a katasztrófa után a helyszínre érkezett. De szinte azonnali segítséggel reagált a Jezsuita Menekült Szolgálat, a Máltai Lovagrend és a Haiti Caritas is: elsősegélycsomagokkal, sátrakkal, takarókkal támogatták a földrengés túlélőit.

Bár az anyagi segítség mértékét tekintve valószínűleg számszerűleg nem a legjelentősebbek, más szempontból viszont kiemelkedően fontos azoknak az országoknak a támogatása, amelyek maguk is a szegénység problémáival küszködnek. A világ egyik jelentős válságkövetéséből szóló nagybőjti üzenetében Fouad Twal jeruzsálemi pátriárka, aki böjtöléssel és templomi gyűjtéssel kívánja támogatni Haiti szükségét szenvedő népét. A latin-amerikai országok Karitás szervezeteinek mérlege szerint Ecuadorban január 14-től egy hónap alatt 1,6 millió dollár gyűlt össze egyházi adományokból; Brazília, Ecuador és a Dominikai Köztársaság civil szervezetei 4 millió amerikai dollárnak megfelelő összeget gyűjtöttek össze, a brazil Karitás ezen kívül 15 tonna élelmiszert és 1,6 millió dollárt.

Valószínűleg a segélyezők sorában a közép-európai egyházak gyűjtései nem a legjelentősebbek; mégis fontos, hogy az itt élő hívek is megértsék az összetartozást. Kárpátalján, a Munkácsi Egyházmegyében január 18-án rendeztek gyűjtést Haiti megsegítésére. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia a katasztrófa után 100 000 dollár gyorssegélyt küldött és bankszámlát nyitott a segélyek befogadására, valamint február 7-én országos gyűjtést rendelt el a katolikus templomokban. Ehhez hasonlóan Szlovákiában, Romániában, Horvátországban, Szerbiában is gyűjtéseket rendeztek.

Paradigmaváltást valószínűleg nem fog jelenteni a globális Haiti-segélyakció, s bizonyára korai lenne arról elmélkedni, hogy megvalósult a szolidaritás globalizációja. Arra azonban van esély, hogy a hatalmas katasztrófa és a nemzetközi összefogás elindítson egy folyamatot, amely egyszer majd a korábnál felelősebb, az önérdeket inkább háttérbe szorító gondolkodást eredményez.

FÁY ZOLTÁN

BIBLIAI HŐSÖK ÉS BOHÉMEK

A bibliai történetek végigkísérik az irodalom történetét. Hány és hány nagy író találta meg témáját az Írásban! A Nobel-díjas Steinbeck világhírű regénye, az *Édentől keletre*, Káin és Ábel tragikus testvérdrámájához nyúl vissza, amikor az amerikai család nemzedékről nemzedékre szálló átkát írta meg szerteágazó történetében. Az 1951-ben kelt nagyregényből Elia Kazan rendezett nagy visszhangot kiváltott filmet 1955-ben, a mozilegenda James Dean főszereplésével.

Az amerikai polgárháború jelképesen sötét fellegei borítják az Új Színház háttérkulisszáját. A színpadkép állandósul, ugyanezek a viharfelhők nyomasztják az atmoszférát végig a történet során, egész az első világháborúig. Steinbeck regényét Spiró György dramatizálta és Szikora János vitte színre. Csaknem fölfoghatatlan, hogyan is sikerült ennyire tömör epizódokba sűríteni az oly sokrétű, sok szálon futó cselekményt. Való igaz, a manapság megszokottnál hosszabbra nyúlik az adaptáció, ám ennél rövidebbre nem

lehetett volna fogni ahhoz, hogy a fő cselekményszál és a grandiózus történet, a modern bibliapárhuzam csorbítatlan maradjon. Spiró nemhiába színházi dramaturg is, kiváló érzékkel emelte ki a drámai gócpontokat, és tette hangsúlyossá a testvérvetélkedés tragédiába torkolló vonulatát. No, és az ősbűnt: a fivérek iránti szülői szeretet hiányát, illetve a megkülönböztető szeretet „lélektani buimerángját”. A testvérdramán túlmenően ott látni a korabeli amerikai társadalom széles freskóját.

Szikora – aki hagyományosan a díszleteket is tervezte – nemcsak a színpadot tette sivárrá, hanem a játékmódot is puritánra vette. Színeszei elértik szándékát: azt a sommás karaktert jelenítik meg, amit a történet továbbvitele és a bibliai fogantatású dráma megkíván. Főlős gesztusok, mozdulatok nélkül, a lényegére hántva a figurát. Igaz, Steinbeck hősei is célratörőek, mintegy megtestesítői az ószövetségi bűn és büntelenség modern áttételének, némi árnyalással persze. Gáspár Sándor, a főszereplő (Adam), aki Ábel kései utóda lenne, a gátlásos jófiú naivitásával veszi el az odavetődött rosszlányt, s amikor romlott asszonya elhagyja, súlyos közönybe zuhanva, ikerfiait is elhanyagolja. Nagy Zoltán csupa nyers jóindulatban fogant karakteres Samuel Hamiltonja téríti észhez. A Charlest alakító Baksa Imre hirtelenharagú „Káinja” megfelelő partner a két fivér vetélkedésében, nemigen kérdőjelezhető meg, miért ezt a gyűlölködő, agresszív, morózus, ám roppant férfias figurát választja szeretőjéül testvére újdonsült hitvese. Petrik Andrea mv. meglehetősen bizonytalan háttérrel ellátott, s mint később kiderül, szülőgyilkos ribancát (Kate), a bizonytalan jellemrajz ellenére is elevenné varázsolja. Derzsi János kínai szolgája maga a rejtélyes Kelet: alázatos, ám csupa szem, csupa fül – régi családi bútor gyanánt felelősséget érez a tönkremenő Adamért és elhanyagolt fiaiért. A bordélytulajdonos Tordai Teri háta mögött a bűnös üzlettel, kellőképp cinikus, ám Kate iránti anyai szeretete megpecsételi sorsát: a mielőbbi örökösödésért nem rest meggyilkolni az elvetemült asszony. Az anyahiány, és a Kate váratlan megismerésekor a döbbenet szül eszeveszett drámát Adam két fiában. Az iszonyat a frontra üldözi a Száraz Dénes alakította jóhiszemű, gyámoltalan Aront (a második nemzedék Ábelét), ahol hősi halál vár rá. Caleb (Káin) életre szóló kiábrándulást él meg az Arontól örökölt/elcsábított fiatalasszonnyal. Abra erős egyéniségét is inkább Nemes Wanda javára írhatjuk, a regény és a darab nem-

igen kínál határozott kontúrokat. A népes epizodistagárdából Vass György (Seriff), Papp Zoltán (Tylson doktor), Szikszai Rémusz (Will Hamilton) futhatja ki formáját.

A színpad két szélén helyet foglaló, két-két énekes „köz-zeneje” drámaian, roppant szuggesztív erővel, amerikai songok, spirituálék, bluesok és egyéb kórusművek gazdagon árnyalt interpretálásával készíti elő a soron következő, drámai jelenetet. Az Édenből való kiűzetés immár az ember génjeibe oltva, újra és újra szedi áldozatait, ha Isten teremtménye nem a felelős választás szerint él.

Úgy tetszik, a színpadi adaptációk, a valamikori regénysikerek dramatizálása tarol az idei évadban. Az Örkény István Színház a *Bohémélet* eredeti prózai változatát adta elő, azaz az Henry Murger írta *Jelenetek a bohéméletből* (1851) című színdarab, majd regény Aki Kaurismäki által filmre, majd színpadra átírt változatát. Természetesen Puccini-zene nélkül. Helyette bevonták Matkó Tamás kiszemeltjét, mely a színpad felső részén elhelyezkedve, az előadást groteszk zenei ellenpontokkal színezi.

A Kaurismäki-darab magyar színpadi változatát Jankó Szép Yvette fordítása nyomán Ascher Tamás és az Örkény István Színház dramaturgja, Gáspár Ildikó készítette. Ascher jól ismert intellektuális játékaival dúsított, mulatságos előadást látunk, ám a nemegyszer lapos szöveget nem mindig képes élővé tenni, netán szellemes metaforákkal ellensúlyozni, viszont pezsegnek a groteszk színpadi ötletek a színen. Bohém tanya, szegényes albrét, szimpla székekkel, fekvőhely gyanánt földre terített, nyűtt paplanokkal (díszlet: Izsák Lili). A leleményt, a narrációt, ami egyúttal az előadás ritmusát is lassítja – vélhetőleg – a regényből átemelt leírások, történetmesélések (kvázi szerzői utasítások) képezik, melyeket a dialógusokat megszakító szereplők ékelnek a darab szövegébe. Amennyire parodisztikus a színészek ajkán ez a narráció, a néző számára egy idő múltán éppolyan unalmas, lankasztó. Ascher nagy erénye a fájdalmasan szatirizáló, koherens játékképzés, s az eredeti vízió kidolgozásán túlmenően a szereposztás: a kedvtelve ironizáló színészek bővérű figurateremtése és szellemes összjátéka. Frappáns és mélyértelmű ötlet, hogy a Puccini-zenét nélkülöző előadásban, az operába beülő barátnők, Mimi és Musette, a mozarti *Figaro házasságát* nézik az ék alakban összefutó falak lépcsőzetén, mintegy a kakasülön üldögélve, s a jelenet végén maguk, a rájuk váró Rodolf és nézőtársaik éneklék az opera felvonásvégét, Matkó

Tamás kiszenekearának kíséretében. Ám a friss ötletek ellenére sem lehet véka alá rejteni, hogy a darab nem több mint epizódfüzér – és a párizsi bohémvilág felszínét kaparássza, ha sokszor a jobb sorsra érdemes művészek nyomorát oly riasztónak festi is le.

A *Bohémélet* helyszíne ugyan Párizs, de Kaurismäki a kelet-európai fordulat utánra asszociáltatja a nézőt: az ő Rodolfja albániai bevándorló festő, aki hivatalos papírok nélkül, galériákban házal nagyméretű vásznával. Széles László – aki külsejével némileg a finn rendező, Aki Kaurismäki képére hajaz, kivált oldalt előre fésült hajzatával – a maga bumfordiságában elpárizsiasodott, kisé még vidékies bohémet farag a szerepéből. Debreczeny Csaba Marcelje megjelenésében, mozgásában is könnyed könnyelmű; vállalat verdeső, göndör frizuráját, köpönyegét, hosszú sálját egyik népszerű, fiatalosan jóképű színdarabírókra szabta a jelmeztervező (Szakács Györgyi). Debreczeny bőséges öniróniával járja Marcel vaskos színművével a színidirektorok portáját. Schaubard képében Csuja Imre ágrólszakadt, igencsak provinciálisra vett, mondhatni, hajléktalan zeneszerzőt prezentál. Baudelaire kutyát roppant „antropomorfi” kifejező erővel Takács Nóra Diána játsza, majdhogynem a baráti kör negyedik bohémjeként. Szandtner Anna temperamentummal megáldott Musette-je, Rodolf „főművének”, az *Átkelés a Vörös tengeren* című vásznanak parodisztikus megelevenítését is magára vállalta, amiként a temetőbéli giccsangyalszobor szellemes életre keltését is. „Kőkezéből” rántja ki nagy nehezen a Miminek szánt virágcsokrot Rodolf. Hámori Gabriella a végzettel eljegyzett múzsa bizonytalanul körvonalazott szerepében csak a bájos, szeretetre méltó lányt testesíti meg, korántsem látni rajta a gümőkór halálos jegyeit; ha nem ismernénk a történet végét, meg is lepődhetnénk, miért is viszi el hirtelenében a tuberkulózis. Igaz, szép jelenetet ajándékoz neki a fináléban Ascher Tamás. A leterített paplanról némán föláll, s a színfalak mögött eltűnik, miközben a mezőről tépett virágokkal a kezében haldokló kedveséhez lélekszakadva rohanó Rodolf már csak az üres ágyra dobhatja a csokrot. A színpadon a gyűrött paplan és Mimi gazdátlanul hagyott cipője árválkodik. A *Bohémélet* tragikus mivolta végül is mélységet kap a zárójelenetben, anélkül, hogy a közismert Puccini-opera melodramáját reprodukálná. És ez nem kis fegyvertény.

METZ KATALIN

A VASBETON ÉVSZÁZADA

Ha az építészet történetét nem a formanyelv megszokott stílusperiódusai alapján, hanem az építmények tartószerkezeteinek változásai, illetve az építéstechnika alapján tagoljuk, akkor a közelmúltban végbement fejlődés-változás jelentősége még feltűnőbb lesz. Már a 19. században megjelentek az építészettörténet különösen jelentős építőtechnikai újításai. Előbb az öntöttvas-, majd a fémtechnika fejlődésével egymást követően a vas- és acél-szerkezetek mind nagyobb fesztávolságú és egyre karcsúbb alkotások építését tették lehetővé. Az 1889. évi párizsi világiállítás gépcarnoka 110 méter alátámasztás nélkül áthidalt szélességű tér látványával kérkedhetett. Röviddel a vas és acél építéstechnika térhódítását követően terjedt el egy új építőszerkezet, mely a hagyományos kő- és téglalapítményeket kiegészíthette, illetve leválthatta. Ez egyben új formanyelv kialakítását is ígérte. Ezt a lehetőséget a vasbeton kínálta.

A beton „őset” már a rómaiak ismerték: a puzzolánt. Ez a mészhabarcsnál keményebb építőanyag volt. A betonhoz hasonlóan vízzel összekevert kötőanyagból és adalékanyagból (homokos kavics) állt. Az ipari forradalommal a 19. században a cementgyártás korszerű kötőanyagot fejlesztett ki, ami lehetővé tette a magas szilárdságú beton elterjedését. Az 1855. évi párizsi világiállításon Lambot nevű mester vasbetonból készített csónakot mutatott be. Mégis inkább az ugyancsak francia Monier-t tekinthetjük a szerkezet feltalálójának, aki – a beton legendája szerint – észrevette, hogy a betonból készített virágtartóinak tartósságát bámulatosan megnövelte a peremükbe ágyazott néhány vasbetét. Szükség volt azonban még jó néhány évtizedre, amíg a vasbetonnak az építéshez hasznos konstrukcióit kifejlesztették. Ennek fontos kezdeti lépése volt a többszintes épületek falazatainál addig használt falkötő vas helyettesítése vasbeton koszorúval, mely a födémgerendák felfekvését szolgálta.

A 19. század második felében elméleti úton is tisztázták a vasbeton technika lényegét, a két különböző tulajdonságú anyag, a vas (illetve az acél) és a beton együttműködését. A beton előnyösen felveszi a nyomó-, a vas a húzóerőkből keletkező feszültségeket. A beton csak viszonylag alacsony húzófeszültségeket tud felven-

ni, míg a vas erre kiválóan alkalmas. A beton tömbökbe önthető vagy lemezek közé döngölhető, az acélbetétek körszelvényű pálcák illetve rudak. A beton önthető, szilárdulás után megkövesedett monolit anyag. A beton teljesen körülveszi az acélbetéteket, s így biztosítja azok rozsdamentességét. A vasbetonszerkezetek elemi példája a tartó, amely két végén felfekszik. Önsúlya valamint a viselt hasznos terhelés hatására lehajlik (valójában csak műszerrel mérhető mértékig), eközben a keresztzelvényét tekintve annak felső részében összenyomódik, míg alul szét kíván húzódnival. Ennek az igénybevételnek fent a beton, alul a betonba ágyazott vasbetétek (a dróttól a rúdalkig terjedő szelvény mértékkel) ellenállnak. Ez az egyszerűsített példa ne felejtse, hogy hosszú, több helyen alátámasztott vasbetongerendák terhelés hatására mintegy kigyózó hullámvonallá igyekezzenek alakulni, ha a váltakozva fent és alul vezetett acélbetétek nem lennének a méretezésnek megfelelő helyükre ágyazva. A vasbeton lemez, az egyik leggyakoribb konstrukció forma, vékony és széles tartónak tekinthető, a vasbeton oszlopban az acélbetét részben ugyancsak nyomást vesz fel, de véd kihajlás, helyesebben kidomborodás ellen is. A két eltérő tulajdonságú anyag együttműködését a vasbetétek helyzetének pontos meghatározása és rögzítése, a két anyag egymáshoz tapadása (kampósra hajlított végek, kengyelek, elosztóvasak) biztosítják.

A vasbeton építőtechnika további fejlődésével már az 1920-as években megjelentek a hajlított vékony vasbetonlemezekkel épülő héjszerkezetek. Az előre gyártott, többfunkciós elemek (tartógerendák, födém tálcák, építményoszlopok, póznák stb.) a második világháborút követően terjedtek el. Az acélhúrokkal vasalt, feszített betonelemek kisebbek lehetnek, és így gazdaságosabb szelvényű és repedésmentes elemeket biztosítanak.

Elnézést kérve azért a szerkezettani bevezetésért most térek rá arra, ami írásom aktualitását bizonyíthatja. Mintegy száz éve, hogy a vasbeton a kezdeti próbálkozásokból kilépett, a gyermekbetegségeken túljutott, és az egész világon az egyik legfontosabb építőanyaggá illetve építőszerkezetté lépett elő. Az ember építőmunkáját ilyen mértékig befolyásoló változás már kultúrtörténeti eseménynek számít, ennek üljük most a csendes jubileumát. Nekünk, magyaroknak azért is meg kell erről a centenáriumról emlékeznünk, mert az új szerkezet elterjesztésében jelenős szerepet vállaltak alkotásaikkal a magyar mérnökök is.

A vasbetonszerkezetek gyors elterjedését az első világháború előtti években a nagyközönség kezdetben alig vette tudomásul. Vasbetonnal elsősorban ipari létesítmények (silók, gyáracsarnokok) épültek, sok belvárosi házon az új tartószerkezet elemei nem is mutatkoztak. A műértők különben is el voltak foglalva a szecesszió színes kompozícióinak csodálásával vagy megvetésével. Sok helyütt a vasbeton segítő erejét sem vették észre. Így amikor a 20. század első éveiben a velencei Szent Márk tornya avultság következtében összeomlott, azt már csak az idegenforgalmi attrakció miatt is sürgősen fel kellett újból építeni. A műemléki hitelesség szempontjait figyelmen kívül hagyva 1910-ben az új építőanyag segítségéhez fordultak, a téglaburkolat a történelmi hitelességet ma is sikeresen idézi. Alig néhány látogató tudja, hogy nem egy középkori építmény lépcsői közé szorított, hanem egy vasbeton vázas toronyba épített felvonó repíti fel a város látványának élvezetéhez.

Mihailich Gyula (1866–1954) professzor maga is a vasbeton-építés magyar úttörőinek egyike, a temesvári Béga-híd (1908) és több más vasbeton szerkezetű építmény tervezője, egyben a *Vasbeton szerkezetek* című tankönyv (1923) szerzője. Ő nevezte Zielinski Szilárdot (1861–1924) a vasbetonépítés magyar apostolának.

Zielinski a budapesti műszaki egyetemen 1884-ben szerezte mérnöki diplomáját, ezt követően külföldön, főleg a neves francia Hennebique cégnél szerzett tapasztalatokat. Hazatérte után irodát nyitott, később ő is műegyetemi professzor lett. Irodájában a századelőn számtalan neves alkotás tervei készültek. Köztük víztornyok, vízügyi létesítmények (duzzasztók, gátak), gabonasilók, hidak és magasépítmények. (Hajós György 2004-ben megjelent, Zielinski Szilárd munkásságát részletesen tárgyaló életrajza több mint száz alkotást és tervet sorol fel.) Kiemelkedő jelentőségű közülük a fiumei kikötőben épült vasbeton vázas kivándorlószállás többszintes épülete, a Belovárott (1904) és a Pesti Hengermalom részére (1909–1911) épített siló, a szegedi (1904) és a margitszigeti (1912) víztorony. Több helyi érdekű vasút részére épültek tervei alapján fűtőházak és áruraktárak. Főművei közé tartozik a Fogaras–Brassó vasútvonalon 1907-ben épített két Sinka völgyhíd, ahol első ízben fektettek 60 méter támaszközü vasbeton ívtartókra vasúti vágányt. Magyar sors, hogy a világ néhány évvel később a svájci Rhätische Bahn részére épített vasbeton ívhidakat tartja az úttörőknek. Pedig azokat csak a fogarasi hidak kedvező tapaszt-

talait megismerve építették meg. Meg kell itt említeni, hogy a Fogaras–Brassó vasútvonalat a román vasutak fővonalá korszzerűsítették és ezért harminc évvel később új nyomvonalra fektették. De a Sinka völgyhidakat műemlékként megtartották, fenntartják, és látogathatók.

A hőskort követően is épültek magyar mérnökök tervei alapján a vasbeton technikában élenjáró alkotások. Menyhárd István (1902–1969) nevéhez kötődik az említett vékony falú vasbetonlemez-technika tökéletesítése. Budapesten a kelenföldi pályaudvar közelében a Hamzsabégi úton 1940-ben épített autóbuszgarázs a világon az első két irányban hajlított héjszerkezetként épült. Menyhárd később az Iparterv iroda szolgálatában készített vasbeton szerkezetű csarnokaiban is sok építőtechnikai újítást vezetett be. Ezért személyében a vasbeton évszázad egyik nagy mérnökére kell emlékeznünk. Alkotásait Erényi Iván *Menyhárd István* című életrajzi kötetéből (1990) ismerhetjük meg

Mint említettük, az 1950-es években a vasbeton szerkezetek két nagy újítással léptek előre. Az egyik az előregyártás, a másik a feszített acélbeton volt. A vasbeton előregyártás műfajában – főleg a csarnok-keretszerkezetek nagy és nehéz elemeinek helyszíni betonozásával és beemelésével – a magyar építőipar az 1950-es évek nagy ipari beruházásait szolgáló építkezéseknél ugyancsak feltűnést keltett, sőt, elismeréseket aratott külföldön. Hogy csak kettőt ragadjunk ki az Iparterv sok jeles alkotása közül: az inotai erőművel (1950, tervezők: Mátrai Gyua, Wolf Johanna, Fekete Béla és Pászti Károly) és a kazincbarcikai műtrágyatárházzal (1952, tervező: Gnädig Miklós). Az ebben a műfajban költséges előregyártásnak sajnos kényserű oka az ország faanyagihiánya volt: az állványozás és a zsaluzás helyett kellett ezt a gazdaságtalanabb, de technikailag merészebb megoldást választani. A hazai feszítettbeton-gyártás neves úttörője pedig Bölcskey Elemér műegyetemi professzor volt, aki erre vonatkozó elméleti ismereteit és kutatásainak eredményeit először a 6-os út bolondvölgyi viaduktjainál tudta sikeresen megvalósítani.

A vasbetonépítés műszaki fejlődése folytatódik, noha a vasbetonépítés az elmúlt száz évben kiforrott technika lett. És a magyar alkotások ezzel a fejlődéssel nemcsak lépést tartottak, de élvonalában haladtak. Elismeréssel kell ezért adóznunk megannyi kiváló magyar mérnöknek, akik közül mindössze néhányat említettünk. A téma a szakirodalomban bőségesen feldolgozott. Itt csak azt ki-

vántuk tudatosítani, hogy immár száz éve a világ építőipara és vele együtt mi magyarok is új utakon járunk.

És végül meg kell jegyezni, hogy noha a vasbetétek már réggen kizárólag acél minőségűek voltak, a magyar nyelvben mégis a vasbeton elnevezés maradt használatban, szemben több idegen nyelv (pl. a német Stahlbeton) szóhasználatával. S még egy feledésbe merült nyelvi kuriózum: Csonka Pál professzorunk említette műegyetemi előadásai során, hogy abban a hőskorban, melyről itt megemlékeztünk, a betont ékezettel és hangsúlyosan még *bétonnak* mondták.

KUBINSZKY MIHÁLY

FORDULÓBAN

A mikor ezek a sorok olvashatók lesznek, már túljutunk a választások első fordulóján, amelyik megmutatja, hogy ki alakít kormányt, és rövidesen azt is megtudjuk, miként alakul a parlament összetétele. Az elmúlt választások tapasztalatai és kutatási eredmények egyértelművé tették, hogy a szavazók jelentős része kivár döntésével. A végeredmény kialakításában igen nagy szerepük van azoknak, akik csak az utolsó napokban, esetleg órákban döntenek el, hogy egyáltalán szavaznak-e, s ha igen, kire. Ezért különösebb értelme most nincs annak, hogy részletes esélylatolgatásba bonyolódjunk. Addig minden pártot érhet baleset: kit egy fölhevült pillanatban elmondott, kiforgatható mondat, kit egy újabb előzetes letartóztatás, egy újabb bűnbánó vallomástétele, vagy éppen egy pártján annak elveit számon kérő helyi vezető.

Lassan negyedik éve, hogy az általános bizonytalanság közepe csupán a Fidesz sikere látszik biztosnak. Előbb legfőbb ellenfelének duplájára, majd háromszorosára emelkedett támogatottsága, időközi választásokon néhol történelminek nevezhető különbséggel győzött. Előnye ezúttal már nemcsak a statisztikai, hanem a politikai hibahatárt is messze meghaladja. Így nem a győztes találgatása vagy a koalíciós aritmetika rejtvényei határozzák meg a választási esélyeket taglaló műsorok tematikáját, hanem az, hogy lesz-e a Fidesznek kétharmados többsége. Ahogyan a mai, a pénz

világa által uralt nyelvi erőterben ezt mondani szokás, a piac jó előre beárzta az egypárti, fideszes kormányt. Hogy az ország vezetésére ma az egyetlen alkalmas politikai erő, azt már az ellenfelei is tudják, még a szocialisták tudatalattijában is eldőlt a választás: a piros most nem a buli (ahogyan négy éve mondták), hanem a gyász színe.

A minden idők legrosszabb magyar kormányzati teljesítményeit nyújtó MSZP–SZDSZ koalíciónak felbecsülhetetlen érdemei vannak abban, hogy ma ennyire a Fidesznek áll a zászló. Ezért a legtöbbet Gyurcsány Ferenc tette, beigazolvva azokat a fideszes véleményeket, amelyek örömmel fogadták Gyurcsányt, abban bizakodva, hogy ő majd tönkreteszi a pártját. És igaza lett annak is, aki már 2002-ben azt mondta, hogy a szocialisták úgy győztek, hogy alkalmatlanok a kormányzásra, és ez teljes összeomlásukhoz vezet. De e várakozások 2006-ban még nem igazolódtak. Csak reménykedhetünk, hogy az azóta eltelt újabb négy év az ország számára nem lesz végzetes.

Minden új kormány elődje örökébe lép – ami persze oly nyilvánvaló, hogy kimondani sem illik. A második Orbán-kormány egészen más örökséget kap, mint az első. 1998-ban már egy mélypontján túljutott gazdaságot és költségvetést vett át Orbán Viktor és kormánya, most pedig olyat, amelyik még mindig süllyed. Akkor egy alkalmatlan koalíciós társsal való kormányzás jelentett mindennapi kihívást, most azzal az édes gonddal kell majd küzdenie, amit az jelent, ha a párt túlnyeri magát. Egykor az is dicséretes teljesítménynek számított, hogy az új kormány képesnek bizonyult az ország hajójának navigálására. Most a közvélemény túlnyomó része ezt természetesnek veszi, és el is várja, sőt kifejezetten Orbán Viktortól várja, hogy a sodródás és vergődés után határozott irányt találjon.

Tizenkét évvel ezelőtt a kormányzás nehezebb volt, de a helyzet könnyebb. Akkor a rendszerváltás alapérdekeihez és értékeihez kellett visszakanyarodni, most átfogó rekonstrukcióra van szükség – és közben a győzelem (illetve a nyolc évvel ezelőtti kudarc) áráként ki kell fizetni a magukat baloldalnak és liberálisnak tekintő pártok országlásának irtózatosságot.

Mit jelent ez? Nagy lehetőséget és még nagyobb felelősséget. Az új kormány látható és kimutatható, valamint láthatatlan, de érezhető csódtömeget örököl meg, amely egészében nem is mérhe-

tő föl. Sőt: fölmérésének kísérlete maga is kockázatos, mert anyagi részében az ország külső megítélésében ártalmas lehet, társadalmi-szellemi tekintetben pedig a defetizmus hangulatát erősítheti akkor, amikor a mindannyiunk előtt álló feladat remény és tenni akarás nélkül megoldhatatlan. Nemcsak a gazdaságban, hanem minden téren – de már ez is köztudott. Ahogyan az is, hogy bármely pénzügyi válságot, fizetési krízist csak a hiányok másfajta elosztásával lehet *gyorsan kezelni: a (relatív) költségvetési egyensúly ára a társadalmi deficit*. A Bajnai-féle vész kormány a jövő terhére fizetett. Az infrastruktúrára, társadalom- és népesedéspolitikára, egészségügyre, közlekedésre fordítható összegek megkurtítása, a szociális és kulturális kiadások lefaragása, az adóemelések, a megállíthatatlanul növekvő állami eladósodásnak az önkormányzati rendszerre való részbeni átterhelése, a közszférában elköltött összegek csökkentése a közvetlen csődveszélyt elhárította. De semmilyen problémát nem oldott meg: ha mandátuma nem jár le, Bajnai Gordon kormánya néhány hónapon belül bele is bukott volna. Ez a rejtett bukás már ott van az MSZP mélyrepülésében: a szokatlanul súlyos kudarc alapja ez a tehetetlenség, és nem az egymásba érő korrupciós botrányok.

Az új kormány dolgát alig könnyíti meg, hogy nem csődöt, hanem csupán csödközeli helyzetet örököl. Nyolc év bűnei és hibái halmozódtak egymásra, és az új kormány egy megoldhatatlannak tűnő helyzet megoldására kap mandátumot. Ez a helyzet a pártállam összeomlásának időszakát idézi: akkoriban gyakran emlegettük a mocsárba esett Münchhausen báró példáját, aki a saját hajánál fogva emelte ki magát a mocsárból.

Nem tudjuk, hogy az új kormánytól csak csodát várnak-e a választók, vagy valóban bizalmat szavaztak neki. Ha nem ez utóbbi áll fenn, akkor az első feladatai közé tartozik, hogy a csodavárók illúzióinak eloszlátása közben szerezzen további bizalmat. Ez annak idején az Antall-kormánynak nem sikerült: a rendszerváltás iránti óriási várakozás idején a társadalom jóval kevesebbet tudott arról, ami várt rá. Most talán könnyebb lesz elfogadtatni, hogy a kezdődő ciklus kulcsszava egyelőre nem a jólét lesz. Sőt, nem is valamely közkeletű gazdasági vagy politikai cél, hanem valami más. Bármilyen meglepő, valami spirituális tartalom – amelynek fontosságát hosszú évek kudarcai emelik valóságformáló erővé: a

PUTTÓK ESZTERGOMBÓL ÉS BOTTICELLI LONDONI
JÉZUS SZÜLETÉSE KÉPÉBŐL

bizalom, a hitelesség, a remény, a tisztesség egyébként gazdasági mutatókban is megjeleníthető értékek.

Az elmúlt nyolc év után különösen fontos, hogy a közvélemény elfogadja: a megújuláshoz nem elég a *létező* demokrácia, ahhoz *működő* demokráciára van szükség. Ez pedig morális, hangulati, szellemi háttér nélkül elképzelhetetlen. Ennek megteremtése óriási próbatétel: egy nagyarányú választási siker, a győztesbe vetett hit azt jelenti, hogy a győzteseknek a mai magyar hétköznapok fölé kell emelkedniük. A közlekedőedények törvénye szerint egy adott rendszerben mindenütt azonos magassáig emelkedik a benne lévő folyadék. Ennek értelmében a politikai rendszerben pártkötődéstől függetlenül azonos szinten kellene állnia az etikus magatartásra való hajlandóságnak, jogkövetésnek, a közjó iránti elkötelezettségnek és annyi másnak. A győztesek iránti bizalom arra a feltételezésre épül, hogy a most hatalomra kerültek tisztessége-sebber, elkötelezettebbek, felelősebben gondolkodnak, mint azok, akiknek a helyére kerülnek. Vagyis, az előző kormányzat vezetői alkalmatlansága, a különböző hatalmi rendszereken belül a korrupció elvének államrezonná válása ellenére a most kormányzásba kezdőknek nemcsak az ország vezetésében kell sikeresebbnek lenniük, hanem emberi minőségükben is a Medgyessy–Gyurcsány–Bajnai korszak országlásának főszereplői fölé kell kerekedniük.

Ezért az elkövetkező kormányzásban csak a szakterületek különülnek el élesen, a feladatok nem. A feladat mindenütt ugyanaz: szétesett, hiteltelen, a már csak a korrupció által működésben tar-

tott és sokszor csak a korrupció lehetőségéért működtetett struktúrákat kell lecserélni, s helyükre hatékonyan és átláthatóan működő szervezeteket állítani. Húsz éve azt hittük, hogy ez a rendszerváltással megvalósul. Tizenkét éve azt hallottuk: kormányváltásnál nagyobb, rendszerváltásnál kisebb változtatásokra van szükség. A helyzet ma összetettebb, a feladat nagyobb: a rendszerváltás rendszerváltása vált szükségessé.

A választásokon a frontemberek megítélése határozza meg a pártokhoz való viszonyt. A Fidesz emblemikus politikusainak elfogadottsága kiemelkedő – ám a kormányzás mindennapjaiban a második-harmadik vonal sikeres működése, elfogadtatása, hitelessége legalább olyan fontos, mint a legfelső vezetése. A párt nemcsak a „húzóemberekből”, országosan ismert személyiségeiből áll, hanem a mezei hadakból, és a győzelem reményében csatlakozott konjunkturális elemekből is – akik nélkül nem lehet kormányozni. Belőlük kell kialakítani a korrekt, hiteles kormányzás erőit: olyan emberekből, akik a magyar valóságban élve nagyon is ki vannak téve annak, hogy belesüllyedjenek az elposványosodott közélet mocsarába. Ez lesz akkora feladat, mint az ellenzékkel való küzdelem.

* * *

A választások után azonban a kormányon kívül is folytatódik az élet – bizonyosra vehetően megváltozott pártpolitikai helyzetben, a pártszerkezet átalakulása közepette. Ez a világ, a közpolitika világa ugyan csak választások körül látszik igazán fontosnak, de ebben a közegben formálódik a következő évek vagy évtizedek kormányzati háttere. Ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy a kormány előtt álló feladatokról elmélkedünk.

Az uniós választások óta a legtöbb figyelmet a Jobbik előretérése kapta. Úgy gondolom, hogy ez a figyelem valójában nagyobb annál, mint amit a jelenség érdemel. Nagy valószínűséggel átmeneti jelenségről van szó: ez a támogatottságnövekedés a demagógiára fogékony, túlhevült érzelmi világú, elégedetlen szavazók időleges megnyerésére épül. A Jobbik nem kínál valódi alternatívákat, nincs kormányképes szakértői háttere. Az ország vezetésére ugyanolyan alkalmatlan, mint volt annak idején Torgyán Kisgazdapártja, amelyik szavazóbázisa a kiábrándult baloldaliakkal együtt valaha, a Bok-

ros-csomag meghirdetése idején ugyancsak hatalmasra duzzadt – hogy aztán a semmibe hulljon. A szavazó azonban olyan ember, hogy mindig talál magának támogathatónak tekintett pártot, ha akar. Akart, és megtalálta a Jobbikot. Mivel azonban ez a párt ab ovo nem kormányképes, alighanem ott is fogják hagyni. Azt még nem tudjuk, hogy kiért.

Súlyosabb szerkezeti probléma, és a Jobbik sikerében is szerepet kap, a baloldali alternatíva összeomlása. Az elmúlt nyolc év egyre kiterjedtebb és egyre mélyebb válsága nemcsak a gazdaságot, közigazgatást, az egyes ágazatok működését verte szét, hanem a korábban megingathatatlanak tűnő pártrendszer is, és a politikai és a közkerölcs rendszerét. Egészében úgy látszik, hogy a rendszerváltás jutott csődbe. Ám ugyanez a rendszer 1998 és 2002 között egész tisztességesen működött! Még az is az elfogadottságát bizonyította, hogy a Medgyessy-féle szédelő kampány sem támadta: beérte azzal, hogy pusztán „jóléti rendszerváltást” hirdessen. Sajátságos, hogy a rendszerváltás bukásáról szóló fejtegetések az MSZP-s kormányzás nyomán szoktak megjelenni. A *bal-liberális kormányzás = elégedetlenség* képlet új formulája: *két bal-liberális ciklus = elégedetlenség a négyzetben*. Ha e képlet igaz, márpedig aligha vonható kétségbe, hogy az, akkor nagyon is elképzelhető, hogy nem a rendszerváltás rendszere jutott csődbe (ahogyan azt olyan kiváló elemzők, mint Bogár László és Tellér Gyula többször is kimutatták), hanem a rendszerváltás rendszerének *szocialisták által*, a neoliberális eszmebuborék jegyében üzemeltetett mutánsa. E feltételezést megerősíti a szocialista kormányzás csődje – ahogyan a mögötte álló párté is.

Ez a csőd nem egy, nem nyolc, még csak nem is húsz éve bármikor napirendre kerülhetett volna. Ez a csőd: genetikailag kódolt összeomlás, ami már akkor előrevetette árnyékát, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZMP képtelen megtalálni Kádár János utódját. Vagyis amikor világossá vált, hogy az MSZMP nem kommunista vagy szocialista, hanem kádárista párt volt (ahogyan a régiós állampártok általában nem eszmékhez, ideológiákhoz, hanem aktuális vezetőkhöz igazodtak).

Az utolsó olyan vezető, aki ezt (már és még) tudta: Horn Gyula volt. Ezért nemcsak praktikus okokból, saját frakciója sakkban tartására, és nemzetközi legitimitása erősítésére társult az SZDSZ-

szel, hanem azért, hogy pártját modernizálja, egyúttal a hazai baloldal ideológiai vákuumát próbálja meg valahogy kitölteni. Megérezte azt a veszélyt, amely a kádárizmus tehetetlenségi nyomatekából és pártja örökletes ideológiafóbiájából következett. Azt is tudta, hogy az adott helyzetben az MSZP túlélését a zsákmányelvűség fenntartása, illetve erősítése jelenti. Azt a nagy változások előtt megfogalmazta, hogy a rendszerváltás viharai közben pártja legfontosabb feladata a vagyon megtartása, illetve további vagyonszerzés. Kormányfőként pedig arra törekedett, hogy „baloldali elkötelezettségű nagytőkés csoport” létrehozásával annak védnöksége alá helyezze a pártot.

Ez a modell működőképesnek látszott, de közös értékrend, ideológia, koncepció hiányában tartós fennmaradása kétségessé vált. Diktatúrában a *szavazók* megtartásához elég a hatalom. Demokráciában a hatalom megtartásához *szavazók* is kellenek, akiknek megszerzéséhez a pénzen és a fölvásárolt médián túl kell valami ideológiai tartalom is. Ilyet a marxizmust csak elhagyni, de másra váltani nem tudó szocialisták nem találtak. Amit az SZDSZ kínált nekik, az napi szinten elég volt a túléléshez, és elfedni látszott az új értékrend, gondolkodásmód hiányát. Hosszabb távon ez a segítség katasztrofálisnak bizonyult, mert fölszámolta az MSZP szellemi-ideológiai önmeghatározásának esélyét. Részben azért, mert a honi liberálisok a nyilvánosság előtt elsősorban az extrémítások védelmezőinek szerepében jelentek meg, és a kádárista örökséget őrző szimpatizánsok prűd, ortodoxiára, kirekesztésre hajló értékrendje számára éppoly elfogadhatatlanok voltak, mint ahogy a konzervatívok sem tudtak megbékélni velük. Arról pedig, hogy a neoliberális gazdaságpolitika és a szociális jogok védelme milyen távol áll egymástól, nem is érdemes beszélni. Mindezt betetőzi, hogy a liberálisok nyugaton nem az olykor hivatkozási alapul szolgáló ottani szociáldemokrata pártokkal, hanem a konzervatívokkal szoktak koalícióra lépni... (Meg kell jegyezni, hogy amíg az MSZP számára ezek az ellentmondások *csak* problémát jelentettek, az SZDSZ-nek mindebbe bele *kellett* buknia...)

A baloldali koalíció pártjainak kohézióját a hisztérikus fenyegettségérzés felkeltésével, az összetartozást erősítő ellenségkép gyártásával lehetett fenntartani. De két évtized riogatás „barna esővel”, bőrféjűekkel, a középjobb lenácizása, pogromok vizioná-

lása, a szélsőjobb-fenyegetettséggel való zsarolás, a Fidesz vezetőinek démonizálása, vagy éppen az igazságos, puritán, a népével egy, gondoskodó Kádár János iránt lobogó nyugdíjasérzések aktivizálása idővel hatását veszítette. De az az idő, ameddig ezek az eszközök sikeresnek bizonyultak, nem volt elegendő arra, hogy kiépüljön Magyarországon egy nyugati típusú, modern szociáldemokrata párt. Erre ugyanis még kísérlet sem történt. Jellemző, hogy ha megpróbálkozunk az MSZP belső folyamatainak leírásával, csak olyan nevekre hivatkozhatunk, amelyek a hetvenes–nyolcvanas évek belső harcainak értelmezésében is kulcsszerepet kaptak.

Hogy a változás most végbemenjen, annak pillanatnyilag még kisebb az esélye, mint volt húsz évvel ezelőtt. Nemcsak azért, mert a nyugati szociáldemokrácia mind politikailag, mind eszmeileg mély válságot él meg, és nemcsak azért, mert a hagyományos jobb–bal szembenállás ma lényegében értelmezhetetlen. Döntően azért, mert a szocialistákat agyonnyomta saját kormányzásuk katasztrófája.

Horn Gyula kiválóan megjelenítette az 1990 előtti és utáni Magyarország kontinuitását és változásait. De nem volt alkalmas a rendszerváltás utáni időszak jelképeként való megjelenítésre. Az MSZP a Pozsgay, Németh Miklós, Szűrös Mátyás (de utóbb tán még a Katona Béla, sőt a Szili Katalin) formátumú politikusait ledarálta, elűzte, elundorította, kiszorította. Ugyanúgy, ahogyan az olyan értelmiségi idoloikat is, mint pl. Vitányi Ivánt, Kósa Ferencet, Gázsó Ferencet, és más, a közvélemény számára alig ismert, egyetemi és akadémiai szakembereket is eltávolított. A helyükre nem érkezett senki. Az értelmiségvesztés és az ideológiavesztés ugyanazt jelentette: ahogyan az MSZP-s kormánypolitika az ország jövőjét dobta oda rövid távú hatalomszerzésért, úgy a párton belüli pozícióharcokban is a jövőt megalapozó szellemi törekvések sikkadtak el. A párt belső életében is a középszerű érdekérvényesítés és a gátlástalanul nagyvonalú kalandorság diadalmaskodott. Hogy ez miből állt, azt jól mutatja, hogy az MSZP húsz éven át, ebből tizenkettőt kormányon töltve nem volt képes arra, hogy köztársasági elnököt adjon az országnak (igaz, még egy budapesti főpolgármesterre se futotta neki).

Tizenöt év elteltével bukkant fel az egyetlen, saját arcot fölmutatni képes személyiség: Gyurcsány Ferenc. Nem véletlen, hogy amikor elérkezettnek látta az időt a hatalom megszerzésére,

pillanatok alatt maga alá gyúrta a (maradék) pártot. De az általa alakított figura a megmentő, a korszakváltó, a modernizáló, a dinamizáló, s az egyetemes csodagyógyszer szerepében alapszabán véve mindannak megoldására alkalmatlannak bizonyult, amire bejelentkezett. A megmentésből a középpárttá zsugorodás lett, a korszakváltás a késő Kádár-kor végromlására emlékeztetett. Az egykori KISZ-vezető, a pártállam talán legsikeresebb dinasztiajának, az Apró-klánnak társult tagja, a korábbi hatalmi hálók segítségével elnyert milliárdokkal, elkönfiskált zsidó-nagypolgári villa lakójaként nemhogy a késő kádárizmus korát, hanem a nyílt diktatúra időszakát idézte. Nemcsak személyében, politikájában is, ahogyan a modernizációt a társadalom ellenében, az általa megtestesített pártállami „új osztály” metamorfózisa utáni érdekeit képviselve kívánta megvalósítani. A társadalom dinamizálásából egyfajta ellenérdekű radikalizmus nőtt ki, a konszenzusból konfrontáció lett, a demokrácia intézményrendszerét, a közéleti erkölcs maradványát nevetségessé tette, és ellehetetlenítette saját pártjának elodázhatatlan fejlődését (is). Ez a kalandorság akkor is alkalmatlanná tette volna a pártja és kormánya előtt álló feladatok teljesítésére, ha eltekintünk a személyiségét jellemző torz küldetéstudat, pszichikai labilitás és a gyermekkori lelki sérülések kompenzálását célzó kóros hatalomvágygal összefüggő modorosság terheitől. Ezt a sok hátrányt nem tudja elfedni a hiperaktivitás, a kiemelkedő verbális és a gyors elemző készség, tanulékonyosság, sokféle tehetség.

Kormányfői bukása, pártelnöki lemondása azonban még nem jelenti azt, hogy végleg visszavonult volna. Minden hátránya ellenére nem kizárt, hogy pártja (vagy annak valamelyik önálló szárnya) ismét benne fedezi föl lehetséges megváltóját. Ebben segítheti, hogy ügyesen manőverezve mindeddig képes volt arra, hogy elhárítsa magáról a felelősséget. Ezzel legalább formálisan megmaradt nagy adakozónak, nagy reformernek, aki mindig csak jót akart tenni, akinek a nép jólétének biztosítása és a haza modernizációja volt minden gondja. Az, ahogyan a hatalom ormairól távozott, nem a a kudarc belátását bizonyítja, hanem azt, hogy hatalma visszaszerzését készíti elő. Ez most, a választásokat követően még nem jelent problémát. De, amennyiben a remélnél lassabban jönnek az új kormány eredményei, gátlástalan demagógiájával,

energikusságával és magánvagyonával ismét sikeres lehet. Egy ilyen újjászületés ismételten destabilizálhatja a közállapotokat.

A második Orbán-kormány az is feladata, hogy a politikához való általános viszonyt megváltoztassa, újjáépítse a politikai erkölcs fogalmát. Nemcsak a sikeres kormányzáshoz, hanem a sikeres pártpolitikához is szüksége van erre. Egy higgadt, a maga méltóságára ügyelő társadalomban nincs esélye a Gyurcsány-féle handabandázásnak, a közéletiséget megalázó, agresszív rohamozásnak. (Ha mégis, akkor itt a politika vége...)

Az elmúlt évek megnyilatkozásai alapján bizonyos, hogy az Orbán-kormány működése nem a negatívumok kezelését célzó csődgondnoki gondolkodásmódra épül majd. Ez a paradigma-váltás nemcsak a kormányzati politikában jelenthet fordulatot, hanem befolyásolhatja a pártstruktúra további alakulását is. De a pártrendszer átalakítása, a demokrácia működőképessé tétele, a nemzet életképességének megújítása nem a kormány, a minisztériumok, a szakemberek feladata, hanem mindannyiunké. E feladat megoldásának esélyéről önmagában még nem mondanak semmit a választások eredményei. De a megoldás felé mégis ezen, a most megmutatkozó úton kell elindulnunk.

GÁSPÁR G. JÁNOS

HONNAN HOVA JUTOTT HAZÁNK NYOLC ÉV ALATT

2002 és előzményei

A tavaszi választások lezárnak egy mozgalmas szakaszt. Mozgalmas, zavaros, politikailag végig zajos időszak volt ez, megterhelve egymást nagy sebességgel követő politikai és kormányzati kezdeményezésekkel, bejelentésekkel, programokkal. Ígéretesnek is mondhatnánk ironikusan, annyi ígéret hangzott el 2002 és 2009 között (a végén már – kényszerűségből – jóval visszafogottabbak lettek a kormánytényezők).

Pedig valóban ígéretesen indult. 2002-re a régen várt európai uniós tagság került kéznyújtásnyira, és belátható távolságban látszott az eurózónába való belépés is. Az előző bekövetkezett, eurónk azonban nincs, és már technikailag sem valószínű a 2015 előtti belépés. Az ígéretek, tervek és programok gazdagságához képest meghökkentően sovány a tényleges fejlemény a gazdasági valóságban. Ha sorra vesszük a legfőbb üzleti területeket, előbb lassuló, majd stagnáló, végül válságba csúszó nemzetgazdaságot látunk. A gazdaságpolitikai vezetés az átfogott időszak első harmadában kolosszális szakmai hibákat követett el, a rákövetkező kétharmadát pedig politikai hibák töltötték ki.

2002 ugyan nem volt régen, de 2010-ben mégsem könnyű felidézni a nyolc évvel ezelőtti helyzetet, a várakozásokat és a külső körülményeket, márpedig ezek nélkül nem rajzolható meg a nyolc év pályája. Sőt még jobban vissza kell nyúlnunk időben, hogy értelmezhesük 2002-t.

Az évezredforduló körül hazánk már egy évtizeddel van túl a politikai rendszer átalakulásán, és lényegében addigra végbement a gazdasági rendszerváltozás intenzív szerkezeti és intézményi átalakulási szakasza: az emberek többsége magántulajdonú cégnél (harmada külföldi tulajdonban levő vállalatnál) dolgozik, a magyar gazdaság szerves részévé vált a nyugat-európai gazdasági térnek, a nyugati fogyasztási minták és üzleti eljárások szabják meg a gazdasági élet normáit.

Ám ezeket a normákat sokan, nagyon sokan megsértik. Számításból, szükségből, megszokásból. Számításból, mint az adók és járulékok esetében, hiszen tényleges fejlettségi szintünkhöz képest kétségtelenül nagy az adóteher, és még mindig adódik mód a fiskus kikerülésére. Szükségből is sokan normaszegők, mivel egy elég széles rétegnek olyan kicsi a termelékenysége, hogy akkor sem lenne képes a hivatalos terheket elhordozni, ha akarná. De nem is akarja; sokan megszokásból csálnak, mert a merev tervgazdaság és a zavaros reformok évtizedeiben megtanulták az ügyeskedési fogásokat, és a piacgazdaság viszonyai között sem akarnak megválni régi tudásuktól.

Mindebben nincs sok magyar különlegesség. Legfeljebb az, hogy alig érzékelhető a valóság sűrűjében (nem a politika felhővilágában) az élet szabályainak megváltozása. Míg máshol a politikai

rendszerváltozás nyilvánvalóan kijelölte a régi és az új társadalmi-gazdasági rend közötti cezúrát, nyilvánvalóvá tette a múlt emberei és az új korszak közszereplői közötti választóvonalat, addig nálunk mind a politikai változási folyamat, mind pedig a hatalmat betöltő személyiségek állományának átalakulása nagyon kontinuos lett. Egy cseh meg tudja mondani, mikor volt a rendszer megváltozása („bársonyos forradalom”), egy észt vagy szlovén számára az új világ létrejötte drámai gyorsasággal bekövetkező feledhetetlen esemény volt, addig nálunk még abban sincs (mert nem is nagyon lehet) egyetértés, hogy mikor ment végbe a politikai rendszerváltás. A volt állampárt szinte minden ismert és ismeretlen tagja megtartja az új rendszerben való közszereplés jogát és társadalmi legitimitációját; akit pedig nem vonz a közélet, többségében jól él a zavaros átmenet által felkínált alkalmakkal, és meggazdagszik. Eközben a gazdasági rendszerváltozási folyamattal elkerülhetetlenül együtt járó átalakulási válság milliókat dobott ki a régi munkamegosztási állapotából, és sajnálatosan sokan vannak azok, akik nem képesek méltó helyet lelni az új viszonyokban. Sok a munkanélküli, még több az olyan, aki deklasszációként élte meg a foglalkoztatási szerkezet megváltozását, rengetegen kerülnek féllégális, de mindegyre kiszolgáltatott munkaerő-piaci állapotba.

Mínderre lehetne mondani: a kormányok felelőssége lett volna, hogy jobb munkavállalási körülmények teremődjenek az emberek számára. De más rendszerváltoztató országban is hasonló mértékben és arányban szűntek meg a munkahelyek, és a társadalom zöme máshol jobban megértette, hogy az új világban másként kell élni. Itt tehát ismét egy magyar sajátosság, amely máig él, sőt 2010-ig még inkább visszaerősödik: az emberek az államtól, a kormányzattól várják gazdasági gondjaik megoldását (ám eközben lesújtó véleményük van az államról, kormányról, Országgyűlésről, hatóságokról). Gyenge és töredezett viszont a szakszervezeti struktúra, emiatt puha a munkavállalói érdekek védelme – ez pedig nem kormányzati kompetencia kérdése. Széttagolt egyébként a munkaadói oldal is. Egészében véve gyenge a magyar üzleti szereplők együttműködési, összefogási készsége. Inkább az „egyedül jobban megy” felfogás jellemzi a magyar gazdasági aktorokat.

Mégis, 2000 körül mutatkoznak pozitív jelek is. A magyar gazdaságba térségi összetetésben kiemelkedően sok külföldi közvetlen

(„működő”) tőke áramlott be az első évtized során, nagyobbrészt nem a magyar cégek piacának elvételére törekedve, hanem inkább új területek (autóipar, elektronika) adottságainak kihasználását célozva. Az Antall-kormány felfogásához képest az első szocialista kormány – az első háromnegyed év kapkodásait követően – túlságosan is támaszkodik a külföldi tőkére, és a hazai cégeknek leginkább csak bedolgozó szerepet szán, de végül is a nyitás politikája miatt gazdaságunk történelmi tőkehiánya jelentősen enyhül. A rendszerváltozás környékén meginduló magyar magánvállalkozásokat ugyan megviseli az 1990 utáni három viharos átalakulási esztendő, és amikor végre növekedésnek indul a gazdaság, soraikat megritkítja a Bokros-csomag nevet viselő megszorítás, de aki túlélte a kemény évtizedet, 2000 körül már növekvő, bővülő gazdaságban tevékenykedik. Erős a készülődés az uniós tagságra, ami egy kisebbféle beruházási hullámot indít el.

Ez már a második polgári koalíció kormányzati időszaka; a ciklus elején az orosz államcsőd és az ázsiai bankválság árnyai még rávetülnek a magyar gazdaságra is, de a második felében erőteljes a gazdasági növekedés. Felerősödik azonban egy olyan utolérési pszichózis a magyar társadalomban, amellyel a politika nehezen tud mit kezdeni: jelentős rétegek érzik úgy, hogy már elég változáson estek át a megelőző években, és immár dukálna nekik az „európai nívv”. Ehhez azonban nem elég termelékeny még gazdaságunk. De önmagában is problematikus az utolérés mint társadalmi program vagy jövőkép: egyfelől nem közösségi cselekvésre irányul, eltérően több más nemzet államépítési tervétől. Továbbá nehezen értelmezhető: miként élhetné át bárki is azt, hogy mondjuk „elértük az uniós jövedelmi átlag 75 százalékát vásárlóerő-paritáson mérve”. Nyilvánvaló történelmi utolérésre (vagyis hogy Magyarország a szomszédos Ausztria életszínvonalát utolérje társadalmi átlagban) nincs esély az emberi élet időléptékével mérve. Így ez a kérdéskör nem mozgósíthat tevékenységre. Inkább tovább erősíti az etatista hajlamokat („az állam intézze már el az életszínvonalunk javulását”) és a fogyasztás-növelési várakozásokat (hiszen az utolérést sürgetők nem a munka-termelékenység vagy az innovációs képesség, hanem egyértelműen az anyagi fogyasztás dimenziójában élnek).

Jólétet – hitelből?

Ezt az életérzést jól megragadta az MSZP 2002-ben, és az ellenoldal démonizálása mellett sikerült a jövőbeli ígéretek világába átterelni a politikai oldal megválasztásának kérdéskörét. Ki ígér többet, ki ígér hihetőbben? Bizonyára más tényezők is szerephez jutottak a 2002-es meglepetésszerű kormányváltásnál, de a populista ígérgetés világa akkor teljesedett ki minálunk: „több pénz az embereknek”, „több pénz az önkormányzatoknak” – szölte a győztes párt egyszerű, ám hatásos szlogenje.

A teljesítményektől elszakadó béremelések hamarosan mérsekelték a magyar gazdaság árversenyképességét, a fedezetlen ígéretek miatti költségvetési hiány pedig úgy megugrott, hogy rövid időn belül megkezdődött külső hitelképességünk gyengülése, ezzel pedig az adósságszolgálati terhek növekedése. Azzal, hogy Medgyessy Péter meghirdette a „jóléti rendszerváltozás” programját (sok új állami kiadási elkötelezettséggel, a fedezetet garantáló adók emelésétől azonban eltekintve), eladósodási pályára tette a magyar államháztartást. Ezzel implicit módon feladta az euró első közötti átvételének esélyét – amit a balfele húzó média és közgazdasági szakma szó nélkül hagyott. Az eladósodási történet megismétlődését máig nehéz megértenünk, hiszen maga Medgyessy, aki pénzügyminiszter, majd miniszterelnök-helyettes volt az utolsó kommunista kormányokban, közvetlen közelről láthatta az MSZMP 1982 utáni folyamatos vergődését. Az onnan örökölt magyar államadósság aránya éppen a 2000–2002 közötti időszakban kezd javulni, és ezzel mérséklődik a finanszírozási nyomás a magyar államon; ez a folyamat fordul visszájára 2004-re. Onnantól kezdve a mai napig tart a finanszírozási szempontok előrelépése a fontossági sorrendben.

Gazdaságunk növekedési üteme visszaesett 2003 után, mind a tényleges mutatók szerint, mind pedig a számított természetes rátát illetően. Ez azért okozott máig kiható bajt, mert amikor 2002 nyarán a növekedési adottságoktól elszakadó jóléti intézkedésekről döntött a kormány, változatlan intézményi keretek között költötte el a pénzt. A kiadási többlet tehát nem az oktatás, az egészségügy, a közigazgatás szerkezeti megújulását szolgálta, hanem az adott struktúrán belül lévők helyzetének a javítását. Ez tartósan erős gazdasági növekedés mellett is bajok forrása lett volna, így

viszont hamar felléptek a kellemetlen mellékhatások: az állami bérek gyors emelése magával húzta az üzleti szféra béreit is, ami az ezzel egy időben bekövetkező forinterősődéssel együtt a gazdaságban – főleg a kivitelre dolgozóknál – nyereségesedéshez és a magánberuházások csökkenéséhez vezetett. A nagyobb lakossági fogyasztásnak, a megugró állami beruházásoknak persze mindig megvannak a boldog nyertesei is, de nemzetgazdasági szinten hamar romlásnak indul a költségvetési egyenleg, a külkereskedelmi és a fizetési mérleg.

A pénzügyi bajok egy ideig lappangtak, hiszen ebben az időszakban rengeteg a hitel a világban, és történelmi mélyponton álltak a kamatlábak. Idővel a lakossági fogyasztás új lendületet nyer, már nem is annyira a reálbérek növekedése miatt, hanem azért, mert új banki hiteltermékek jelentek meg: jelzáloghitel, autóvásárlási hitel, szabad felhasználású hitel, terjed a bankkártya. Ez a boom átmenetileg erősíti a konjunktúrát: ám utólag annál tisztábban látszik, hogy az állami túlköltés és a banki fogyasztás-erkentés együttes hatására sem sikerül a magyar gazdaságnak magasabb sebességi fokozatba kerülni. Ez már Gyurcsány kormányfői időszaka, amelynek áldozatául esik a foglalkoztatás. Az állami szféra már említett nagy béremelése mesterségesen megnövelte a hivatalok munkaerő-piaci vonzerejét, és így 2004 után a foglalkoztatásnövekedés – amíg volt ilyen – gyakorlatilag mind az állami szektorban ment végbe. A magáncégek munkaerő iránti kereslete nem nőtt, és ahogy kezd nehezedni az államadósság tőkepiaci finanszírozása, valamint az uniós intézmények is mindjobban nehezményezik a magyar deficitet, megszűnik az állami szektor munkaerőigénye is. A magyar foglalkoztatási ráta az immár 27 taggá bővült Európai Unióban az utolsó három helyek egyikén található; ilyen gyatra aktivitási szint mellett viszont egyáltalán nem csoda, hogy az államháztartás bevételi oldala ennyire bizonytalan, és hogy a (hivatalos) jövedelemtulajdonosok adóterhelése jóval nagyobb annál, mint ami a szomszédos – és velünk piacokért, tőkéért versenyző – országokban szokásos.

Baj van az üzleti befektetések terén is. A vállalkozások beruházásai már 2002 után mérséklődni kezdtek. Az EU-nak átadott középtávú programba még beleírta a kormány a beruházási hányad emelkedését, de ez nem következett be a későbbiekben. Sőt 2009-re olyan mélyre csökkent a beruházási ráta, mint ahol a rendszervál-

tozási válság mélypontján volt, holott most benne vannak az uniótól származó beruházási pénzek. Azok nélkül ma már alig lenne közösségi beruházás. A beruházási ráta utóbbi évekbeli pangása rossz hír mindazoknak, akik 2010-től az új kormányciklus keretében a gazdasági növekedés visszaállását és a magyar nemzetgazdaság gyors dinamizálódását remélik.

A politikai hibák sorozata

A gazdaságpolitika eredendő bűnét elkövető, és azon túl is hibát hibára halmozó Medgyessytől megvált a kormányzó párt. Azonban az őt követő ambiciózus korábbi ifjúsági és sportminiszter alatt is tovább nőtt az adósság, mivel tényleges és előremutató reformok híján csak a szavazó jóindulatának megvásárlásával (és a valós helyzet elhallgatásával) volt esélye nyerni. 2006-ban ez sikerült Gyurcsánynak, de a magyar társadalom megosztottságának elmélyülése már önmagában gátja lett egy sor szükséges változtatás megtörténtének. Működése és személyisége alapján az ellenzék segítő kezére nem támaszkodhatott.

Amikor a cselekvésre kiválasztott területeken, így az egészségügyben, átgondolatlan reformokba fogott, vagy a közigazgatásban hibás koncepció szerint kezdett személyzeti átalakításba, kudarc kudarcot követett. Szavahihetősége hamar semmivé lett. Nehéz túlbecsülni azt a morális kárt, amit a szocialista-szabaddemokrata parlamenti többség a 2006-os választások előtti hónapokban az öt-éves adócsökkentési törvény elfogadásával okozott. Noha a valós adatok nem álltak rendelkezésre, ám addigra így is elég nyilvánvaló volt a magyar állam eladósodottsága, ezért az üzleti szereplők nem vehették komolyan az adótörvényt. A nagyközönség egy része talán elhitte, de hamar megtapasztalta, hogy a kormányoldal a megnyert választás után gyorsan adót emelt. Ezzel kezdődött a kiigazítás máig tartó keserves folyamata.

A folyamat további menetét talán már nem is kell részleteznünk, hiszen ezeken a hasábokon nekem is rendszeresen volt alkalmam írni a magyar gazdaságpolitika hibázásairól és a kormányzati kapkodás káros következményeiről. Az ugyanis nem igaz, hogy senki sem szólt, vagy hogy a szakma egésze hallgatott. A nagyközönség azonban nem azokból a csatornákból tájékozó-

dik, amelyek teret adtak a szakmai hangoknak. De nemcsak a média szerkezete felelős az óvó hangok elsikkadásáért. A választók zöme – úgy érzékelttem – még ekkor is a külső erőforrások révén való felzárkózás/utolérés vonzásában maradt, és a politikáról való állásfoglalását alapvetően anyagi fogyasztásának alakulása determinálja. A 2006-os választás is emiatt valójában irreleváns ügyekről szólt; és ebben mindkét oldal felelős valamilyen fokig. A kampányban másokkal együtt magam is kritizáltam (hiába) az ellenzéki pártot, amely a választókhöz azzal fordult: „rosszabbul élünk”. Holott azt kellett volna számon kérnie a kormánypártokon, amiért azok ténylegesen felelősek: a kormányzást. A kormányzásról Gyurcsány sem mint kormányfő, sem mint jelölt nem szólt, közszerepelt viszont tízezer milliárd forintnyi távlatos fejlesztésekkel: reménybeli uniós pénzekből és a magyar büdzséből lesznek új hidak és utak, technológiai központok. Pedig akkor már megszületett az Európai Unió intézményein belül a döntés arról, hogy Magyarországnak vissza kell fognia az állami kiadásait.

A szocialista–szabaddemokrata kormánykoalíció csak akkor kezd kormányozni, amikor már közvetlen fenyegetés érte az EU részéről. Az unió megkövetelte a deficit arányának leszállítását, de a kiigazítás belső tartalmát a tagállam kormánya határozza meg. Azt az egészségügyi „reform” példáján láttuk 2007-ben, hogy miként működött kormányzási üzemmódban az az állam, amely akkor már hatodik éve állott a koalíció irányítása alatt.

Majd jön a nemzetközi pénzügyi krízis, és azzal egy újabb kiigazítás (megszorítás), ezúttal a Nemzetközi Valutaalap irányítása alatt. Itt ismét kényszerhelyzet áll elő, mint a szocialista Magyarország (Népköztársaság) élete során nemegyszer: 1982-ben, 1989-ben. Különös módon mind akkor, mind most hirtelen felélénkül az a politikustípus, aki kizárólag kényszerhelyzetben képes kormányozni (*á la Bajnai*), illetve aki kifejezetten szeret hősi pátoszsal stabilizálni (Bokros).

Ezenközben mind nyilvánvalóbb lett, hogy az állami vállalatok működésében – és általában is az állami pénzek elköltésében – kiterjedt, szisztematikus visszaélések vannak. Több ez annál, semmint néhány kirívó eset felszínre kerülése. Inkább az látszik, hogy ahol csak komolyan megkaparták, ott mind feltört a szennylé. Most lehet csak sajnálni, hogy az ügyészség, a rendőrség, az Állami Számvevőszék miért nem lépett fel jóval korábban a közpénzek

nyilvánvaló elherdálóival szemben. Százmilliók itt, milliárdok ott; már önmagában a rendőrségi hírekben szereplő tételek is nemzetgazdasági méretre rúgnak. Az évi ezermilliárd forintos vagy még annál is nagyobb államháztartási deficitet önmagában az ilyen pénzelcsorgás persze nem magyarázza, ám jól tudjuk, hogy korrupciós környezetben nem a korrump politikus vagy tisztviselő által zsebre vágott pénz a legnagyobb nemzetgazdasági veszteség, hanem a közeg, amelyben a beosztottak megérik a felelőtlenséget, a közérdek háttérbe szorulását, az állami működés gyatraságát.

Főleg, ha sokáig nincs kontroll, nincs rend. Márpedig éppen ez jellemzi a vizsgált időt: a magyar kormányzatban működési rend helyett rendetlenség terjedt szét. Pedig milyen szépen hangzó ígéretekkel álltak elő azok a vezetők, akik úgymond sikeres üzleti múlttal a hátuk mögött vállalták a magyar állam irányítását, értekezve az államreform fontosságáról. A mutatók (és persze az állampolgári tapasztalatok) szerint viszont államunk az utóbbi néhány rövid év alatt rengeteget veszített megbízhatóságából és működőképességéből. Holott a magyar állam korábban is nagyon is kiterjedt volt, sőt mérete idővel tovább növekedett, mialatt máshol más irányt vett a fejlődés. Az állami kiadásoknak a bruttó hazai termékhez (GDP) mért aránya a szomszédos Szlovákiában 2000 és 2006 között 50 százalékról 37 százalékra zsugorodott, addig nálunk 46 százalékról 52-re nőtt. Azóta már nem duzzadt tovább a magyar államháztartás. De 2006 után nem a józan ész, hanem az uniós nyomás vetett gátat a kiadások növelésének. Államunk működési hatékonyságáról előnytelen képet festenek a nemzetközi összehasonlító elemzések: a Transparency International elemzése szerint a magyar korrupciós helyzet tovább romlott az utóbbi években. Mélypontra jutott az állami intézményrendszer elismertsége. Sokan érzik úgy, hogy az államigazgatás meggyengítése a kiterjedt államháztartáson élőszködő befolyásos körök magánérdekeit szolgálta: ami a fővárosi tulajdonú közlekedési vállalatnál kibukott, az sokak szemét felnyitotta.

Mélybe zuhant az egész magyar politikai vezetőréteg iránti bizalom szintje. Ez komoly baj. Mert az állam működését csak akkor lehet megjavítani, ha az ország népének nagy hányada látja át az összefüggést a jobb államvezetés és az ő személyes boldogulása között, és akarja emiatt a változást. Csak akkor sikerül a változás, ha a választó megadja a bizalmat a maga által választott vezetők-

nek a cselekvéshez. Akkor, ha hiszi, hogy kemény munkával az ország sorsán lehet fordítani. Ha viszont megkopott a hit, vagy pedig továbbra is külső segítségben, ritka csodában vagy valami hasonló mágikus fordulatban reménykedik valaki, akkor továbbra is nyakunkon marad a baj.

2010 nagy kérdése emiatt az, hogy készen áll-e az ország a változásra. Mert a külső piacok regenerálódása önmagában nem elég. A felvevőpiacok zavarai idővel enyhülnek, az európai és más gazdaságok fokozatos felszívják a válság káros következményeit. A rendbetétel azonban mindig az országon belül kezdődik, és ott is elsőként a fejekben. A választás tétje most az, hogy az új kezdet vajon felrázza, aktivizálja-e társadalmunkat.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIX., Nos. 03–04.,
April 2010, Budapest.

Editor-in Chief: Gyula Kodolányi

Publisher: György Granasztói.

Published by Magyar Szemle Foundation.

Death on the Pavement. Knights of Flame and Places of Remembering.
Editor's Note by **GYÖRGY GRANASZTÓI**, on the new fashion of erecting makeshift memorials on the sites of fatal traffic accidents, and on the family rites built around them.

One Day. **JÁNOS SZÁVAL**, literary historian, Former Ambassador of Hungary to France. *June 16, 1989 – Or Those Exceptional Moments.* In this contribution to our new series, recollections of personally selected days from the history of the Hungarian Changes, we get glimpses of the re-burial of the martyrs of the Revolution of 1956, juxtaposed with other iconic moments of life in the Kádár era.

About the Legal Status of Minority Hungarians Since the Treaty of Trianon, and About Autonomy. **GYÖRGY CSÓTI** interviewed **FÉRENC UJVÁRI**, lawyer, Kolozsvár (Cluj, Romania). An edited version of the conversation broadcast by Echo Television (Budapest).

GÁBOR UJVÁRY, historian, Dean, Kodolányi János College, Székesfehérvár. *"Lived Fifty-Seven Years, Worked a Century". On the Public Image and Actuality of Kunó Klebelsberg, Part I.* Count Klebelsberg, the most prominent Hungarian Minister of Public Education after Baron József Eötvös, built thousands of village schools in the Twenties, and laid the foundations of a modern educational system. He was a true democrat and encouraged and sponsored modern thought and art, often transcending the limitations of his own taste.

GYÖRGY HAAS, journalist, Vienna. *A Hungarian Girondist: Gyula Dessewffy.* Gyula Dessewffy, descendant of three of the most

eminent aristocratic families of Hungary, stood on the side of radical social reform in the Thirties. He became Editor-in-Chief of *Kis Újság*, the newspaper of the opposition Smallholders' Party, democratic and anti-Nazi in orientation. He went in hiding during the Nazi occupation of Hungary, but fled to the West in 1947 when threatened by arrest from the Communists and their Soviet patrons. In Munich in 1950, he became the founding director of the Hungarian section of Radio Free Europe.

ADÁM SOMORJAI, O.S.B., historian, Rome. *Pax et Iustitia osculabuntur? Cardinal Mindszenty and Justice in East Central Europe*. The author has been researching Cardinal József Mindszenty's papers and correspondence at the Vatican and in Washington D.C. In the present publication he discusses the years 1965–67, when in his asylum at the Budapest Embassy of the United States, and suffering from tuberculosis he had caught in Communist prison in the Fifties, the Cardinal attempted to send advice to the newly appointed Pope Paul VI not to give up adherence to political justice in his drive for peace in Europe.

SÁNDOR ÓZE, literary historian, Piliscsaba. *Evaluation of the Nation's Situation in the Thought of László Németh and István Bibó*, Part I. A parallel study of the intellectual and political development of two seminal figures of the Hungarian Populist movement in the Thirties to the Sixties.

MÁRIA PROKOPP, art historian, Eötvös Loránd University, Budapest. *Botticelli in Esztergom*. Esztergom has been the seat of the Archdiocese of the Roman Catholic Church in Hungary for over a thousand years. In the mid- and late 15th century, a strong Florentine influx dominated in Esztergom's Italian community. Masolino painted in Hungary then, and according to an interdisciplinary analysis of the restoration results since 2000, the famous Four Virtues group of frescoes in the study of archbishop János Vitéz must have been painted by young Botticelli, whose Italian records betray a corresponding gap in his life about 1468–72.

ORSOLYA VÖLGYESI, literary historian, Budapest. *Public Institutions of Scholarly Research or Institutions of Public Education?* A debate on the legal and professional mandates of Hungary's major public collections has been conducted in *Magyar Szemle* since mid-2008, with perspectives on recent French and German developments. The present article sums up contributions to a

conference that took place on the same subject in January 2010 at the conference room of Magyar Szemle.

FERENC MÁDL, legal scholar, Former (2000–2005) President of the Republic, Budapest. *Farewell to Géza Herczegh*. Obituary commemorating the legal scholar, diplomatic historian, writer and Former Judge of the International Court of Arbitration at The Hague who was a major influence in Hungarian intellectual life since 1989 to his death in last February.

1% METAPHYSICS. György Szabados has selected for this column a passage from *Hungarian Hyperion*, an essay by Béla Hamvas (1936).

Books and Events

GERGELY EGEDY. *Neo-Conservatism in America: The Derailment of a Counter-Revolution*. Review of a remarkable recent monograph on the movement of the neo-cons by Hungarian historian and political scientist Csaba Békés. (*Az amerikai neokonzervativizmus – Egy kisiklott ellenforradalom*. Századvég, Budapest, 2008).

GÁSPÁR GRÓH. *Do Not Forget the Songs*. Musicologist Bálint Sárközi published an idiosyncratic selection of Hungarian folk song, with scores and texts, annotated, which also includes specimens of the popular *nóta*, pseudo-folk songs created by 19th century amateurs and favored at drinking parties and weddings, but often sneered upon by intellectuals of a purist persuasion. (*Nótáskönyv*. Nap Kiadó, Budapest, 2010).

JENŐ SZMODIS. *Is There a Way Out From the Labyrinth?* Review of a new Hungarian work, by legal scholar Tamás Prugberger, on the recent relationships of globalism, neo-liberalism and the law, from the perspective of natural law. (*Globalizáció, neo-liberalizmus és a jog*. Kairosz, Budapest, 2008).

ZOLTÁN FÁY. *Catastrophe and Relief – Haiti*. In the wake of the humanitarian disaster, our columnist on religious and church affairs examines the potential for self-help in Haitian society, and the substantial share of domestic and foreign religious organizations in relief operations.

KATALIN METZ. *Bohemians and Biblical Heroes*. Our theatre reviewer saw two successful drama productions in Budapest,

based on adaptations from other genres. For the Új Színház, John Steinbeck's *East of Eden* was adapted by György Spiró, while the Örkény István Theatre debuted with the Aki Kaurismaki adaptation from Murger's novel that had served as the basis of the opera libretto for *La Bohème*.

MIHÁLY KUBINSZKY. *A Century of Reinforced Concrete.* A survey of the international career of reinforced concrete, and especially the work of the major Hungarian masters who contributed to the development of the new technology and its language in spectacular works.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Tasks and Hopes.* Our domestic columnist surveys the strategic potentials that the new government will command in May, as well as the grave situation it will inherit from the bad governance of the outgoing left-liberal administration during its eight year tenure – failings that have also contributed to the deep crisis of the Left in Hungary.

PÉTER ÁKOS BOD. *From Where to Where Has Our Country Fared in Eight Years?* From a front runner of the democratic changes and economic transition, Hungary has become a paragon of faulty governance under four left-liberal governments since 2002. The Former Governor of the Hungarian National Bank looks at the major milestones of this downward curve.

On the front cover: Detail of the allegorical fresco of Temperance, after the 2005–2006 cleaning. Esztergom, Castle Museum. Photograph by restorer Zsuzsa Wierdl. The illustrations in this issue of Magyar Szemle accompany the essay *Botticelli in Esztergom*, by courtesy of Studiolo Kft.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanácskezelője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

CsÓTI GyÖRGY (1940, Budapest) a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát, szakmérnök. 1990 és 1998 között a Parlament Külügyi Bizottságának alelnöke. 1999–2003-ban magyar nagykövet Zágrábban. Jelenleg külpolitikai szakértő, többek közt az Echo TV munkatársa.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest) a politikatudomány kandidátusa, a BKAE Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999), *Ausztrália története* (2000), *Konzervativizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GyÖRGY (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a

NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író.* In memoriam Szabó Dezső (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. Szabó László. *A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszé, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

HAAS GYÖRGY (1933, Budapest) 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-től a FKGP külpolitikai tanácsadója. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában.* Tildy Zoltán élete (2000). *A szabadság tábornoka. Bartha Albert élete* (Kairosz, 2002).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

MÁDL FERENC (1931, Bánd) jogász. 1973: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tudományos Intézet igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000–2005 között köztársasági elnök.

METZ KATALIN (Marosvásárhely) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a *Nagyítás* munkatársa. F. m.: *Forgószélben.* Harag György, a rendező-mágus (1998), *Hetdhét határon túli gongütések* (2004).

ÓZE SÁNDOR (1963, Szentes) magyar-történelem szakos tanár, kéziratáros, muzeológus. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének docense. F. m.: *„Bűneiért bünteti Isten a Magyar népet”* (1991); *500 magyar levél a 16. századból.* Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. (1549–1562) (1996); *Magyar*

parasztballada: *Fehérgárda a Dél-Alföldön* (Őze Sándornéval, 2005); *A „német ügy”, 1945–1953: a Volksbundtól Tiszalökiig* (Bank Barbarával, 2005); *A határ és a határtalan: identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél* (2006); *A határ és a határtalan: identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél* (2008).

PROKOPP MÁRIA (1939, Budapest) művészettörténész. Kutatási területe a 14. és 15. sz.-i magyar és európai képzőművészet. 1995-től a művészettörténet professzora. A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztii fokozata (2010). F. m: *Garamszentbenedeki úrkoporsó* (1982), *Italien Trecento Influence on murals in East Central Europe, particulary Hungary* (1983), *Lorenzetti* (1984), *Itáliai Trecento művészete* (1986), *Giotto freskói a padovai Aréna kápolnában* (1988), *Giotto* (1989), *Sassetta* (1997), *Középkori freskók Gömörben* (2002), *Árpádházi Szent Erzsébet* (2003), *Somorja* (2004), *Középkori faliképek a Szepességben* (2009).

SOMORJAI ÁDÁM (1952, Esztergom) OSB, pannonhalmi bencés 1974 óta, történelem–német szakos tanár (ELTE, Budapest): 1980 római katolikus pap: 1980, az erkölcssteológia doktora Rómában (Alfonsiana Akadémia, Pápai Laterán Egyetem): 1987. A METEM (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) munkatársa, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM szerkesztőbizottsági tagja. A Pápai Államtitkárság munkatársa, a Szentéavatasi Kongregáció konzultora, a S. Anselmo Prímás Apát-ság levéltárosa. F. k.: a *Pro Renovanda Cultura Hungariae* Deák Ferenc-díjában (megosztva, 2005).

SZÁVAI JÁNOS (1940, Budapest) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, diplomata. F. m.: *Saint-Exupéry* (1970), *Roger Martin du Gard világa* (1977), *Az önéletírás* (1978), *Zsendül-e a fügefű ága?* (1984), *André Malraux* (1985), *Nagy francia regények* (1989), *Magyar Larousse I–III.* (főszerk., 1991–94), *La Hongrie* (1966), *Írástudók és próféták* (2002).

ÚJVÁRY GÁBOR (1960) történész-levéltáros, a Kodolányi János Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára; korábban könyvtáros, főlevéltáros, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese (1994–1998), majd tudományos igazgatója, egyben a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója (2000–2002), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának titkárságvezető-főosztály-vezetője (1998–2000), 2002 és 2004 között a Balassi Bálint Intézet

alapító főigazgatója. Fő kutatási területe a két világháború közötti magyar kultúrpolitika története és nemzetközi kapcsolatai.

VÖLGYESI ORSOLYA (Budapest, 1968) történész. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1993-ban végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar–történelem szakon. F. m.: *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló*. Kritikai kiadás (2000; sajtó alá rendezés); *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832* (2002); *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása* (2007).

Nótáskönyv

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
SÁROSI BÁLINT

NAPKIADÓ

3500 Ft

SZÁZAD V · É · G

— • ÚJ FOLYAM 54. SZÁM 2009. 4. • —

— • KONTROLL • —

HERESZTETIKA ÉS JÁTÉKELMÉLET

Körösényi András: Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia

Málik József Zoltán: Politikai konfliktusok játékelméleti modellezése

ÚJRAÍRÁS

Szabó Márton: A tudás és a hatalom viszonyának problémái

Gyulai Attila: Kiindulópontok Paul de Man politikaelméletéhez

SZEMLE

Balogh István: A humanista tradícióval szemben
Niklas Luhmann: Die Moral der Gesellschaft

Horváth Szilvia: Zavart keltő szövegek.
Judith Butler: Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása

Bodnár-Király Tibor: A magyar korona jelentésének színváltozása a kora újkorban.
Kees Tszelszky: Az ismeretlen korona

— •
www.szazadveg.hu

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI OTTÓ
ABIPRINT KFT.

Nyomdai munkálatok
SÉD NYOMDA KFT.
Szekszárd

Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt” kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
a részletes lista
lapunk végén található.
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban,

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PONT KÖNYVESBOLT
(V., Nádor u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

KÁLLAI FERENC SZEREPEIBŐL

Ámbár tanár úr
Hogy állunk
fiatalember?

6:3

DUNA

ÁPRILISBAN
A DUNA TELEVÍZIÓ MŰSORÁN

Az elmúlt nyolc év egyre kiterjedtebb és egyre mélyebb válsága szétverte a magyar gazdaságot, közigazgatást, majd minden ágazat működését, a korábban megingathatatlanak tűnő pártrendszert, a politikai és a közkerölcs rendszerét. Mindez egészében azt látszott bizonyítani, hogy a rendszerváltás jutott csődbe. Ám ez a rendszer 1998 és 2002 között működőképes volt. Még a Medgyessy-féle kampányszédelgés is beérte annyival, hogy pusztán „jóléti rendszerváltást” hirdetett. Sajátságos, hogy a rendszerváltás bukásáról szóló fejtegetések az MSZP-s kormányzás nyomán szoktak megjelenni. A *bal-liberális kormányzás = elégedetlenség* képlet új formulája: *két balliberális ciklus = elégedetlenség a négyzeten*. Ha e képlet igaz, márpedig aligha vonható kétségbe, hogy az, akkor nagyon is elképzelhető, hogy nem a rendszerváltás rendszere jutott csődbe (ahogyan azt kiváló elemzők többször is kimutatták), hanem a rendszerváltás rendszerének *szocialisták által*, a neoliborális eszmébuborék jegyében üzemeltetett mutánsa. E feltételezést igazolja magának a szocialista kormányzásnak és a mögötte álló pártnak a csődje. Ez a csőd nem egy, nem nyolc, még csak nem is húsz éve bármikor napirendre kerülhetett volna. Ez a csőd: genetikailag kódolt összeomlás, ami már akkor előrevetette árnyékát, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZMP képtelen megtalálni Kádár János utódját. Vagyis amikor világossá vált, hogy az MSZMP nem kommunista vagy szocialista, hanem kádárista párt volt (ahogyan a régiós állampártok általában nem eszmékhez, ideológiákhoz, hanem aktuális vezetőkhez igazodtak).

Részlet GÁSPÁR G. JÁNOS írásából

